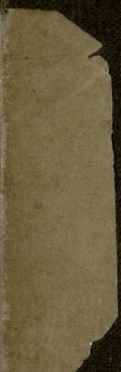

802

KSIĘGOZBIÓR
EDWARDA NEPROS

№ 19

5-

1, 70

OPISANIE.

WOJEWODZTWA POZNAŃSKIEGO.

OPISANE

WŁOBYWODSTWA POZNANSKIEGO

OPISANIE

JEORGRAFICZNO - HISTORYCZNO - STATYSTYCZNE

WOJEWÓDZTWA POZNAŃSKIEGO.

PRZEZ L. P.

PARYŻ.

PRZY ULICY DE L'ECHAUDÉ, N. 9, FAUBOURG SAINT-GERMAIN.

1841.

CBGiOŚ, ul. Twarda 51/55
tel. 22 69-78-773

Wa5150387

802

W DRUKARNI POLSKIEJ JULIUSZA MARYLSKIEGO.

PRZY ULICY MARAIS SAINT-GERMAIN, 17 BIS.

<http://rcin.org.pl>

NH-42692/5

W S T Ę P.

Żałożone, w roku 1832, w Paryżu Towarzystwo Literackie Polskie utworzyło w gronie swoim dwa wydziały, jeden historyczny, drugi statystyczny. Pierwszemu poleciło badanie dziejów narodowych, oraz wyszukanie i zachowanie ich pamiątek ; drugiemu wyświecenie stanu kraju i potrzeb jego, z zastosowaniem do nich tego, co w tój mierze u obcych z użytkiem i korzyścią istnieje. Wydział statystyczny rozpoczynszy działania swoje w 1838 roku, pomiędzy innymi pracami, zamierzył sobie opisanie jeograficzno-historyczno-statystyczne dawniej Polski, w granicach, jakie ją w 1772 roku, przed pierwszym rozbiorem od państw sąsiedzkich oddzielały. Jeżeli pierwszą cywilizowanego człowieka cnotą jest miłować kraj swój rodzinny, pierwszą zaiste potrzebą jest znać go doskonale. Dowodzić tój prawdy jest rzeczą zbyteczną. Idzie tylko o to, czyli chęć zaspokojenia tój potrzeby, możliwości wykonania wyrówna. Nie zataił sobie wydział statystyczny trudności z jakimi przy spełnieniu zamiaru swego, walczyć mu przyjdzie. Trudności te są dwojakie : jedne pochodzą z niedostateczności istniejących lub ogłoszonych tego rodzaju materyałów, drugie ze szczególnego i niekorzystnego dla tój pracy, piszących położenia. Oceniając jak należy i jedne i drugie, lecz nie zrażając się niemi, ułożył wydział plan i rozkład całego dzieła. Podług tego planu, opisanie dawniej Polski będzie jedne ogólne, tyżące się całego tego

tak obszernego państwa, drugie szczegółowe każdego z 35 województw i księstw, które go w 1772 roku składały. Opisanie ogólne kraju, ma się dzielić na jeografią fizyczną i na jeografią polityczną.

Jeografia fizyczna obejmować będzie opisy szczegółowe położenia, granic, rzek, jezior, bagien, gór, lasów, klimatu, gruntu, widoku kraju i pódów kopalnych, roślinnych i zwierzęcych.

Jeografia polityczna obejmować ma nazwisko i herb, obszerność, ludność, zmiany obszerności i ludności, czyli tworzenie się państwa od Piasta do 1772 roku; zmiany następne podziałowe i restauracyjne, religią, mieszkańcy pod względem rodu i języka, wyznań i klass towarzyskich, prawa zasadne, organizacją władz naczelnych, wydziały rządowe, prawodawstwo, sądownictwo, oświecenie, administracją, skarbowość, dochody i wydatki, długi, ustanowienia kredytowe, rolnictwo, przemysł rękodzielny, handel, drogi, spław rzeczny, kanały, siłę zbrojną, ordery, podział administracyjny kraju, dawny i obecny.

Opisanie każdego województwa w szczególności podobnież składać się ma z *jeografii fizycznej i politycznej* i oprócz tego z *topografii*, albo opisania miejsc szczególnych, to jest miast i wsi.

Dodany być ma do dzieła Atlas, zawierający mapę ogólną Królestwa i mapy wojewódzkie, tudzież opis krajów przed rokiem 1772 do Polski należących.

Praca to jest ogromna i arcy-mozolna. Nie jest ona i być nie może ani jednę, ani nawet niewielu osób dziełem; zależy ona przytem, co do ogłoszenia jój drukiem, od łaskawego pierwszych części, przez Narodową Publiczność, przyjęcia. Rozdzieliwszy ją początkowie między członków swoich Wydział, i mając już przygotowane do niektórych części kraju materiały, umyślił jedne województwo naprzód, tak dokładnie jak możność dozwoli, wypracować i drukiem ogłosić. Tego ogłoszenia, dziś dopełniającego się, celem jest: *Naprzód*, ściąganie uwagi uczonych i gorliwych rodaków na samo to przedsięwzięcie i zachęcenie ich

do wsparcia go przyłożeniem się swoim, a to przez zobowiązanie się do opisu wybranego jakiego województwa, lub przez nadesłanie cząstkowego jakiego materiału w przedmiocie rodakowi pomodrz nam chcącemu, doskonale znajomym. *Powtórnie*, udoskonalenie pracy dziś pod sąd idącej, a to przez stosowne dopełnienia, poprawy lub sprostowania, za które Wydział najmocniej przesyłającym je będzie obowiązany; bo tu nie idzie o dogodzenie miłości własnej, o próżność autorską, lecz o cel ważny utworzenia dzieła, Polski i nas rodaków godnego.

Wybór Wydziału z pomiędzy województw padł na pierwsze od zachodu województwo Poznańskie. Mógłby był paść na inne jak np. na prawie ukończony opis Xięstwa Żmudzkiego, województwa Nowogrodzkiego, Xięstwa Kurlandzkiego, na znacznie posunięte opisy województw Bracławskiego i Podolskiego, lub na inne do wyrobienia poruczone, jako to : województwo Ruskie, Krakowskie, Sandomirskie, Bełzkie i Inflantskie. Obficie i rychlej zebrane materiały dały pierwszeństwo, jak powiedzieliśmy, opisowi województwa Poznańskiego.

Oddając dziś ten opis pod światłą krytykę znających część tę Polski rodaków, pospieszamy oświadczyć że życzeniem naszym jest, ażeby opisy innych województw, podług tego samego planu i tą samą formą jak Poznańskie, były dokonane, a to dla nadania całemu dziełu systematycznej jednostajności, pracę naukową tego rodzaju cechować powinny i ułatwiającej zarazem potrzebne zgółowania.

Jeżeli skutek oczekiwaniom odpowie, jeżeli praca nasza od rodaków łaskawie przyjętą będzie, Wydział postanowił ażeby przedaż pierwszego wydania każdej ogłaszającej się części dopełniona była na korzyść Wydziału i celów jakie sobie zamierzył, przedaż zaś drugiego i następnych wydań szła na korzyść autora.

Ktokolwiek z rodaków zechce pracą swoją przyłożyć się do zamiaru naszego, niech raczy myśl swoją oświadczyć, wybór województwa lub części onego, którąby chciał opi-

sać, oznaczyć i z tą szlachetną chęcią zgłosić się do sekretarza wydziału statystycznego, Stanisława Kunata, adresując pismo swoje do Paryża, do lokalu Biblioteki Polskiej, rue de Saussaye, n. 8.

Opisanie jeograficzne nie jest dziełem wyobraźni. Twórczego jenuiszu nie wymaga. Czynność Jeografa ogranicza się na pilnem zebraniu materjałów i na krytycznem ich porównaniu, ocenieniu i zastosowaniu. Aby czytelników naszych postawić w stanie i możności dania łatwiejszego sądu o dziele obecnie ogłaszającym się, winniśmy ich uwiadomić o źródłach z jakich fakta do niego czerpaliśmy. Źródła te dwojako tu oznaczymy, raz ogółowie w przytoczeniu dzieł i mapp przez nas użytych, drugi raz w objaśnieniu szczegółowem różnych niniejszego opisu rozdziałów.

Spis dzieł i mapp z których staraliśmy się korzystać jest następujący, porządkiem chronologicznym wydania ich ułożony :

Dzieła.

1. Le grand Dictionnaire Géographique, *de la Martinière*, 1726.
2. Korona Polska, *Niesieckiego*, 1728—1734.
3. Nouveau Traité de Géographie, de Büching. Züllichau, 1768.
4. Prawo polityczne Narodu Polskiego, p. *Skrzetuskiego*, 1784.
5. Dzieje i Prawa kościoła Polskiego, p. *Ostrowskiego*.
6. O Litewskich i Polskich Prawach, p. *Czackiego*, 1800.
7. *Sirisa*, Polen der zwey letzten Theilungen, 1807.
8. *Stein*, handbuch der neuesten Geographie, 1811.
9. Krótki Zbiór jeografii Królestwa Polskiego i W. X. Poznańskiego, Wrocław, 1816.
10. *Lichtenstein*, handbuch der neuesten Geographie, 1817.
11. X. *Teodora Wagi*, historia Xiążąt i Królów Polskich, p. J. Lelewela, 1818.

12. Lehrbuch der Statistik der Europäischen Staaten, v. *Hassel*, Weimar, 1822.
13. Jeografia wschodniej części Europy, p. S. P. Wrocław, 1825.
14. Die Preussische Monarchie in Hinsicht ihrer Bewohner, und ihres Nationalreichthums, etc. p. *J. D. Rumpf*, 1825.
15. *Cannabich*, Lehrbuch der Geographie, 1827.
16. Opis Polski starożytnej, p. *Święckiego*, wydanie 2^{ic}, 1828.
17. *Zedlitz*, Staatskräfte der Preussischen Monarchie, 1828.
18. Abrégé de la nouvelle Géographie universelle de *Guthrie*, Paris, 1828.
19. Tabelle zamiany Miar i Wag, p. *Colberga*, 1829.
20. Tableau de la Pologne ancienne et moderne, p. *Maltebrun*. Wydanie *Chodzki*, 1830.
21. Genealogisch-historisch-statistischer Almanach 11ter Jahrgang, Weimar, 1834.
22. Der Preussische Staat in allen seinen Beziehungen; v. *Zedlitz*, 1835.
23. La Pologne dans ses anciennes limites et l'Empire de Russie, p. *Głuchowski*, 1836.
24. Historja narodu Polskiego, p. *Ad. Naruszewicza*, w Lipsku, 1836—1837.
25. Polska w kształcie Dykcjonarza historyczno-jeograficzno-statystycznego, p. *Słowaczyńskiego*, 1833 — 1838.
26. Die Provinz Posen, (Rawicz, Lipsk), 1838.
27. Genealogisch-historisch-statistischer Almanach 15ter Jahrgang, Weimar, 1838.
28. *Schnitzler*, la Russie, la Pologne et la Finlande, Paris, 1838.
29. Przyjacieł Ludu, 1838. 1839. i 1840.
30. Tygodnik Literacki Poznański, 1838—1839.
31. *Voigt's* Geschichte Preussens, 1835—1839.
32. Statistique de la Pologne Prussienne, p. *Słowaczyński*, Paris, 1839.

33. Historisch-geographische Darstellung alt und neu Polen, v. *Friedrich*, 1839.
34. Skarbiec Historji Polskiej, p. *K. Sienkiewicza*, 1839—1840.
35. Abrégé de Géographie, p. *Adrien Balbi*, Paris, 1839.
36. Mała Encyklopedia Polska, Leszno, 1839.
37. Codex Diplomaticus Majoris Poloniae. Wydanie *Edw. Raczyńskiego*, 1839. Część I. (1—240).
38. *Hoffmans* Bevöllkerung des Preussischen Staats, 1839.
39. Vademecum, *Karola Hoffmana*, 1839.
40. Populationistik der Bevöllkerungs Wissenschaft, v. *D. Christoph Bernouilly*. Ulm 1840.

Mappy.

1. Carte de la Pologne divisée en provinces et palatinats, p. *Rizzi-Zannoni*, 1772.
2. Karte des Herzogthums Vor und Hinter Pommeru, *Gilly*, 1789.
3. Karte von Ostpreussen, nebst Preussisch-Lithauen, und Westpreussen nebst dem Netz distrikt, *Schrötter*, 1796—1802.
4. Special Karte von Süd-Preussen, *Gilly*, 1802—1803.
5. Karte des Königreichs Polen und Gr. Herzogthums Posen, v. *Engelhardt*, 1819. W jednym arkuszu.
6. Karte von Ostpreussen, Lithauen, Westpreussen und dem Netzdistrikte, v. *Engelhardt*, 1819. W 23 arkuszach.
7. Karte des Kamerdepartements von Posen und Bromberg, v. *Rosenthal*, 1827.
8. Karte der deutschen Bundesstaaten, v. *Blume*, 1830.
9. Karte des Fraustädter Kreises (Wschowa), 1834.
10. Karte des Kröbner Kreises (Krobia), 1834.
11. Karte des Krotoschiner Kreises, 1834.
12. Karte des Schildberger Kreises (Ostrzeszow), 1834.
13. Karte des Wreschner Kreises (Września), 1834.
14. Karte des Bomster Kreises (Babimost), 1835.

15. Karte des Kostner Kreises (Kościan), 1835.
16. Karte des Schrimmer Kreises (Szrem), 1835.
17. Karte des Gross-Herzogthums von Posen, 1836.
18. Karte des Adelnauer Kreises (Odolanów), 1836.
19. Karte des Birnbaumer Kreises (Międzyzgod), 1836.
20. Karte des Buker Kreises, 1836.
21. Karte des Meseritzer Kreises (Międzyrzecz), 1836.
22. Karte des Oborniker Kreises, 1836.
23. Karte des Pleszner Kreises (Pleszew), 1836.
24. Karte des Posner Kreises (Poznań), 1836.
25. Karte des Samter Kreises (Szamotuły), 1836.
26. Karte des Schrodaer Kreises (Szroda), 1836.
27. Karte des Gnesner Kreises (Gniezno), 1836.
28. Karte des Czarnikaner Kreises (Czarnków), 1837.
29. Karte des Inowroclaver Kreises, 1837.
30. Karte des Mogilnoer Kreises, 1837.
31. Karte des Wągrowiecer Kreises, 1837.
32. Karte des Bromberger Kreises (Bydgoszcz), 1838.
33. Karte des Chodzieser Kreises, 1838.
34. Karte des Schubiner Kreises (Szubin), 1838.
35. Karte des Wirsitzer Kreises (Wierzyca), 1838.

Co do objaśnień szczegółowych, następującą czytelnikom naszym zdajemy sprawę :

I. Co do *Jeografii fizycznej* województwa Poznańskiego.

1. Co do *położenia i granic* poszliśmy za skazówką mappy Zanoniego, mapp nowszych Pruskich, Skrzetuskiego, tudzież Büschinga, Fridricha i Hoffmana z istotną poprawą co do granicy Pomorskiej i co do Ziemi Wschowskiej, w przypisach N° 1. 3. dokładnie objaśnioną.

2. Co do *rzek, jezior, bagien, gór i lasów*, wielką mieliśmy pomoc w mappach powiatowych departamentu Poznańskiego i Gnieźnieńskiego, wyżej wymienionych. Część ta opisu naszego z tego powodu mogła być dokładniej wykonaną, niżeli nią jest we wszystkich innych dziełach dotąd ogłoszonych.

3. Co do innych tej części rozdziałów, korzystaliśmy z dzieł P. *Słowaczyńskiego, Fridricha*, z dzieła die Pro-

vinz Posen, jeografii wschodniej części Europy, oraz z dzieła geognostycznego w krótkce wyjętego, a którego uczonym autorem jest ziomek nasz, professor nauk górniczych w kraju Chilijskim, *Ignacy Domejko*.

II. Co do *Jeografii politycznej*.

1. Co do *obszerności i ludności*. Biorąc za zasadę liczby statystyczne obszerności i ludności, podane w dziele P. Hofmana, die Bevölkerung des Preussischen Staats, mianowicie co do powiatów pięciu departamentów, to jest Poznńskiego, Bydgoskiego, Kwidzyńskiego, Kozlińskiego i Frankfurtskiego w części do składu dawnego województwa Poznńskiego wchodzących, — zastosowaliśmy one do obszerności powyższych departamentów i powiatów dawniej granicami województwa objętej, i tak wyświeciliśmy istotną województwa obszerność i zamieszkałą w 1837. w obrębie jego ludność. Takim sposobem ułożone zostały dwa pierwsze rozdziały tej części *obszerność i ludność*, które dopełniliśmy w przypisach N° 2. i w dodatku N° 3.

2. Co do *podziału administracyjnego* województwa, poszliśmy za skazówką mapy Zannoniego z poprawą powyżej wzmienioną co do ziemi Wschowskiej.

3. Co do *obrazu zmian* jakim województwo uległo, ułożyliśmy go ze względem na Naruszewicza, Lelewela, podług podań P. Fridrich, z niektórymi zmianami i z odstąpieniem od sposobu jaki ten ostatni autor przyjął co do ludności województwa w dawnych czasach. P. Fridrich bowiem zakreślając obszerność województwa w każdej epoce, dodaje do niej ludność jaka dziś na téjże przestrzeni żyje. My dodaliśmy ludność stosunkowicie i przez przybliżenie wyrachowaną, a to za pomocą odtrącanych procentów od ludności obecnjej podług pewnej do tego rachunku przyjętej zasady.

4. Co do *religii*, a mianowicie co do czasów Polskich, czerpaliśmy skróconą naszą i rezultatywną wiadomość w faktach podanych w koronie Niesieckiego, w dziejach kościoła X. Ostrowskiego i w Naruszewiczu. Poczec biskupów Poznńskich wzięliśmy z Niesieckiego i ze Skarbeca

Sienkiewicza. — Co do czasów pruskich, korzystaliśmy z dzieł Zedlitz'a, Fridricha, Słowaczyńskiego, z dzieła die Provinz Posen, z dzieła Rumpfa, a najszczególniej Hoffmana. Dopelnienie opisu naszego zamieściliśmy w przypisie N° 4.

5. Co do *mieszkańców*, a mianowicie co do podziału na *wyznania*, na *ród*, *języki* i na *rzędy towarzyskie*, korzystaliśmy z opisu autora jeografii wschodniej części Europy, dopełniając go co do polskich czasów, faktami ze Skrzetuskiego zasiągnionemi, i własnymi postrzeżeniami, a co do czasów pruskich, datami z powyższych dzieł polskich i niemieckich czerpanemi. Do artykułów o szlachcie, dodaliśmy podług Niesieckiego i z niego wyjęty spis familji, właścicieli w województwie Poznańskim dawniej a w części i obecnie jeszcze zamieszkałych.

6. Co do *udziału w reprezentacji* krajowej, pod rządem narodowym, poszliśmy za Skrzetuskim i zgodnemi z nim Büschingiem i Fridrichem, dopełniając opis nasz w przypisie N. 5. i dodając z Niesieckiego i podług Skarbcza, spis wojewodów i kasztelanów Poznańskich. Co do czasów pruskich, korzystaliśmy z dzieł powyższych.

7. Co do *władz administracyjnych sądowych* i innych jako też co do *skarbowości* i *wojska*, czerpaliśmy fakta w Skrzetuskim, w Woluminach Legum, w dziełach Büschinga, Fridricha, w Vademecum Karola Hoffmana, w Czackim i innych źródłach, o ile to się tycze czasów Polskich. Co do czasów pruskich, wyżej wymienione dzieła polskie i niemieckie służyły nam za przewodnika, korzystaliśmy oraz z objaśnień udzielonych nam przez krajowców, dobrze z przedmiotem tym obeznanych.

8. Co do *rolnictwa* i *przemysłu* rękodzielnego, przyjęliśmy fakta cytowane przez Czackiego, Święckiego, Hoffmana, Słowaczyńskiego i Fridricha. Co do handlu poszliśmy za Voigtem, Czackim, Colbergiem, Fridrichem, Zedlitzem, P. Balbi i Słowaczyńskim. Później otrzymane fakta umieściliśmy w dodatku N° 1.

9. Co do *szkół*, *zakładów naukowych* i *cywilizacji*. po-

SPIS PRZEDMIOTÓW

OPISU WOJEWÓDZTWA POZNAŃSKIEGO.

I. JEOGRAFJA FIZYCZNA.

	ARTYKUL.		STRONA.
	1	2	1
1. POŁOŻENIE.			
2. GRANICE.		3	
Z Pomeranją.		4	
Z Marchią Brandeburską.		5	2
Z Szląskiem.		6	3
Wewnętrzne.		7	4
3. RZĘKI.		8	
<i>Znaczniejsze.</i>			
1. Warta, 2. Noteć, 3. Obra.	9	10 11	5 6
4. Kudowa, 5. Wełna, 6. Orla.	12	13 14	6 7
<i>Mniej znaczne większe.</i>			
1. Drawa, 2. Piła, 3. Dobrzyca.	15	16 17	7 8
4. Zgniła Obra, 5. Pleca, 6. Cybina.	18	19 20	8 9
7. Pletnica, 8. Głowna, 9. Ostroroga, Niewpływające do Warty.	21	22 23	9
		24	
4. JEZIORA.		25	10
W departamencie Poznańskim.	26—38		10 11
W departamencie Bydgoskim.	39—41		12
W departamencie Kwidzyńskim.	42		12
W departamencie Kozlińskim.	43		
5. BAGNA.		44	
W departamencie Poznańskim.	45—52		13
W departamencie Bydgoskim.	53		13 14
W departamencie Kwidzyńskim.	54 55		14

	ARTYKUŁ.	STRONA.
6. GÓRY ALBO WZGÓRZA.	56	
W departamencie Poznańskim.	57—60	
W departamencie Bydgoskim.	61 62	14 15
W departamencie Kwidzyńskim.	63 64	15
7. LASY.	65	
W departamencie Poznańskim.	66—78	15 16 17
W departamencie Bydgoskim.	79—82	17
W departamencie Kwidzyńskim.	83	
W departamencie Kozlińskim.	84	18
W departamencie Frankfurtskim.	85—87	
8. KLIMA.	88	
9. GRUNT.	89	18 19
10. WIDOK KRAJU.	90	19
11. PŁODY.		
Płody kopalne.	91	20
Płody roślinne.	92	
Płody zwierzęce.	93	21

II. JEÓGRAFJA POLITYCZNA.

1. NAZWISKO I HERB.	94—96	22
2. OBSZERNOŚĆ.	97 98	22 23
3. LUDNOŚĆ.		24
Ogólna.	99 100	
Stosunkowa.	101	24 25
Miejska i Wiejska.	102	25
Ruch ludności.	103—107	25 26
4. PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY WOJEWÓDZTWA.	108	26
<i>a) Rozgraniczenie dawnych powiatów.</i>	109	
Poznańskiego.	110	26 27
Kościąńskiego.	111	27
Wałeckiego.	112	27 28
Ziemi Wschowskiej.	113	28
<i>b) Ludność i obszerność dawnych powiatów.</i>	114—118	28 29
5. ZMIANY JAKIM WOJEWÓDZTWO ULEGAŁO		29
Za Bolesława Krzywoustego 1139.	119	
Za Władysława Piłwacza 1202.	120	
Za Władysława Łaskonogiego 1220.	121	30
Za Przemysława I. 1239.	122	
Za tegoż Xięcia 1249.	123	
Za tegoż Xięcia 1253.	124	
Za Przemysława II. 1290.	125	30
Za Władysława Łokietka 1309	126	

	ARTYKUŁ.	STRONA
Za Kazimierza Wielkiego 1344.	127	31
Za Władysława Jagiełły 1411.	128	
Przy pierwszym rozbiórce 1772.	129	
Przy drugim rozbiórce 1793.	130	
Przez traktat Tylżański 1807.	131	
Przez traktat Wiedeński 1815.	132 133	31 32
6. RELIGJA.		32
a) Katolicka.	134 135	
aa) Stan Kościoła za czasów Polskich.		
1. Stan początkowy.	136—138	
2. Dyecezya.	139	33
3. Kollegiaty.	140	
4. Archidyakonaty i Kościoły.	141	
5. Kapituła.	142	
6. Klasztory.	143	34
7. Biskup Poznański i Warszawski.	144	
8. Poczet Biskupów Poznańskich.	145	
bb) Stan Kościoła po upadku Polski.		
1. Arcybiskup.	146	36
2. Archidyecezye Gnieźnieńska i Poznańska.	147	
3. Kościoły.	148	37
4. Klasztory.	149	
b) Inne wyznania.		
1. Reformacja.	150—152	
2. Luteranizm.	153	38
3. Kalwinizm.	154	
4. Mennonisci.	155	
5. Żydzi.	156	
7. MIESZKAŃCY		
a) Podział na wyznania.	157—159	38
b) Podział na ród i języki.	160—163	39
c) Podział na rzędy Towarzyskie.	164	40
aa) Włościanie.		
1. Włościanie Polscy.	165—169	40
2. Włościanie Niemieccy.	170—172	41
bb) Mieszczanie.		
1. Mieszczanie Polscy.	173—175	42
2. Mieszczanie Niemieccy.	176—178	43
cc) Szlachta.		
1. Szlachta Polska.	179—182	
2. Szlachta Niemiecka.	183	44

	ARTYKUŁ.	STRONA.
3. Spis imienny familij właścicieliów.	184	44
8. UDZIAŁ W REPREZENTACJI KRAJOWEJ.		
aa) Pod rządem Narodowym.		
1. Senatorowie.	185	50
2. Posłowie.	186	51
3. Plenipotenci Miast.	187	51
4. Reprezentanci za X. Warszawskiego	188	51
5. Poczet Wojewodów Poznańskich.	189	51
6. Poczet Kasztelanów Poznańskich.	190	53
bb) Pod rządem Pruskim.	191 192	54
9. WŁADZE ADMINISTRACYJNE, SĄDOWE I INNE.		
a) Administracja.		
aa) Pod rządem Narodowym.		
	193—195	55
1. Starostowie Grodowi.	196	55
2. Generałowie Wielkopolscy.	197 198	56
3. Kommissya Boni ordinis.	199	57
4. Kommissya Cywilno-Wojskowa.	200	57
5. Prefekci i Podprefekci.	201 202	58
bb) Pod rządem Pruskim.	203—205	58
b) Sądownictwo.		
aa) Pod rządem Polskim.		
1. Wojewoda.	206	59
2. Starosta Grodowy.	207	59
3. Sąd Ziemski.	208	59
4. Trybunał.	209 210	59
5. Sądownictwo w Xięstwie Warszawskiem.	211	60
bb) Pod rządem Pruskim.	212—215	60
c) Ustanowienia Kredytowe i inne.		
1. Systemat Ziemski Kredytowy.	216	61
2. Towarzystwo Ogniove.	217	61
10. SKARBOWOŚĆ.		
a) Pod rządem Narodowym.		
aa) Urzędy Skarbowe.		
1. Camera regis.	218	62
2. Trybunał Skarbowy.	219—221	62
3. Komissya Skarbu.	222	62
4. Minister Skarbu.	223	63
bb) Podatki i Dochody.	224—233	64
b) Pod rządem Pruskim.		
aa) Urzędy Skarbowe.		

	ARTYKUL.	STRONA.
1. Kassy Powiatowe.	234	64
2. Dyrekcya dochodów niestałych.	236	64
3. Urzędy Ekonomiczne.	236	64
4. Urzędy Leśne.	237	65
5. Inspekcye Budownicze.	238	65
6. Pocztańty.	239	65
<i>bb</i>) Podatki i Dochody.	240—246	65
1 i. WOJSKO.		
a) Pod rządem Narodowym.	247—250	66
b) Pod rządem Pruskim.	"	"
<i>aa</i>) Wojsko Liniowe.	251—253	67
<i>bb</i>) Landwera.	254—256	68
12. ROLNICTWO. PRZEMYSŁ RĘKODZIELNY. HANDEL.		
a) Rolnictwo.		
<i>aa</i>) Pod rządem Narodowym.	257—259	69
<i>bb</i>) Pod rządem Pruskim.	260	70
1. Zbiory zboża.	261	70
2. Chow bydła.	262 263	70
3. Ceny sprzedażne bydła.	264	71
4. Drzewa owocowe, ule pszczelne.	265	71
b) Przemysł rękodzielny		
<i>aa</i>) Pod rządem Narodowym.	266—268	71
<i>bb</i>) Pod rządem Pruskim.		
1. Miasta fabryczne.	269	72
2. Wyroby.	270	72
3. Cukrownie.	271	72
c) Handel.		
<i>aa</i>) Pod rządem Narodowym.		
1. Dawne drogi handlowe.	272	72
2. Traktaty handlowe.	273—275	72
3. Monety.	276	73
4. Miary.	277—280	73
5. Wagi.	281	74
<i>bb</i>) Pod rządem Pruskim.		
1. Komunikacye wodne i lądowe.	282—283	74
2. Goścince bite.	284—288	74
3. Trakty główne i inne.	289 290	75
4. Monety.	291	76
5. Miary.	292—295	76
6. Wagi.	296	77
7. Ceny handlowe zbóż.	297 298	77

13. SZKOŁY, ZAKŁADY NAUKOWE, CYWILIZACJA.

a) Pod rządem Narodowym.		
aa) Dawna oświata.	299—301	77
bb) Uczni Poznkańscy.	302—306	78
cc) Drukarnie.	307	80
dd) Komissya edukacyjna.	308	80
ee) Szkoły za X. Warszawskiego.	309	80
b) Pod rządem Pruskim.		
aa) Działanie rządu.	310—312	80
bb) Działanie obywatelów.	313	81
1. Pomniki.	314	81
2. Ulepszenia rozmaite.	315	82
a) Wydoskonalenie rolnictwa.	316	82
b) Uporządkowanie lasów.	317	82
c) Uszlachetnienie rodu owiec.	318	82
d) Podniesienie gorzelnictwa.	319	82
e) Założenie Cukrowni.	320	82
f) Urządzenie zabudowań gospodarskich.	321	82
g) Upiękrczenie Zamków i Pałaców.	322	82
h) Parki i Ogrody.	323	83
i) Biblioteki.	324	83
3. Dzieła naukowe ogłoszone do 1840.	325	83
4. Dzieła perjodyczne i zakłady zamierzone.	326	84

III. TOPOGRAFJA. 327—328 86

1. Część DEPARTAMENTU POZNAŃSKIEGO. 329 86		
a) Powiat Międyzychodzki. 330—334 87		
aa) Miasta. 325 87		
1. Skwierzyna, 2. Międychód, 3. Sieraków,		
4. Bledzew, 5. Kamiona. 336—340 87		
bb) Wsie większe. 341—347 89		
cc) Wsie mniejsze. 348 91		
b) Powiat Szamotulski. 349—353 92		
aa) Miasta. 354 92		
1. Szamotuły, 2. Wronki, 3. Pniewy,		
4. Obrzycko, 5. Nowymost, 6. Ostroróg. 355—360 92		
bb) Wsie większe. 361—368 94		
cc) Wsie mniejsze. 369 98		
c) Powiat Obornicki. 370—374 98		
aa) Miasta. 375 99		

	ARTYKUŁ.	STRONA.
1. Rogozno, 2. Murowana Goslina,		
3. Oborniki, 4. Ryczywół.	376—379	99
bb) Wsie większe.	380—383	100
cc) Wsie mniejsze.	384	103
d) Część powiatu Szrodzkiego.	385—389	103
aa) Miasta.	390	104
1. Szroda, 2. Zaniemysł.	391—392	104
bb) Wsie większe.	393—395	105
cc) Wsie mniejsze.	396	107
e) Powiat Poznański.	397—401	107
aa) Miasta.	402	108
1. Poznań.	403	108
2. Swarzędz, 3. Stęszewo.	412—413	113
bb) Wsie większe.	414—421	114
cc) Wsie mniejsze.	422	118
f) Powiat Bukowski.	423—427	118
cc) Miasta.	428	119
1. Grodzisk, 2. Lwówek, 3. Opalenica,		
4. Nowy Lutomysł.	429—433	119
bb) Wsie większe.	434—437	121
cc) Wsie mniejsze.	438	124
g) Powiat Międzyrzecki.	439—443	124
aa) Miasta.	444	125
1. Międzyrzecz, 2. Trzciel, 3. Zbąszyn,		
4. Brojce, 5. Pszczew.	445—449	125
bb) Wsie większe.	450—452	126
cc) Wsie mniejsze.	453	129
h) Powiat Babimostki.	454—458	129
aa) Miasta.	459	130
1. Wolsztyn, 2. Kargowa, 3. Rakoniewice,		
4. Kędlów, 5. Kopanica, 6. Rostarzewo.	460—466	130
bb) Wsie większe.	467—471	132
cc) Wsie mniejsze.	472	135
i) Powiat Wschowski.	473—477	135
aa) Miasta.		
1. Leszno, 2. Wschowa, 3. Święcichoowa,		
4. Rydzyna, 5. Osieczno, 6. Szlychtynkowo,		
7. Zaborowo.	478—484	136
bb) Wsie większe.	485—486	139

	ARTYKUŁ.	STRONA.
cc) Wsie mniejsze.	487	142
k) Powiat Kościański.	488—492	142
aa) Miasta.	493	143
1. Szmigiel, 2. Kościan, 3. Czempin,		
4. Wielichów, 5. Krzywlin.	494—498	143
bb) Wsie większe.	499—502	144
cc) Wsie mniejsze.	503	149
l) Część powiatu Szremskiego.	504—508	149
aa) Miasta.	509	150
1. Szrem, 2. Kurnik, 3. Dolsk, 4. <u>Bnin</u> ,		
5. Xiąż, 6. Mosina.	510—515	150
bb) Wsie większe.	516—519	152
cc) Wsie mniejsze.	520	155
m) Powiat Krobski.	521—525	156
aa) Miasta.	526	157
1. Rawicz, 2. Bojanów, 3. Gostyń,		
4. Jutroszyn, 5. Poniec, 6. Sarnowo,		
7. Górka Miejska, 8. Krobia,		
9. Dubin, 10. Piaski.	527—536	157
bb) Wsie większe.	537—539	160
cc) Wsie mniejsze.	540	165
n) Część powiatu Krotoszyńskiego.	541	165
o) Część powiatu Pleszewskiego.	542	165
2. CZĘŚĆ DEPARTAMENTU BYDGOSKIEGO.	543—544	166
a) Część powiatu Gnieźnieńskiego.	545—549	166
aa) Miasta.		
1. Kiszkowo.	550	166
bb) Wsie większe.	551 552	167
cc) Wsie mniejsze.	553	167
b) Część powiatu Wągrowieckiego.	554—558	167
aa) Miasta.	559	168
1. Wągrowiec, 2. Skoki.	560—561	168
bb) Wsie większe.	562—564	169
cc) Wsie mniejsze.	565	170
c) Część powiatu Chodzieskiego.	566—570	171
aa) Miasta.	571	171
1. Piła, 2. Uście, 3. <u>Budzin</u> .	572—574	171 172
bb) Wsie większe.	575—577	172
cc) Wsie mniejsze.	578	173
d) Powiat Czarnkowski.	579—583	173

	ARTYKUL	STRONA.
<i>aa</i>) Miasta.	584	174
1. Trzcianka, 2. Wicleń.		174 175
3. Czarnków, 4. Radolin.	585—588	175
<i>bb</i>) Wsie większe.	589—591	176
<i>cc</i>) Wsie mniejsze.	592	178
3. CZĘŚĆ DEPARTAMENTU KWIDZYŃSKIEGO.	593	178
<i>a</i>) Powiat Wałecki.	594—598	178
<i>aa</i>) Miasta.	599	179
1. Wałcz, 2. Jastrów, 3. Frydlancik.		180
4. Człopa, 5. Tuczo.	600—604	181
<i>bb</i>) Wsie większe.	605—607	181
<i>cc</i>) Wsie mniejsze.	608	183
4. CZĘŚĆ DEPARTAMENTU KOZLIŃSKIEGO.	609	184
<i>a</i>) Część powiatu Nowoszcecińskiego.	610—613	184
<i>aa</i>) Miasta.		184
1. Czaplnek.	614	184
<i>bb</i>) Wsie większe.	615 616	185
<i>cc</i>) Wsie mniejsze.	617	186
<i>b</i>) Część powiatu Belgardzkiego.	618—620	186
<i>c</i>) Część powiatu Dramburgskiego.	621—623	186
<i>aa</i>) Wsie większe	624	186
<i>bb</i>) Wsie mniejsze.	625	187
5. CZĄSTKA DEPARTAMENTU FRANKFURTSKIEGO	626	187
<i>a</i>) Oddział powiatu Sternbergskiego.	627 628	187
<i>aa</i>) Miasta.		
1. Sierzysle.	629	187
6. ZOGÓLOWANIA.	630—632	187 188
A. Zogółowanie województwa Poznańskiego.		189
B. Zogółowanie departamentu Poznańskiego.		190
7. PRZYPISY.		191
1. O granicach województwa Poznańskiego.		191
2. O ruchu ludności i jej stosunkach.		191
3. O Ziemi Wschowskiej.		194
4. O archydiecezyi Gnieźnieńskiej i Poznańskiej.		195
5. O Posłach Poznańskich Wielkiego Sejmu.		195
6. O Szkołach Elementarnych.		196
7. O dziełach nowych.		198
8. O Dzienniku Domowym.		198
8. DODATKI.		199
1. O Rzemieślnikach.		199
2. O Wsi Napachaniu.		200
3. O rezultatach populacyonistyki P. Bernouilly.		201
9. SPIS ALFABETYCZNY MIAST I WSI WIĘKSZYCH.		205

I.

JEOGRAFJA FIZYCZNA.

1. POŁOŻENIE.

1. Województwo Poznańskie w takim składzie jak zostawało w 1772 roku przed pierwszym rozbiorem kraju, położone było między stopniami szerokości jeograficznej pięćdziesiątym pierwszym i pięćdziesiątym czwartym, i między stopniami długości jeograficznej dwónastym i piętnastym, licząc od południka paryzkiego. Zajmowało więc do trzech stopni szerokości i tyłuż długości jeograficznej.

2. Województwo to miało położenie zbliżone do szrodkowego w strefie umiarkowanej. Najpółnocniejsze miasto tego województwa Czaplinek (*Tempelburg*) odpowiada położeniu Hamburga. Szrodkowe Poznań i Międzyrzecz odpowiadają prawie Hanowerowi i Amsterdamowi. Najpołudniejsze Jutroszyn i Rawicz odpowiadają położeniu miasta Torgau i mało tylko są północniejsze od Göttingi.

2. GRANICE.

3. Województwo poznańskie było województwem granicznym. Granice zatem jego były częścią zewnętrzną, to jest wspólnie królestwu polskiemu, częścią wewnętrzną. Granice zewnętrzne były z Pomeranją, Marchją Brandeburską i ze Szląskiem.

4. Granica z Pomeranją zaczynała się od rzeki Kudowy o 3¼ mili na wschód i na północ od Jastrowa w punkcie zetknięcia się Pomeranji z województwami poznańskim i gnieźnieńskim. Stąd szła ku zachodowi zostawując przy województwie poznańskim Jastrow, Zamborze (*Zamborsch*) Pinnów, Brzeźnicę (*Briese-*

nitz), Rodrzycę (*Rederitz*) i Doderlany; a przy Pomeranji Flederborn, Burzen, Hassenfier, Plietnitz, Gross Born, aż do rzeki Piły; dalej w górę tąż rzeką aż do jeziora starolaskiego (*Altenwalde*), dalej brzegiem zachodnim tegoż jeziora zostawując wieś Starylas (*Altenwalde*) przy poznańskiem a Linde przy Pomorzu, dalej do jeziora Pieleborg wzdłuż brzegu jego zachodniego, dalej brzegiem zachodnim jeziora Lubow, zostawując przy województwie poznańskiem Lubów i Raków; dalej ku zachodo-północy zostawując na stronie Pomeranji Nemmin, Wuckel, Pöhlen, Orden, Priebkow i Coprieben, a przy poznańskiem Bewerdycze (*Bewerdick*), Wielkie Starowice (*Gr. Schwarzsee*), Nowąwieś, Kławsze (*Clauzhagen*), Gonie (*Gönne*), dalej ku zachodowi, zostawując przy Pomeranji, Brützen, Gr. Popelow, Neu-Sanzkow, a przy poznańskiem wsie Szmidencin, Szinalencin i Bramnice (*Bramstädt*). Około tej ostatniej wsi, granica zwracała się ku południowi, zostawując przy Pomeranji Görsdorf *).

5. Od tego zwrotu ku południowi zaczynała się granica z nową Marchją Brandeburską zostawując przy Marchji Schöenberg i idąc dalej w tymże kierunku zostawiała przy województwie poznańskiem Ziemnice (*Zemmin*), Klebów, Warlany, (*Wahlrang*) Repow, Kwiecín (*Blamenwerder*), Bida, a przy Marchji miasto Falkenburg. Ztąd granica częścią na południo-wschód, a częścią na południo-zachód, szła do Frydlancika (*Märkisch friedland*) zostawując przy województwie poznańskiem Bida (*Bidow*), Kalencin (*Kalenzig*), Machlin, Dworzec (*Hofstadt*), Starydwór (*Althof*) Wordel, Giesie (*Giessen*), Łobiec i same miasto Frydlancik. O pół mili na północ od Frydlancika, linja graniczna okrążywszy wsie Wordel, Giesie i Łobiec zbliżała się znowu o pół mili na południe do Frydlancika, ztąd szła do rzeki Plecy, dalej ku południowi tąż rzeką i wzdłuż kilku jezior przez które ta rzeka przechodzi; między niemi brzegiem jeziora Bareń (*Bahrenort*). Od tego jeziora szła linja suchą granicą i znowu do rzeki Plecy przytykała, dalej szła tą rzeką do punktu jej połączenia z rzeką Dragą albo Drawą, dalej rzeką Drawą do jej ujścia do Noteci. Tu linja graniczna, idąc przez ćwierć mili wzdłuż rzeki Noteci, przechodziła na lewy jej brzeg i dążąc ku południowi zostawiała na stronie województwa poznańskiego Nowystaw (*Neuteich*), Kamionkę, Stare Kwiece

*) Patrz Przypisy N. 1. O Granicach Województwa Poznańskiego.

(*All Sorge*), Nowe Kwiece, aż do Dębowca (*Eichberg*). Tu zwracała się ku zachodowi idąc prawie ciągle borami, to jest: Chojnowskim, Sierakowskim, Wiejecowskim i innemi aż do rzeki Warty niedaleko dziś istniejącego folwarku Czajka (*Kiewitz*), zostawując przy poznańskim Sowiągorę (*Eulenberg*), Jabłonkę, Jezierze, a przy Marchji Lubiath, Guscht, Christophswalde, Morren *Olendry*. O milę od Skwierczyny (*Schwerin*) po półmilowem brzeżeniu rzeki Warty linja graniczna przechodziła też rzekę, szła ku południowi i zachodo południowi zostawując przy Marchji, Birkenwender, Osterwalde, Königswalde i Gleissen, a przy województwie Poznańskim, Trzebieszów, las Trzebieszowski i Starodworzecki, a dalej wieś Oszty, dążąc w dalszym postępie, różnemi zwrotami do traktu wielkiego prowadzącego z Międzyrzecza do Cielencina (*Zielenzig*). Zład szła granica to ku południowi to ku wschodowi, zostawując przy Marchji Wandern, Lindow, Kirschbaum, Tempel, Laugenphul, Seeren, a przy województwie Poznańskim, Fafałdy (*Falkenwalde*), Nowąwieś, Goronsko (*Gruntzig*), Kursko (*Kurtzig*), Pieski i Wysokę (*Hohenwalde*). Zład szła dalej prawie w tym samym kierunku aż do zetknięcia się Marchji Brandeburskiej ze Szląskiem, zostawując na stronie Marchji Bürschen, Neuhöfchen, Stentsch, Dammer, Operwitz, Smarże, Golzen, Klemtzig, o milę miasto Züllichau, Klein Schmollen, Gross-Schmollen, a na stronie województwa, Kalawę (*Kalau*), Paradys, Broice (*Braetz*), Kozmin, Brudzewko (*Brausendorf*), nowe Kramsko (*Kramtzig*), stare Kramsko, miasto Babimost, Wojnowo, Chwalim i miasto Kargowę.

6. Granica województwa Poznańskiego ze Szląskiem szła dalej ku południo-wschodowi zostawując na stronie województwa, Tepyry, Rudę, Droniki, Ciosawice (*Schusentze*), Sieniawę; na stronie Szląska, Karschin, Grünwald, Schlaberndorf, Kolzig, Lipke, Aufzug. Dalej w podobnym kierunku idąc zostawiała w Poznańskim Czarną, Ilgie, Drybicz, Schlychtynkowo, oddzielając do Szląska, Sławę (*Schlawe*), Strantz, Guhlau, Schwusen. Od tego punktu prawie nad samą Odrą położonego, zwracała się linja ku wschodowi i zostawiała na stronie poznańskiej Sielce (*Zedlitz*), Rydzyne, (*Reisen*), a na stronie Szląska Hakenau, Neudorf, Tchnurnau, Katschkau i Roniken. Dalej zwróciwszy bieg swój ku południowi zostawiała na stronie poznańskiej, Bojanowo, Izbice, miasto Rawicz, Cegielnę, Widawy, Łonkta, Białykał, Ostoja, Jeziora, a na stronie szląskiej, Saborwitz, Triebusch, Heidichen, Korzenc,

Nendorf, Olsze, Peterkoschitz. Tu linia zwracała się nagle ku północy zostawując na poznańskiej stronie miasta Dubiny, Jutroszyn, a na szląskiej wsie Greblin i Breschen, a niedaleko Rudy porzucała granicę szląską dotykając granicy województwa Kaliskiego.

7. Granice wewnętrzne województwa Poznańskiego oddzielały je od województwa Kaliskiego linią idącą od Jutroszyna do Miłosławia i Winogury, zostawując przy województwie Poznańskiem miasta Jutroszyn, Piaseczną górę, Xiąż, a przy województwie Kaliskiem, miasto Kobylin, Pogorzele, Borek, Jaraczew, Nowemiasło, Miłosław. Taż granica oddzielała dalej województwo Poznańskie od Gnieźnieńskiego idąc od Winogury do Jastrowa i zostawując przy województwie Poznańskiem miasta, Szrodę, Swarzędz, Kiszkowo, Wągrowiec, Ujście, Piłę i Jastrow, a przy województwie Gnieźnieńskiem miasta Kostrzyn, Pobiedzisko, Kleck, Łopino, Łękno, Chodzież, Krajuce i Złotow.

3. R Z E K I.

8. Kraj który składał województwo Poznańskie przerznięty i obłany jest 39 rzekami i rzeczkami, z których znaczniejszych jest 8. mniej znacznych 33. Rzeki znaczniejsze w liczbie 6 są: Warta, Noteć, Obra, Kudowa, Wełna, i Orla; rzeczki mniej znaczne większe w liczbie 9. są: Drawa, Piła, Dobrzyca, Zgniła Obra, Pleca, Cybina, Pletnica, Główna, Ostroroga; małe w liczbie 24 są: Samica, Samica zachodnia, Radnaka, Prut, Ziemin, Pachlica, Pieski, Tarnakal, Tyma, Wucka, Cięcia, Kramska, Lebionka, Wełna mała, Dąbrożna, Olszanka, Przyłań, Swinia, Pilna, Slabica, Zamborka, Kwilcz, Dzinin, Dryga.

Wszystkie te rzeki i rzeczki z wyłączeniem pięciu należą do głównej doliny Warty, i bezpośrednio lub pośrednio do niej wpływają. Nie wpływające są: Zgniła Obra, Orla, Kwilcz, Dzinin i Dryga. Oto jest krótkie opisanie każdej rzeki znaczniejszej i mniej znacznej większej.

9. *Warta* bierze swój początek w dawnem województwie Kra-kowskiem, w powiecie Lelowskim niedaleko Kromołowa. Kiedy wpływa w granice województwa Poznańskiego pod Solcem, już jest zasilona wodami ośmiu rzek i rzeczek, jako to: Liszwarty, Olesnicy, Widawy, Neru, Teleszyny, Wrześni, Proсны i Lutyni.

Przez ziemie województwa Poznańskiego przechodząc, ma naprzód bieg ku zachodowi aż do miasta Szreму, ztamtąd płynie ku północy aż do Obornik, tu zwraca się znowu ku zachodowi, i w tym kierunku idzie aż do wsi brandeburskiej Birkenwerder, pod którą, z granic województwa Poznańskiego i dawnego królestwa polskiego występuje. Warta w ciągu pobytu swego w tém województwie przyjmuje rzek i rzeczek dziewięć, między nimi: Welnę pod Obornikami, Samicę wschodnią pod wsią Kiszewo, Samicę zachodnią pod Obrzyckiem, Ostrorogę pod Nowymostem, Obrę pod Skwierczyną. Następujące miasta leżą nad brzegami Warty zaczynając od granicy dawnego województwa Kaliskiego jako to: na prawym brzegu, Szrem, Oborniki; na lewym brzegu, Poznań, Obrzycko, Wronki, Nowymost, Sierakow, Międzychód, Skwierczyzna. Warta korytem swoim odgraniczała w województwie Poznańskim powiat dawny Wałecki od powiatów dawnych Kościańskiego i Poznańskiego. Rzeka Warta biorąc ją w całym jej biegu, od miasta Warty do Kola, jest spławną na drzewo; od Kola do Konina żeglowną dla statków mniejszych ładunku 300 cetnarów; od Konina do Landsberga żeglowną dla statków większych elbiańskich i odrzańskich (*Elb und Oder kähnen*).

Po wyjściu z granic województwa Poznańskiego Warta przyjmuje rzekę Noteć pod Zantochem, potem płynie koło Landsberga a pod Küstrinem połączywszy się z Odrą z nią razem pod Szczecinem wpada do morza Bałtyckiego. Bieg Warty w Polsce obejmuje długości mil 84. Od źródła do ujścia mil 93.

10. *Noteć* bierze swój początek w dawném województwie Brzeskiem kujawskiem w którym o $3\frac{1}{4}$ mili od miasta Kruszwicy wypływa z jeziora Gopła. O pięć ćwierci mili od miasta Ujścia, przyjąwszy wprzód pod Ciszewem rzeczkę Bolinkę dotykała granicy województwa Poznańskiego i stanowiła też granicę aż do wspomnianego miasta, przy którym przyjąwszy rzekę Kudowę płynie ku zachodo-południowi do Czarnkowa, ztamtąd ku zachodowi do Wielenia (*Fleehne*). Dwie mile dalej przyjąwszy rzeczkę Drawę niedaleko Nowej Bielicy wychodzi z granic województwa i dawniej Polski, przyjmuje rzeczkę Radnakę pod Starą Bielicą, oblewa Drezno (*Driesen*) i wciąż dążąc ku zachodowi łączy się z Wartą pod Zantochem. Rzeka ta uważając ją w całym swym biegu jest żeglowną na małe statki od Kruszwicy do Nakła, a na wielkie

statki od Nakła aż do ujścia. Długość rzeki w Polsce wynosi mil 34. w ogóle 42.

11. *Obra* ma źródło swoje w dawnym województwie Kaliskim, powiecie Pyzdrowskim i wypływa tamże pod wsią Obra z jeziora tegoż nazwiska, a idąc dalej ku północy koło miasta Jaraczewa, pod wsią Niedźwiadami wpływa w granice dawnego województwa Poznańskiego i ma bieg swój częścią ku zachodowi, częścią ku północy. Nad prawym jej brzegiem leży miasto Krzywina, nad lewym Kościan. Zaraz za tym miastem ostatniem rzeka zaczyna przerzynać bagno tak nazwane obrzańskie a dalej ziemskie. Pod wsią Sepno, Obra przyjmuje rzeczkę Prut; pod Wilkowem rzeczkę Ziemin. Niedaleko Solca wypływa Obra z tego bagna, a łącząc się z odnogą wychodzącą z jeziora wietńskiego (*Fellen*), płynie ku północy około miasta Kęblowa (*Kiebel*), klasztoru obrzańskiego i Kopanicy, które to trzy miejsca leżą na prawym jej brzegu. Za wsią Maławieś wpływa do jeziora wielkowiejskiego łączącego się z jeziorem chobienickim, dalej do jeziora grojeckiego, nowowiejskiego i zbąszyńskiego nad którego wschodnim brzegiem leży miasto Zbąszyn (*Belsche*) i wieś Przyprostynie, a na zachodnim wieś Nadnia. Dalej płynie Obrą ku północy mając na prawym brzegu swoim wieś Strożewo, na lewym Mokry Lutolek, po obu brzegach miasto Trzciel (*Tirschtiel*) dalej wieś Rybojady. Tu się zwraca ku zachodowi, płynie koło Międzyrzecza gdzie przyjmuje rzeczkę Pachlicę, do miasta Bledzwa (*Blesen*). Tu przyjmuje trzy rzeczki Pieski, Tarnakal, Tymę; zwraca się ku północy i niedaleko miasta Skwierczyny wpada do Warty. Rzeka Obra jest żeglowną dla małych statków od Trzcienia do ujścia. Długość biegu jej wynosi od źródła do ujścia mil 34.

12. *Kudowa* bierze swój początek w Pomeranji i wypływa z jeziora Wilm pod Gross-kudde, wkrótce dotykając ziemi polskiej i płynąc ku południowi oddziela Pomeranją od województwa pomorskiego i powiatu dawnego tucholskiego aż do miasta Landek, przyjąwszy wprzód rzeczki Cnę (*Zahne*) i Cyrę (*Zier*). Dalej oddzielała też Pomeranją od województwa gnieźnieńskiego powiatu dawnego nakielskiego. Niedaleko miasta Jastrowa wpływała zupełnie do granic dawnego królestwa polskiego oddzielając województwo poznańskie od gnieźnieńskiego. Niżej Jastrowa przyjmuje rzeczkę Wuckę połączoną z rzeczką Cięcią (*Zinze*), dalej pod

wsią Pletnicą rzeczkę Pletnicę, pod wsią Kramsko, rzeczkę Kramską, a dalej z gnieźnieńskiego rzeczkę Pankawienicę. Pod wsią Borki z jednej strony wpada do Kudowy z gnieźnieńskiego rzeczka Glumin, z drugiej strony rzeczka Piła złączona wprzód z Dobrzycą. Płynąc dalej Kudowa przez miasto Piła (*Schneide mühle*), przyjmuje rzeczkę Lebionkę, nakoniec pod miastem Ujściem wpada do Noteci. Długość biegu jęj wynosi mil 16.

13. *Welna* albo mała Warta ma źródło swoje w województwie gnieźnieńskim powiecie kcynskim, przechodzi jeziora rogowskie, skurskie, tonowskie, oblewa miasta Zierniki, Janowiec, Mieścisko, a koło Rudzkiego młynu wpływała do województwa poznańskiego. Tu bieg zachodni zamienia na północno-zachodni do Wągrowca, skąd zwraca się ku południo-zachodowi do Rogoźna, tu przyjmuje Welną małą, a dalej płynąc ku południo-zachodowi oblewa wieś Welnę, Kowanówkę i pod miastem Obornikami wpada do Warty. Długość jęj biegu wynosi mil 11.

14. *Orla* wypływa w dawnem województwie kaliskim powiecie kaliskim, z lasu pod wsią Budy położonego; płynąc dalej w kierunku południa i zachodu oblewa wieś Orle, miasto Koźmin, przechodzi przez staw nazwany Bartosz. Wyszędłszy z niego pod folwarkiem Ochłoda wpływała Orla w granice województwa poznańskiego; dalej dążąc ku zachodo-południowi oblewa miasta Jutroszyn, Dubiny. Niedaleko wsi Widawy przyjąwszy rzekę Dąbrożną wpływa do Szląska i tam oblawszy Korzenc wpada pod Herrnstadem do rzeki Barczy (*Bartsch*). Długość biegu wynosi mil 11.

15. *Drawa (Drage)* ma swój początek w najpółnocniejszej części dawnego województwa poznańskiego wypływając z pięciu jezior połączonych z sobą a leżących w leśnictwie kławoszyńskim (*Claus-hagen*), wkrótce płynąc ku południowi, przechodzi przez jezioro Kławoszyn około wsi tegoż nazwiska, dalej przechodzi przez małe jezioro Drahim, tu się zwraca ku zachodowi, płynie koło wsi Drahima i wpływa w wielkie jezioro drahimskie; z niego wyszedłszy wpływa do jeziora Repow mniejszego, dalej do jeziora Repow większego, dalej koło wsi Bida; ztąd płynie na zachód i południe przez Marchją brandeburską, oblewając miasta Falkenburg, Dramburg, Neuwedel i znowu się zwraca ku wschodowi aż do punktu w którym rzekę Plecę przyjąwszy, granic województwa poznańskiego na powrót dotyka; ztąd płynie na południe oddzie-

lając Marchję brandeburską od województwa, około lasów wielkich, nakoniec nieopodal od Nowej Bielicy wpada do Noteci. Długość jej biegu w Polsce wynosi mil 8, w ogóle od źródła do ujścia mil 21.

16. *Piła* bierze swój początek w Pomeranji gdzie wypływa z jeziora starolaskiego (*Altenwalde*). Wkrótce dotyka granic województwa poznańskiego i płynie między bagnem doderlańskim i wielkim i małym Zacharynem, dalej idzie ku południowi około wsi Doderlany (*Doderlag*), Rodrzycy, nieopodal od Łącznej Góry, brzeży leśnictwo lebionkowskie, mija wieś Wesolów (*Frendensier*), Cechy (*Zechendorf*). Pod Gromackim mostem przyjmuje rzeczkę Dobrzycę, a pod wsią Borki wpada do Kudowy. Długość biegu jej wynosi mil 8.

17. *Dobrzyca* wypływa w północnej części dawnego powiatu waleckiego z jeziora położonego między wsiami Małe Starowice i Maławieś i płynie ku południowi około wsi Dobrzycy, góry zwanej Sznaki, przechodzi przez jezioro Machlin, dalej przepływa las byśniński, przyjmuje rzekę Olszanę z jeziora Byšno wychodzącą, dalej rzeczkę Przylań, za wsią Nowogolce rzeczkę Swinię a oblawszy hamernię i przyjąwszy rzeczkę Pilną i Słabiecę, pod Gromackim mostem wpada do Pily. Długość biegu wynosi mil 8.

18. *Zgniła Obrą* wychodzi z błot brojeckich na granicy brandeburskiej położonych i płynie z północy na południe mimo miasta Brojce ku Kreńskowi, oddzielając Marchję brandeburską od dawnego województwa poznańskiego, dalej oblewa wieś, Kreńsko, Posmuchy małe i wielkie, miasto Babimost, przechodzi jezioro wojnowskie; wyszedłszy z niego z rozszerzonym korytem znowu oddziela Marchję od dawnego województwa poznańskiego aż do wsi Chwalima, z tam płynie dalej w tymże kierunku aż o ćwierć mili od miasta Kargowy. O pół mili za tym miastem rzeka ta oddziela Szląsk od dawnego województwa poznańskiego, płynie około wsi Tepery, nakoniec wpada do jeziora Obrą zwanego, nad samą granicą szląską położonego. Długość biegu jej wynosi blisko mil 8.

19. *Pleca* wychodzi z błot brynkowskich w powiecie dawnym waleckim i płynąc ku południo-zachodowi dotyka granicy brandeburskiej pod Maryi dołem. Odtąd stanowiła granicę między Marchją i województwem poznańskim, dalej przechodzi przez

jezioro położone w lesie tuczyńskim, następnie przez jezioro Plece, jezioro Bareń, z którego wyszedłszy przestawiała stanowić granicę kraju, płynąc nieopodal od wioski Werder. Przy lesie cicewskim (*Zütze*) dotyka znowu granicy powyższej i stanowiła ją aż do punktu ujścia swego do Drawy. Długość jej biegu wynosi mil 6.

20. *Cybina* wypływa w dawnym województwie gnieźnieńskim powiecie keyńskim z błot sannickich, mając bieg ku zachodowi, przechodzi przez kilka jezior, oblewa wieś Promno; za czwartym jeziorem pod wsią Górą położonem wchodzi do granic dawnego województwa poznańskiego, przechodzi koło wsi Uzarzewa, dalej przez jezioro Swarzędz, ztamtąd płynąc kilką korytami, z których lewe oblewa wieś Kobylepole, nakoniec pod Poznaniem w przedmieściu Środka zwanem wpada do Warty. Długość jej biegu wynosi około mil 6.

21. *Pletnicu* wypływa z Pomeranji gdzie w okolicach wsi pomorskiej Pletnicy bierze swój początek, nieopodal od Bilciego młyna (*Bütten mühle*) wpływała do granic dawnego województwa poznańskiego, brzeży część leśnictwa lebionkowskiego, mija jezioro rodrzyckie, Łączną górę, zostawując tę górę po prawej stronie a góry Zypnowskie po lewej, przepływa Straż wesolowską (*Freudenfier*) powyższego leśnictwa, mija wieś Myśliwo (*Jagdhaus*) dalej przechodzi przez główną część tegoż leśnictwa wśród której przyjmuje rzeczkę Zamborkę, dalej oddziela leśnictwo lebionkowskie od lasu miejskiego Jastrowskiego, nakoniec koło wsi Pletnicy wpada do rzeki Kudowy. Długość jej biegu wynosi mil 6.

22. *Główna* ma swój początek w dawnym województwie gnieźnieńskim powiecie keyńskim, niedaleko miasta Pobiedziska, oblewa wieś Jerzykowo, pod którą wpływała do granic dawnego województwa poznańskiego; dalej idzie koło wsi Wierzonka, Wierzenia około lasu wierzenieckiego, folwarku Mechowo, wsi Janikowo i Główno, o stając od tej ostatniej wpada do Warty. Długość jej biegu wynosi mil blisko 4.

23. *Ostroroga* wypływa z błot pod miastem Ostrorogiem położonych, oblewa wsie Wierzchocin, Cmachowo, Biezdrowo a pod Nowym mostem wpada do Warty. Długość jej biegu wynosi mil 3.

24. Z rzek i rzeczek pięciu nie wpływających do Warty ani bezpośrednio ani pośrednio, Zgniła Obra i Orla objęte są opisem powyższym. Nie objętych jest trzy, to jest: Dzinin który wpada

do jeziora Długiego w powiecie dzisiejszym międzychodzkiem położonego, Kwilcz do jeziora Kwilcza, w tymże powiecie znajdującego się, Dryga do jeziora Stabica w dzisiejszym powiecie wałeckim przy leśnictwie lebionkowskiem położonego.

4. JEZIORA.

25. Województwo poznańskie obejmuje jezior większych i mniejszych i stawów 525. to jest większych 107. mniejszych i stawów 418. Jezior większych nazwiska i położenie ich w powiatach dzisiejszych są następujące :

W DEPARTAMENCIE DZISIEJSZYM POZNAŃSKIM.

26. W powiecie międzychodzkiem jest jezior większych 16, mniejszych 72. w ogóle 88, jako to :

1. Na północnej stronie Warty : Barcin, Kłosów, Kupki.
2. Między Wartą i gościńcem bitym berlińskim : Plecy, Gorzyn, Bielsko, Wielkie Kolno, Debrzno, Szrem, Lutom, Wielkie Chrzyńsko, Środka, Jezioro Wielkie, Białokosz.
3. Na południe od gościńca bitego : Głębokie, Libikowo.

27. W powiecie szamotulskim jest jezior większych 7. mniejszych 24, w ogóle 31.

1. Na północnej stronie Warty : Chojnow, Radziszewo, Rzezyń.
2. Między Wartą i gościńcem bitym berlińskim : Bytyń, Lubosin, Buszewo.
3. Na południe od gościńca : Pniewy.

28. W powiecie obornickim jezior większych 2. mniejszych 27, w ogóle 29.

Na północnej stronie Warty : Rogoźno, Budziszewo.

29. W powiecie szrodzkim jezior większych 4. mniejszych 3. w ogóle 7.

1. W północnej części : Stęszewko.
2. W południowej części : wielkojezierskie, małojezierskie, zaniemyślskie.

30. W powiecie poznańskim jezior większych 9. mniejszych 19. w ogóle 28.

1. Między Wartą i gościńcem bitym berlińskim : Wielki Kiekrz, Przecławek.
2. Między gościńcami bitymi berlińskim i wrocławskim : Lusso-wo, Niepruszewo, Strykowo.
3. Między Wartą i gościńcem bitym wrocławskim : Gorka, Wito-bel, Demanczewo.
4. Na wschodniej stronie Warty : Swarzędz.
 31. W powiecie bukowskim jezioro większe 1. mniejszych 5. w ogóle 6.
Nieopodal od miasta Lwowka : Zgierzynka.
 32. W powiecie międzyrzeckim jezior większych 16. mniej-
szych 52. w ogóle 68.
1. Na zachodniej stronie Obry : Czuszt, Piekielne dno, Kursko, Wysoki las, Bukowiec.
2. Na wschodniej stronie Obry : Głębuch, Trawne, Stalun, Czarne, Szarcz, Kachel, Chłop, Wendromiecz, Rybojadel, Mokrylutolek, Zbąszyn.
 33. W powiecie babimostkim jezior większych 10. mniej-
szych 19. w ogóle 29.
1. Na zachodniej stronie Obry : Wojnowo, Obra zachodnia.
2. Na wschodniej stronie Obry : Grojec, Chobieniec, Wielko-
wiejskie, Hamernia, Wioska, Wolsztyn, Niałek, Obra wscho-
dnia.
 34. W powiecie wschowskim jezior większych 5. mniejszych 18.
w ogóle 23.
1. Na zachód od gościńca bitego wrocławskiego : Brenno, Dom-
nice, Krzycko.
2. Na wschód od tegoż gościńca : Swierczyna, Osieczno.
 35. W powiecie kościńskim jest jezioro większe 1. mniej-
szych 13. w ogóle 14.
Na południe od Kościana : Wojnickie.
 36. W powiecie szremskim jezior większych 5. mniejszych 17.
w ogóle 22.
1. Na prawym brzegu Warty : Bnin, Kurnik.
2. Na lewym brzegu : Bdanie, Cichowo, Wielkie Dolskie.
 37. W powiecie krobskim są tylko trzy małe jeziora.
 38. W powiecie czarnkowskim jest jezior większych 4. mniej-
szych 43. w ogóle 47.
Wielkie północne, Białe, Wielkie południowe, Lubasz.

W DEPARTAMENCIE BYDGOSKIM.

39. W powiecie gnieźnieńskim o ile do województwa poznańskiego należał jest jezior mniejszych 3.

40. W powiecie chodzieskim o ile do województwa poznańskiego należał, jest jezior mniejszych 6.

41. W powiecie wągrowieckim o ile do województwa poznańskiego należał, jest jezior większych 8. mniejszych 12. w ogóle 20.

Kaliszany, Toniszewo, Grylewo, Rgielsko, Durowo, Legowo, Prusiec, Maciejak.

W DEPARTAMENCIE KWIDZYŃSKIM.

42. W powiecie waleckim jest jezior większych 14, mniejszych 74. w ogóle 88.

1. W zachodniej części: Kłobieścín, Giesie, Nierosy, Wielki Pecin, Tuczo, Liptow, Bareń, Cice, Salmi.

2. W wschodniej części: Machlin, Ryšno, Rodrzyca, Krońskie, Stabica.

W DEPARTAMENCIE KOZLIŃSKIM.

43. W departamencie, Kozlińskim o ile do województwa Poznańskiego należał to jest : w powiecie Nowoszczerńskim jezior większych 3. mniejszych 10. Większe są: Drahim w części, Kammer, Neblin, w powiecie Dramburgskim większych 3. mniejszych 8. Większe są: Drahim w części, Repow wielki, Wolskow.

5. B A G N A.

44. Kraj cały województwa poznańskiego jest płaski, rzeki oblewające go wysokich brzegów nie mają, spadek wód ich jest powolny, grunt po większej części lekki, piaszczysty. Musiały się więc z czasem liczne w nim utworzyć błota i bagna, a chociaż przemysł ludzki działał w stosunku odwrotnym przez zakładanie osad i kopanie rowów, i część znaczna nieużytecznej ziemi na urodzajną zamieniona została, pozostały wszelako po nad znaczniejszemi rzekami i przy jeziorach bagniste nieużytki, z pomiędzy których o 25 następujących wspomnimy.

W DEPARTAMENCIE POZNAŃSKIM.

45. W powiecie obornickim, bagno Koneczak około 6,000 morgów reńskich obejmujące. Lipki około 2,600 morgów.

46. W powiecie bukowskim, Opalenice od 5,000. Trzcianka od 2,000 morgów.

47. W powiecie międzyrzeckim, Mokrolutolskie od 2,000.

48. W powiecie babimostkim, Kargowskie przeszło 2,000 morgów.

49. W powiecie wschowskim, Wyewskie od 600, Przybyszewskie do 5,000, Rydzynskie przeszło 1,500 morgów obejmujące.

50. W powiecie kościańskim, Kościańskie od 2,000.

51. W powiecie kościańskim i babimostkim :

Bagno Obrzańskie, utworzone leniwym biegiem rzeki Obry. Bagno to zwane Obrzańskim w stronie wschodniej, a Ziemińskim w stronie zachodniej, rozciąga się po obu stronach rzeki Obry od jeziora Demanczewo niedaleko od miasta Mosiny położonego, do granicy Szląskiej i wsiów Schlabendorf i Neu-Otterstadt w długości mil ośmiu, w szerokości zaś mniej więcej, pół, trzywierć i całej mili, a w kierunku ogólnym od północo-wschodu ku południo-zachodowi. Obszerność jego wynosi przeszło ośmdziesiąt tysięcy morgów reńskich. Na północnej stronie tego bagna leżą miasta Wielichów i Kęblów, na południowej miasta Czempin, Kościan i Szmigiel. Tak leniwo środkiem tego bagna płynie rzeka Obra i tak się jej wody po mszarnikach rozlewają i wsiękają, że w wielu miejscach nie znać nawet naturalnego koryta rzeki. Zład poszło że jeżeli na dawnych mappach Polski a szczególnie na mappie Zanoniego, Obra ma w tej okolicy postać połączonych jezior; na mappach nowszych pruskich a mianowicie na mappie Gillego rzeka ta ma koryto w kilku miejscach przerywane, a w najnowszej mappie powiatów departamentu poznańskiego w 1835 r. wydanej, rzeka Obra przez półtory mili znika zupełnie, a na jej miejsce, kopane tylko w prostych linjach okazują się rowy i kanały.

52. W powiecie szrodzkim, Nadziejewskie od 2,000 morgów.

W DEPARTAMENCIE BYDGOSKIM.

53. W powiecie czarnkowskim, Wizany od 5.000. Wielkie Koty od 2.000. Jędrzejowskie nad Notecią od 3.000. Łomni-

kie od 2,000. Marunowskie od 1.500. Gembickie od 1.200 Zielonokolońskie od 1.000 morgów.

W DEPARTAMENCIE KWIDZYŃSKIM.

54. W powiecie wałeckim, Turowskie od 5.000. Baren od 1.000. Hamernia od 1.000. szeroka Ryga od 1.200, Mały Mszar od 600. Wielki Mszar od 1.300 morgów.

55. W ogóle liczyć można w województwie poznańskim bagien większych i mniejszych do czterdziestu, obszerności około 200.000 morgów reńskich.

6. GÓRY ALBO WZÓRZA.

56. Całe województwo poznańskie jest jak powiedzieliśmy krajem prawie zupełnie płaskim, gór znacznych nie posiada. Są jednak wzgórza, których nazwania na mappach szczegółowych oznaczone, są następujące.

W DEPARTAMENCIE POZNAŃSKIM.

57. W powiecie obornickim wzgórze Goslinskie na którym miasto Murowana Goslina; Studzieniczka na której wieś kościelna Studziniec.

58. W powiecie poznańskim wzgórze Łowinskie na którym leży wieś i klasztor Łowiński.

59. W powiecie wschowskim Wysoka pod Wsią Tylwice niedaleko miasta Wschowy.

60. W powiecie szremskim góry tak nazwane Szczodrzykowskie w okolicach Kurnika i Bnina, Ludwikowa góra niedaleko miasta Mosiny.

W DEPARTAMENCIE BYDGOSKIM.

61. W powiecie chodzieskim góry Olesnickie niedaleko miasta Chodzieża.

62. W powiecie czarnkowskim Jeziorna góra pod wsią wielkie Dzierżno, Zajęcze i Szkoockie góry pół mili od poprzedniej leżące.

W DEPARTAMENCIE KWIDZYŃSKIM.

63. W powiecie waleckim a mianowicie :

1. W zachodniej części góra Szubienica niedaleko miasta Tuczna, góry Dzikie o milę od tegoż miasta pod wsią Golin położone.
2. W środkowej części góra Zamkowa nad jeziorem Wielki Becin ; Dykowska pod wsią Róża ; Bojowa niedaleko wsi Arnopole ; Spiczasta pod wsią Kirany ; Lisia pod wsią Szeroki Kamień ; Fuchal , Czarownica , Sitowa , Młyńska pod wsią Wilkowo ; Dąbrowa pod Ekonomią Szroce położone ; Sznaki między wsiami Machlin i Broce ; góry Fyrskie pod wsią Damlany ; Topor pod wsią Długidwór ; Zypnowskie, Królicza, Łączna nieopodal od wsi Rodrzyca położone.
3. W wschodniej części, góry Jastrowskie, Królogóra, Święteczna pod miastem Jastrow ; wielkie Piaskowe, gajowe Góry pod wsią Brzeznica ; Wysoka, Kamienna , Dębowa , Krzywa pod wsią Zypnow ; Psie góry, Rybackie pod wsią Doderlany.

64. Gór zatem czyli raczej wzgórz liczyć można w województwie Poznańskim trzydzieści dziewięć i prawie wszystkie znajdując się na północnej stronie Noteci.

7. L A S Y.

65. Z ogólnej obszerności województwa poznańskiego (patrz niżej art. 98.) mil kwad. jeograficznych 326,46 albo morgów reńskich 7.015.625 *) Lasy zajmują przeszło 2 miliony morgów, to jest jedną trzecią część ogólnej przestrzeni. Następujące lasy oznaczone są na mappach szczegółowych.

W DEPARTAMENCIE POZNAŃSKIM.

66. W powiecie międzychodzkiem lasów 9. to jest ; Starodworzecki, Trzebieszewski, Skwierzyński, Swiniarski, Jezierski, Wiejcowski, Sierakowski, Chojnowski, Radogowski zwierzyniec. Wszystkie obejmują wraz z nienazwanymi około połowy obszerności powiatu to jest około morgów 270,000.

*) Na jedną milę kw. jeograficzna liczy się 21.490 morgów reńskich , patrz Zedlitz , Staatskraefte der Preussischen Monarchie , Tom 1. str. 43.

67. W powiecie szamotulskim lasów 5. to jest reszta Chojnowskiego, Biezdrowski, Lubowski, Obrzycki i Dobrojewski w ogóle jak wyżej z nienazwanymi obejmuje około jednej trzeciej obszerności powiatu albo morgów 140.000.

68. W powiecie obornickim lasów 5. to jest: Stobnicki, Podleski, Bomblński, Obornicki, Wefniański, w ogóle jak wyżej zawierają jedną czwartą część obszerności albo morgów około 110.000.

69. W powiecie szrodzkim, o ile do województwa poznańskiego należał jest jeden las Stęszewkowski. Z nienazwanymi, lasy tej części powiatu obejmują około jednej dziesiątej części obszerności to jest około morgów 20.000.

70. W powiecie poznańskim lasów 16 to jest: Truszkowski, Owiński, Wierzenicki, Kobyłowski, Piotrowski, Głuszyński, Wirski, Rosnowski, Trzebowski, Gorkowski, Będlewski, Wręczyński, Witobelski, Stęszewski, Pałędzki i Dąbrowski; obejmują z innymi około jednej dziesiątej części przestrzeni albo morgów około 43.000.

71. W powiecie bukowskim lasów 7. to jest: Lwowkowski, Bolewicki, Chmielinkowski, Wąsowski, Lutomyślski, Bukowiecki, i Porażyński; w ogóle jak wyżej około jednej czwartej części przestrzeni albo morgów około 94.000.

72. W powiecie międzyrzeckim lasów 24. to jest: Chyciński, Wielkogorzycki, Polichowski, Pszczewski, Głozewski, Łowiński, Rozbitkowski, Lewicki, Chrzcieski, Łagowicki, Bukowiecki, Zamkowy, Międzyrzecki, Bobelwicki, Paradyski, Chodziszewski, Rogoziński, Dąbrowski, Kocieszynski, Strozewski, Nowodworski, Łomnicki, Chrośnicki, Stefanowski. W ogóle obejmuje jak wyżej około dwóch trzecich części powierzchni albo morgów około 320.000.

73. W powiecie babimostkim lasów 12. to jest: Nowokramski, Wojnowski, Babimostki, Zamkowy, Wąchabniewski, Kopaniński, Jaromirski, Obrzański, Świętnowski, Chobienicki, Tuchorzecki i Mochański; w ogóle jak wyżej około jednej piątej części przestrzeni albo około morgów 80.000.

74. W powiecie wschowskim lasów 6. to jest: Wyżewski, Drzewiecki, Lgiński, Ossowasiński, Włoszczakowicki, Rydzyński; w ogóle jak wyżej około jednej piątej części przestrzeni albo około morgów 70.000.

75. W powiecie kościańskim nazwanych imiennie lasów nie-

masz, nienazwane obejmują około jednej dwudziestej części przestrzeni albo około morgów 24,000.

76. W powiecie Szremskim o ile do województwa poznańskiego należał, lasów 6, to jest: Rogaliński, Daszewicki, Mieczewski, Kamionkowski, Kurnicki, Drapatkowski; w ogóle jak wyżej około jednej trzeciej części powierzchni albo morgów około 120,000.

77. W powiecie Krobskim lasów 4, to jest: Łaszczyński, Sworowski, Pokostawski i Szkaradowski, w ogóle z nienazwanymi obejmują około jednej dziesiątej części przestrzeni albo blisko 40,000 morgów.

78. W części powiatu Krotoszyńskiego jest lasu około morgów 7,000. W części powiatu Pleszewskiego morgów 2,600.

W DEPARTAMENCIE BYDGOWSKIM.

79. W powiecie Gnieźnieńskim o ile do województwa poznańskiego należał, lasy szczególnie nienazwane, w ogóle obejmują około jednej dziesiątej części przestrzeni albo morgów przeszło 5,000.

80. W powiecie Chodzieskim o ile do województwa poznańskiego należał, lasów 4, jako to: Mirosławski, Chodzieski, Oleśnicki, Podaniński, obejmują jako wyżej około połowy przestrzeni albo blisko 100,000 morgów.

81. W powiecie Wągrowieckim o ile do województwa poznańskiego należał, lasy nienazwane imiennie obejmują przeszło jedną trzecią część obszerności albo blisko 73,000 morgów.

82. W powiecie Czarnkowskim lasów 7, to jest: Wieleniński, Dranowskiego część, Trzciankowski, Bialski, Wielko-Kruszewski, Mało-Kruszewski, Dembiński; w ogóle obejmują większą połowę obszerności albo z górą 300,000 morgów.

W DEPARTAMENCIE KWIDZYŃSKIM.

83. W powiecie Wałeckim lasów 19, to jest: Frydlandski, Wielkoborski, Pruskowiejski, Ruszoński, Mieleńciński, Człopski, Tucznowski, Salmiński, Golinski, Sienowski, Cicowski, Dranowskiego część, Trzebiński, Dykowski, Lebkowski, Kłocowski, Byśniński, Djabliborski, Jastrowski; w ogóle z nienazwanymi

lasami obejmują około jednej trzeciej części powierzchni albo morgów blisko 280,000.

W DEPARTAMENCIE KOZLIŃSKIM.

84. W powiecie Nowoszczeceńskim o ile do województwa poznańskiego należał, las Rakowski i część Kławoszyńskiego; z innymi nienazwanymi, lasy obejmują około jednej czwartej części powierzchni albo morgów blisko 32,235. W powiecie Belgardzkim lasy obejmują około połowy obszerności, to jest: 5,372 morgów. W powiecie Dramburgskim około czwartej części, to jest morgów 13,431.

W DEPARTAMENCIE FRANKFURTSKIM.

85. W powiecie Sternberskim, to jest: w części jego która do województwa Poznańskiego należała, lasy obejmują prawie jedną trzecią część obszerności albo morgów około 3,500.

86. Z poprzedzających podań wynika, że najwięcej obfitującymi w lasy są okolice po obu brzegach Noteci położone, i że najobszerniejsze lasy są w powiatach: Międzychodzkiem, Szamotulskim, Obornickim, Międzyrzeckim, Szremskim, Chodzieskim, Czarnkowskim i Waleckim.

87. W lasach województwa Poznańskiego panują gatunki następujące, to jest: sosna (*pinus silvestris*), brzoza (*betula alba*), olsza (*alnus glutinosa*), z pomieszanymi w mniejszej ilości innymi rodzajami i gatunkami tak iglastymi jak liściowymi, to jest: jodłą (*pinus taxifolia*), świerkiem (*pinus picea*), dębem (*quercus*), jeścionem (*frazinus*), wiązem (*ulmus*), grabem (*carpinus*), klonem (*acer*), lipą (*tilia*), topolą (*populus alba*), osiką (*populus tremula*).

8. K L I M A.

88. Klimą w ogólności w województwie Poznańskim jest umiarkowane. Powietrze zdrowe i czyste. W roku 1819, średni stan ciężkomierza wynosił 27 cali, w roku 1820 najwyższy stan ciepła był stopni Reamura 29 najniższy 20. Zwyczajnie najwyższy stopień ciepła dochodzi do 26. W zimie najniższy podobnie 26 nie przechodzi.

9. GRUNT.

89. Województwo Poznańskie w geologicznym względzie *), należy do wielkiego wydrążenia napływowego które w głąb kraju Polskiego rozciągając się, graniczy na południe z systematem Łysogórskim i z systematem blatu Podolskiego, Wołyńskiego i Ukraińskiego, a na północ z systematem nadbrzeżnym Bałtyckiego morza. Warstwy tworzące powierzchnią tego wydrążenia, składają się z niezmierniej masy gliny, piasku i piaskowca, z gniazdamy drzewa skamieniałego, siarczku białego i bursztynu. Warstwy te ciągną się od Cielencina w Brandeburgji doliną Warty aż do krańców wschodnich województwa. Zewnętrzne warstwy po większej części są piaskowe, bagnami przerywane. Przebijająca się glina i czarnoziem, czynią grunt województwa średnio-urodzajnym, a przecięte rowami i w części osuszone bagna i na niwy uprawne i łąki zamienione, ogół urodzajnej ziemi znacznie powiększyły, zwłaszcza nad brzegami Noteci, Obry i Warty.

10. WIDOK KRAJU.

90. Województwo Poznańskie jest krajem płaskim. Główne jego naklonienie jest ku zachodowi, jak to bieg dwóch największych rzek jego Warty i Noteci okazuje; ale te dwie rzeki odmieniając swój kierunek rozmaite prócz tego miejscowe naklonienia, od głównego różniące się, dowodzą. W ogólności widok kraju wystawia równinę ciągłą, lekko że tak powiemy karbowaną, nieznanymi wklęsłościami przerywaną, na której tu i owdzie, a szczególnie w północnej części, małe wznoszą się wzgórza, z resztą lasami, bagnami i mszarnikami przerywane. W czem natura co do zewnętrznych widoków kraj ten upośledziła, to z innej strony wynagradza praca ludzka, przemysł i staranne jego zabiegi, osobliwie w czasach do naszego zbliżonych, przez doskonalszą uprawę roli, łąk i pastewników, przez zaprowadzenie lepszego gospodarstwa tak rolnego jak leśnego. Zmiany w tej mierze szczęśliwie dokonane oprócz rzetelnego i materialnego użytku, przyczyniają się do ozdoby kraju widokiem porządku, różnaitości pielęgnowa-

*) Essai sur l'hydrographie, la géologie et les productions naturelles de la Pologne par J. Domeyko. Dzieło jeszcze drukiem nie ogłoszone.

nych płodów roślinnych, licznych stad paszącego się bydła i owiec, nakoniec widokiem lepij i wygodniej budowanych domów wiejskich, staranniej utrzymywanych dróg i mostów, a nawet gościńców bitych (chaussées), tudzież uporządkowanych, zaludniających się i upięknionych miast. We wszystkich tych względach województwo Poznańskie skutkiem pokoju, starań rządowych i obywatelskich nierównie dziś piękniejszym jest krajem jak był w 1772 roku.

11. PŁODY.

a) PŁODY KOPALNE.

91. Położenie geologiczne województwa i natura gruntu z tąd wypływająca czynią kraj ten ubogim w płody kopalne. Z kruszców nie posiada województwo jak żelazo błotne. Z ziem, wapno, krzemionkę, glinę gancarską i czerwoną; z innych przedmiotów torf i saletrę. Tęj ostatniej dobywają co rok centnarów przeszło dwieście *). Od niedawnego czasu odkryto bursztyn, kopią go w okolicach Rogoźna i Skok **), w Gembicach w powiecie Czarnkowskim odkryto w roku 1836 znaczny onego pokład z którego w 1837 właściciel dobył bursztynu za 4.500 złp. ***).

b) PŁODY ROŚLINNE.

92. Oprócz drzew stanowiących główną zamożność lasów województwa (87), znajdują się w nich: wierzba, leszczyna, jałowiec. Krzewy jagodowe: berberys, malina, jeżyna i podkrzewy, jako to: poziomki, borówki rozmaitego gatunku, jako to: brzosznica, czernica i t. d. Zioła apteczne, farbiarskie, paszne, pasiekowe jak w innych częściach Polski. Z roślin uprawianych, zboże różnego rodzaju, żyto, pszenica, jęczmień, owies, proso, tatarka. Inne handlowe rośliny, jako to: len, konopie, chmiel, tytuń. Tego ostatniego uprawa zajmuje dziś w województwie kilka tysięcy morgów które wydają na rok przeszło 18.000 centnarów ****).

*) Statistique générale de la Pologne prussienne 1839 p. Słowaczyńskiego, strona 36.

***) Die Provinz Posen. Rawicz und Leipzig 1838 strona 8.

****) Statistique générale de la Pologne prussienne 1839 p. Słowaczyńskiego, strona 36.

*****) Die Provinz Posen, str. 7.

Z ogrodowin polnych groch, bób, soczewicza, kartofle, kapusta, rzepa, turnepsy, a w ostatnich czasach w znaczniejszej coraz ilości buraki z powodu zwiększającej się liczby fabryk cukrowych. W sadach owocowych grusze, jabłonie, śliwy, wisznie, trzecie, brzoskwinie, morele, porzeczkę, agrest, winograd. Ten plód ostatni uprawiany bywa nawet w większych winnicach, w celu wytłaczania z niego wina, krajowym (*Landwein*) zwanego. Uprawa winogradu oprócz okolic Noteckich, od roku 1820 rozszerza się w okolicach Babimostu, Kargowy, Rakoniewic i Wolsztyna. Kolo Babimostu zasadzono winogradu przeszło 500 morgów *), z których winobranie, dało 57.467 garnce polskich albo eimerów Pruskich 3.347, za które właściciele opłacili podatku rządowi Pruskim 3.654 złp. **).

c) PŁODY ZWIERZĘCE.

93. Przerządzenie lasów województwa Poznańskiego przez osady Olendrów i przez nieporządne ich dawniej zagospodarowanie umniejszyło znacznie liczbę użytecznej zwierzyny. Są jednak jeszcze jelenie, sarny, dziki, zające. Z ptastwa, dropie, głuszcze, cietrzewie, jarzabki, kuropatwy, słomki, bekasy, gęsi i kaczki dzikie. Z szersściowych zwierząt: wilki, lisy, kuny, wydry. Raki poławiają się we wszystkich prawie rzekach województwa. Z ryb są: jesiotry, łososie, pstrągi, węgorze, mientusy, okonie, sendacze, szczupaki, karpie, leszcze, liny, sumy, sielawy, minogi i inne mniejsze. Płazy i owady tak użyteczne jak szkodliwe; z domowych zwierząt konie. Włociańskie są rodu lichego. Bydło rogate w ogólności pomierne, u możniejszych i rządniejszych właścicieli, lepsze i okazalsze. Owiec wiele i coraz w lepszym trzymają gatunku. Ptastwo domowe jak wszędzie w Polsce. Pszczoł najwięcej znajduje się w północnej części województwa, to jest: w powiecie Wałeckim.

*) Statistique générale de la Pologne prussienne, p. Słowaczyński, strona 33.

***) Podług P. Guerin de Thionville Eimer pruski = 68.69 litrom

Garniec polski = 4 a zatym eimer
= 17,17 garncom.

II.

GEOGRAFJA POLITYCZNA.

I. NAZWISKO I HERB.

94. Nazwisko województwa Poznańskiego pochodzi od miasta Poznania znanego od początku dziesiątego wieku. Nazwanie zaś ziemi dawniej Poznańskiej województwem, sięga jak innych województw Polskich końca dwónastego lub początku trzynastego wieku, po rozrodzeniu się Piastów i podziale na wiele części prowincji królestwa *).

95. Rozszerzenie ostateczne województwa Poznańskiego do takiej objętości jaką to województwo miało w 1772. przed pierwszym rozbiorem kraju, nastąpiło w 1411. w tym roku bowiem za panowania Władysława Jagiełły dwa dzisiejsze powiaty Wałecki i Czarnkowski do niego włączone zostały i całkowitą województwa obszerność dopełniły **).

96. Herb województwa Poznańskiego jest Orzeł biały bez korony, z rozpostartemi skrzydłami w polu czerwonym ***). Mundur województwa kontusz jasno-szafirowy, wyłogi ponsowe, żupan biały.

2. OBSZERNOŚĆ.

97. Porównywając ograniczenie województwa Poznańskiego, powyżej (3. 4. 5. 6.) podług mapy Zanonicę skreślone z zasto-

*) Prawo Polityczne Narodu polskiego p. X. Skrzetuskiego, drugie wydanie 1787. Tom I. str. 170.

**) Historisch-Geographische Darstellung Alt und Neu Polens p. A. Friederich 1839 str. 80. — T. Wagi historya Królów i Xiążąt polskich przez Lelewela, strona 109.

***) Korona Polska Niesieckiego. Tom V. str. 112.

sowaniem położenia miast i wsi dokładniej na nowych mappach oznaczonego, i z granicami dzisiejszych powiatów, okazuje się, że województwo Poznańskie obejmowało w sobie większą część dzisiejszego departamentu Poznańskiego, części departamentów Bydgoskiego i Kwidzyńskiego i małych części departamentów Kozlińskiego i Frankfurtskiego. Różne te części obejmują bądź w całych powiatach dzisiejszych, bądź w częściach onychże, następującą obszerność na mile kwadratowe jeograficzne obrachowaną *).

1. Departamentu Poznańskiego.		2. Departamentu Bydgoskiego.	
	Mile kw.		Mile kw.
1. Powiat Międzychodzki	25,01	1. Część Powiatu Gnieźnieńskiego	2,50
2. " Szamotulski	19,10	2. " Wągrowieckiego	10,10
3. " Obornicki	20,02	3. " Chodzieskiego	9,60
4. Część Szradzkiego	9,42	4. Powiat Czarnkowski	28,08
5. Powiat Poznański	19,68		Ogół 50,28
6. " Bukowski	16,77	3. Departamentu Kwidzyńskiego.	
7. " Międzyrzecki	22,78	1. Powiat Walecki	38,72
8. " Babimostki	19,26	4. Departamentu Kozlińskiego	
9. " Wschowski	17,96	1. Część Powiatu Noworzezińskiego	6,
10. " Kościański	21,20	2. " Belgarzkiego	,5
11. Część Szremskiego	17,51	3. " Dramburskiego	2,5
12. Powiat prawie cały Krolski	18,50		Ogół 9.
13. Część Krotoszyńskiego	,50	5. Departamentu Frankfurtskiego	
14. " Pleszewskiego	,25	1. Część Powiatu Sternberskiego	,50
	Ogół 227,96		

98. W ogóle zatem obszerność województwa Poznańskiego wynosi w częściach departamentów dzisiejszych, jako to:

1. Poznańskiego	227,96
2. Bydgoskiego	50,28
3. Kwidzyńskiego	38,72
4. Kozlińskiego	9.
5. Frankfurtskiego	,50
Łącznie	326,46.

3. LUDNOŚĆ.

99. Ludność województwa Poznańskiego w obszerności wyżej okazanęj zawierała podług najświeższych i najlepszych statystycz-

*) Liczby poniżej ustanowione wzięte są z dzieła Hoffmana, Die Bevoelkerung des Preussischen Staats, Berlin 1839. — Co się tycze powiatów cząstkowo tylko do W. Poznańskiego należących, tych obszerność z wyrachowania na mappie jest oznaczona.

nych wiadomości w roku 1837. ludziez na mocy stosunkowego wyrachowania, liczby następujące *).

1. W Departamencie Poznańskim.		2. W Departamencie Bydgoskim.	
1. Powiat Międzychodzki	36.603	1. Część Powiatu Gnieźnieńskiego	4.877
2. " Szamotulski	37.573	2. " Wągrowieckiego	18.038
3. " Obornicki	38.153	2. " Chodzieskiego	17.089
4. Część Szczyńskiego	19.945	4. Powiat Czarukowski	48.717
5. Powiat Poznański	73.580		
6. " Bukowski	42.378	Ogół	88.721
7. " Międzyrzecki	35.735	3. W Departamencie Kwidzińskim.	
8. " Babimostki	42.707	1. Powiat Wałecki prawie cały	40.694
9. " Wschowski	51.913	4. W Departamencie Kozłińskim.	
10. " Kościański	42.155	1. Część Nowoszczyńskiego	7.656
11. Część Sremskiego	41.376	2. " Belgardzkiego	638
12. Powiat Krotoski prawie cały	58.737	3. " Dramburskiego	3.190
13. Część Krotoszyńskiego	571		
14. " Pleszewskiego	468	Ogół	11.484
Ogół	521.896	5. W Departamencie Frankfurtskim.	
		1. Część Sternberskiego	854

100. W ogóle zatem ludność województwa Poznańskiego wynosi, w częściach departamentów dzisiejszych, jako to :

1. Poznańskiego	521.896
2. Bydgoskiego	88.721
3. Kwidzińskiego	40.694
4. Kozłińskiego	11.484
5. Frankfurtskiego	.854

Łącznie 663,649.

101. Ludność ta ogólna albo bezwzględna podzielona przez mile kwad. obszerności, daje ludność stosunkową na każdej mili kwad. jeogr. jak następuje :

1. W Departamencie Poznańskim.		2. W Departamencie Bydgoskim.	
	Ludność na 1. milę kw.		Ludność na 1. milę kw.
1. W Powiecie Międzychodzkiem	1.463	1. W części powiatu Gnieźnieńskiego	1.951
2. " Szamotulskim	1.967	2. " Wągrowieckiego	1.692
3. " Obornickim	1.905	3. " Chodzieskiego	1.879
4. W części Szczyńskiego	2.181	4. W powiecie Czarukowskim	1.734
5. W Powiecie Poznańskim	3.738	3. W Departamencie Kwidzińskim.	
6. " Bukowskim	2.527	1. W powiecie Wałeckim	1.051
7. " Międzyrzeckim	1.568	4. W Departamencie Kozłińskim.	
8. " Babimostkim	2.217	1. W części powiatów Nowoszczyńskie-	
9. " Wschowskim	2.890	go, Belgardzkiego, Dramburskiego	1.276
10. " Kościańskim	1.988	5. W Departamencie Frankfurtskim.	
11. W części Sremskiego	2.363	1. W części powiatu Sternberskiego	1.708
12. W Powiecie Krotoskim	3.175		
13. W części Krotoszyńskiego	1.142		
14. " Pleszewskiego	1.872		

*) Ludność podobnie zamieszczona została podług wyżej wymienionego dzieła Hoffmana. Co do powiatów cząstkowych, wyrachowana jest stosunkowo, podług liczb tegoż autora.

Taż ludność stosunkowa zbiorowo wzięta jest :

1. W powiatach departamentu	Poznańskiego	2.289
2. " " "	Bydgoskiego	1.764
3. W powiecie	" Kwidzyńskiego	1.051
4. W części powiatu	Kozlińskiego	1.276
5. " " "	Frankfurtskiego	1.708

Ogólnie w województwie Poznańskim 2.033.

102. Ludność województwa Poznańskiego dzieli się na ludność miejską i na ludność wiejską.

Województwo to obejmuje miast	81	
Wsi większych	1.593	} 2.780
Wsi mniejszych	1.187	
Ludność miejska wynosi		195.375 głów.
Wiejska		468.274
Ogólna jak wyżej		663.649

Stosunek ludności miejskiej do wiejskiej jest jak 1 do 2 4

103. Ruch ludności w województwie Poznańskim okazuje się z następujących faktów urzędowie ogłoszonych *).

Od roku 1826 do 1828	ludność wzrosła o	,6	proc. rocz.
Od " 1828 do 1831	" zniżyła się o	,8	"
Od " 1831 do 1833	" " "	,02	"
Od " 1833 do 1836	" wzrosła o	1,01	"

W średnim przecięciu od 1826 do 1836, ludność wzrosła o 1 procent rocznie. Zmniejszenie w 1831, 1832 i 1833 przypisać należy wojnie i i cholercie ościenniej.

104. W całym departamencie Poznańskim liczone w 1835 na ludności ogólniej 758.284

Narodzonych 29.954	to jest na 100	3,9
Umarłych 20.930	"	2,7

W tymże roku w całym departamencie Bydgoskim liczone na ludność 362,304

Narodzonych 15.435	to jest na 100	4,2
Umarłych 10.221	"	2,8

105. W tym ostatnim departamencie liczone w 1837, naro-

*) Statistique de la Pologne prussienne, p. Słowaczyńskiego, str. 29.

dzonych 16.739, a zeszyłych 12.336. Pomiedzy narodzonemi bylo bliźniat płci męzkiej 194. bliźniat płci żeńskiej 3. Z pomiedzy zeszyłych 198 doszło bylo lat 80 wieku; 108 doszło do lat 85, a 83 umarło w 90tym roku wieku.

106. W tymże samym departamencie w roku 1837 przy ludności 374.082 bylo ślubów małżeńskich 3.879 to jest na 100 1,03.

107. W obu departamentach w tymże roku na ludności 1.152.298 bylo par prawnie zaślubionych 185.608, albo osób w małżeństwie żyjących 371.216, to jest trzecia część ludności ogólnej. Z tej liczby 172 małżeństw domagało się rozwiązania związku. Spraw więc rozwodowych bylo w stosunku 1 na 1.079 małżeństw *) **).

4. PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY WOJEWÓDZTWA.

108. Województwo Poznańskie dzieliło się w 1772 roku, na cztery powiaty i ziemie, to jest na powiat Poznański, Kościański; Wałecki i na ziemie Wschowską.

109. Rozgraniczenie tych czterech dawnych powiatów bylo stosownie do zakreślenia na mappie Zanoniego, ze względu na mappy szczegółowe, następujące :

110. *Powiat Poznański* oddzielony był od Wałeckiego rzeką Wartą zaczynając od zachodu od wsi Brandeburskiej Birkenwerder, aż do wsi Jaszkw nad tąż rzeką położonej w powiecie dzisiejszym Szremskim. Od tego punktu linja graniczna oddzielająca tenże powiat Poznański od Kościańskiego dawnego szła ku zachodowi, zajmując dla powiatu Poznańskiego miasto Czempin, wsie Jasień, Kawczyn, Kurowo, Bonikowo, aż do rzeki Obry, do której dotykała, niedaleko wsi Sepno. Z tąż szła rzeką Obrą zostawując na stronie powiatu Poznańskiego miasta Wielichów i Kębłowa a na stronie Kościańskiego wsie Przemęt i Mochy. Od Kębłowa zwracała się granica ku południowi a dalej znowu ku zachodowi zostawując na poznańskiej stronie wieś Świętno—dotykała granicy szląskiej, zajmując do powiatu Poznańskiego wieś Rudę i jezioro Obra. Od wsi Rudy granica powiatu była granicą województwa i królestwa aż do wyżej wspomnionej wsi Birkenwerder.

*) Stat. générale de la Pologne prussienne 1839 p. Słowaczyńskiego, str. 29.

**) Patrz Przypisy N° 2. O ruchu ludności i jego stosunkach.

111. *Powiat Kościański* odgraniczał się na północ od Poznańskiego, jakieśmy powiedzieli od wsi Rudy do wsi Jaszów nad Wartą. Dalej rzeką Wartą w górę jej biegu idąc odgraniczał się od dawnego powiatu Wałeckiego, aż do wsi Solec w dzisiejszym powiecie Srodkim położonej. Tu się granica powiatu zwracała ku południowi i była wspólną z województwem Poznańskim, oddzielając to ostatnie województwo od Kaliskiego, aż do wsi Zmysłów, w powiecie dzisiejszym Krobskim położonej, przy której dotykała granicy szląskiej. Tą granicą szląską szła linja powiatu Kościańskiego, naprzód ku południowi aż do wsi Jeziora, a od niej ku zachodowi do wsi Polski Damnow. O pół mili od tej wsi zwracała się linja; zawsze wspólna z granicą szląską, ku północy aż do wsi Pakowka. Od tego punktu linja powiatu Kościańskiego wciąż idąc granicą szląską, szła ku zachodo-północy i ku północy, zostawując przy powiecie Kościańskim miasto Bojanów, wieś Szemsdrowo, Tarchalin, Waszkowo, a przy Szląsku, wsie: Trybusz, Gabel, Roniken. O ćwierć mili od Waszkowa zwracała się granica ku zachodowi, zawsze oddzielając powiat Kościański od Szląska, zostawując przy powiecie Kościańskim wsie: Pomikowo, Moraczewo, Kłoda, a przy Szląsku wsie: Katschkau i Ober-Tschirnau. O pół mili od Kłody linja zwracała się na północ, a później na północ i zachód, porzucała granicę Szląską i oddzielając dawny powiat Kościański od Ziemi Wschowskiej, zostawując przy powiecie Kościańskim miasta: Rydzynę, Zaborowo, Leszno, tudzież wsie: Wilkowo Niemieckie, Krzycko i Włoszakowice, a przy ziemi Wschowskiej wsie: Tarnowo, Strzyżewice, miasto Święcicachowa, wsie Gołonice, Jezierzycy Niemieckie. O ćwierć mili od Włoszakowic linja zwracała się ku zachodowi aż do granicy Szląskiej, zostawując przy powiecie Kościańskim wsie Domnice, Brenno, Wyewo i Potrzebowo, a przy ziemi Wschowskiej wieś Zabrowo, Miastko, folwark Leśny (*Waldheim*). Ztąd szła linja znowu granicą Szląską aż do wsi Rudy, gdzie stykała się z punktem powiatu Kościańskiego wyżej wspomnianym.

112. *Powiat Wałecki* oddzielał się jak powiedzieliśmy rzeką Wartą od powiatu Poznańskiego (110), a z resztą granice jego inne były wspólne z granicą województwa Poznańskiego i oddzielały obadwa, to jest i powiat i województwo od województwa Gnieźnieńskiego, Pomorza i Marchji Brandeburskiej (4. 5. 6. 7).

113. *Ziemia Wschowska* oddzielała się od powiatu Kościań-

skiego linją tegoż powiatu wyżej oznaczoną (art. 111), od wsi Tarnowo do wsi Potrzebowo. Od tej wsi linja szła granicą Szląską, zostawując przy Ziemi Wschowskiej Lgin, Wygnańcice, Drzewce, miasto Szlichtynkowo, wieś Dryżyna, Kowalewo, Swidnica, Olbrachcice, Przybyszewo, do wyżej wspomnianej wsi Tarnowo *).

114. Na mocy tego rozgraniczenia dopełnione statystyczne wyświecczenie obszerności i ludności każdej części dzisiejszych powiatów, wchodzących do składu powiatów dawnych, okazuje że dawne powiaty województwa Poznańskiego, obejmują części powiatów dzisiejszych, a w nich obszerność i ludność jak następuje.

115. *Powiat dawny Poznański.*

POWIATY DZISIEJSZE.	Mile kw.	Lud. 1827	Ogół.	
			Mile kw.	Ludn. 1837*
1. Część Międzychodzkiego	16,61	24.222		
2. — Szamotulskiego	13,80	27.586		
3. — Obornickiego	3,90	7.249		
4. — Poznańskiego	15,63	59.151		
5. Powiat Bukowski	16,77	42.378		
6. — Międzyrzecki	22,78	35.735		
7. Część Babimostskiego	14,89	32.705		
8. — Kościańskiego	6,10	12.160		
9. — Szremskiego	2,90	6.715		
10. — Sternberskiego	50	854		
			113,88	248.755

116. *Powiat dawny Kościański.*

1. Część Babimostskiego	4,37	10.002		
2. — Wschowskiego	10,78	31.160		
3. — Kościańskiego	15,10	29.995		
4. — Szremskiego	7,71	18.084		
5. — Krobskiego	18,50	58.737		
6. — Krotoszyńskiego	,50	571		
7. — Pleszewskiego	,25	468		
			57,21	149.017

*) Patrz Przypisy N. 3. O Ziemi Wschowskiej.

117. Powiat dawny Wałecki.

POWIATY DZISIEJSZE.	Mile kw.	Lud. 1837	Ogół.	
			Mile kw.	Ludn. 1837.
1. Część Międzychodzkiego	8,40	12.381		
2. — Szamotulskiego	5,30	9.987		
3. — Obornickiego	16,12	30.906		
4. — Szrodzkiego	9,42	19.945		
5. — Poznańskiego	4,05	14.429		
6. — Szremskiego	6,90	16.577		
7. — Gnieźnieńskiego	2,50	4.877		
8. — Wągrowieckiego	10,10	17.089		
9. — Chodzieskiego	9,60	18.038		
10. Powiat Czarnkowski	28,08	48.717		
11. — Wałecki	38,72	40.694		
12. Część N.-Szczecińskiego	6	7.656		
13. — Belgardzkiego	,50	638		
14. — Dramburgskiego	2,50	3.190		
			148,19	245.124

118. Ziemia dawna Wschowska.

1. Część pow. Wschowskiego	7,18	20.753		
			7,18	20.753
Ogół zgodny województwa			326,46	663.649

5. ZMIANY JAKIM WOJEWÓDZTWO ULEGAŁO.

119. Kraj województwa Poznańskiego od najdawniejszych historycznych czasów składał część państwa polskiego. Od roku 1139 należał do dzielnicy Wielkopolskiej przez Bolesława Krzywoustego trzeciemu synowi Mieczysławowi oddanej.

120. W roku 1202, kraj ten dostał się jak osobne księstwo Władysławowi Piłwaczowi, wnukowi tego Mieczysława. Składał się natenczas z dwóch dawnych powiatów Poznańskiego, Kościańskiego i większej części Wałeckiego *). Mógł zatem mieć obszerności mil kwadratowych 260, z ludnością 234,780 **).

*) Darstellung Alt und Neu Polens p. P. Friedrich, str. 82 i następn.

***) Ludność województwa i Ziemi Poznańskich, w czasach dawnych przez przybliżenie i stosowne odtrącanie procentów, wyrachowaną została.

121. Świętopelk Xiąże Pomorski, w 1220, oderwał od tego Xięstwa cały dzisiejszy powiat Czarnkowski i część dzisiejszego Chodzieskiego, w ogóle około 31 mil kwadratowych. Nie zostało więc Xięstwu jak 229 mil kwadratowych, z ludnością około 210,000.

122. Po odziedziczeniu przez Władysława Płwacza, w 1229, po stryju, ziem Gnieźnieńskiej i Kaliskiej, Wielkopolska dzielnica na nowo zlała się w jedną całość. Lecz gdy w 1239 śmierć Władysława zakroczyła, syn jego starszy Przemysław znowu objął rządy osobnego Xięstwa Poznańskiego pomnożonego dwoma dawnemi powiatami Gnieźnieńskim i Keyńskim. Obszerność Xięstwa powiększona blisko o 100 mil kwadratowych, wynosić mogła w ogóle mil kwadr. 329, z ludnością 306,000.

123. W roku 1249 tenże Przemysław zamienił powiaty Gnieźnieński i Keyński na resztę ziemi Kaliskiej z bratem Bolesławem Pobożnym. Na tę zamianę zyskało Xięstwo Poznańskie mil kwadratowych około 72. Ogół zatem Xięstwa w tym roku wynosił około 401 mil kwadr., z ludnością przeszło 376,000.

124. W roku 1253, Xiąże Przemysław I, ustąpił na powrót bratu swojemu ziemi Kaliskiej, nie odbierając zamienionych jak wyżej w roku 1249, dwóch powiatów dawniej do tej ziemi należących, to jest : Gnieźnieńskiego i Keyńskiego, lecz natomiast przyłączył do swojej dziedziny część dzisiejszego powiatu Chodzieskiego. Ogół zatem Xięstwa Poznańskiego mógł wynosić w tym roku 1253, mil kwadratowych 243, z ludnością około 228.663.

125. Xiąże Przemysław II, nastąpił po ojcu swoim w 1257. We 33 lat później, to jest w 1290, tenże Xiąże przyłączył do Xięstwa Poznańskiego dwa powyższe powiaty Gnieźnieński i Keyński, i całą resztę ziemi Kaliskiej. To znaczne bardzo powiększenie dało, w roku 1290, obszerność mil kwadratowych 508. z ludnością około 492.200.

126. Władysław Łokietek utworzył w 1309 oddzielne województwo Kaliskie, przez co województwo Poznańskie już tego nazwania używające, zmniejszone zostało do obszerności mil kwadratowych 244. z ludnością około 245.952

127. Po ustąpieniu przez Kazimierza Wielkiego w 1335 roku, królowi Czeskiemu Janowi Szląska w zamian za odstąpienie wszelkich pretensji do Polski; ziemia Wschowska w 1344 roku orężem

polskim złobyta, wcielona została do województwa Poznańskiego. To pomnożenie podniosło obszerność województwa do mil kwadratowych 251. z ludnością około 258.000 głów.

128. Po bitwie pod Grynwaldem i Tannenbergiem, Władysław Jagiełło w 1411 roku przyłączył do województwa Poznańskiego powiaty dzisiejsze Czarnkowski, Wałecki i części Nowoszczezińskiego, Belgardzkiego i Dramburskiego, i tak dopełniła się obszerność całkowita województwa w milach kwadratowych 326,46, przy ludności około 366.635 głów.

129. Przy pierwszym rozbiórce kraju, w 1772 roku, odpadły od województwa do Prus powiaty dzisiejsze Czarnkowski, Wałecki, część Nowoszczezińskiego, Belgardzkiego, Dramburskiego i Chodzieskiego. Ogół zaboru wyniósł mil kwadratowych 85,13. z ludnością 140.000. Pozostało województwu obszerności mil kwadratowych 241,33. z ludnością wzrosłą do 397.739 głów. Z zabranych części powiat Wałecki i część Nowoszczezińskiego, Belgardzkiego i Dramburskiego wcielono do departamentów Kwidzyńskiego i Kozlińskiego; powiat zaś Czarnkowski i część Chodzieskiego do tak nazwanego *Netzdistrict*.

130. Przy drugim rozbiórce w 1793 roku, cała reszta województwa Poznańskiego zabrana została przez Prusy w obszerności wyżej wymienionej mil kwadratowych 241,33, z ludnością wzrosłą do głów około 410.045. Cały ten drugi zabor wcielony został do nowo-uformowanej prowincji pod nazwaniem Prus południowych (*Süd Preussen*).

131. W roku 1807, traktatem Tylżańskim utworzone zostało Xięstwo Warszawskie. Z województwa Poznańskiego, weszły do składu jego i rząd narodowy odzyskały dawne powiaty Poznański, Kościański, ziemia Wschowska i większa część dawnego Wałeckiego w obszerności milkwadratowych 278,43, z ludnością około głów 490.163. Zostało przy Prusach mil kwadratowych 48,03, z ludności około 84.484.

132. Traktatem Wiedeńskim 1815 roku, utworzone nowe Xięstwo Poznańskie do którego z województwa Poznańskiego powróciły dla Prus, wcielone do Xięstwa Warszawskiego w 1807 roku powiaty, tak że znowu całe dawne województwo Poznańskie oddano pod rząd Pruski w obszerności mil kwadratowych 326,46, z ludnością wzrosłą do 630.666 głów.

133. Stan ten rzeczy trwa dotąd, lecz z ludnością w 1837 r. do głów 663.649 zwiększoną.

6. RELIGJA.

a) KATOLICKA.

134. Osiedli w dawnych wiekach między Wisłą i Odrą Polanie czyli Polacy, a w ich liczbie mieszkańcy ziem Poznańskich, byli bałwochwalcami i czcili jak Rzymianie, i inni poganie a szczególnie jak pokrewni Słowianie rozmaite bóstwa nazywając je Jessą, Ladem, Marzanną, Dziedzilją i Dziewanną*). Trwało to do dziesiątego wieku; w tym czasie wiele Morawskich familji przez Węgrów prześladowanych schroniło się do Polski, i w Krakowie na Kleparzu kościół pod tytułem S. Krzyża zbudowało**). To ościenne zdarzenie przygotowało umysły do przyjęcia innej wiary i pociągnęło naprzód Xiążąt panujących, a potem ludy.

135. Podług kronik Polskich i Czeskich przyjęcie nauki Chrystusa uskuteczniło się w Poznaniu i Gnieźnie 5. i 7. marca 965 roku. Mieczysław przyjął chrzest z rąk kapłana Czeskiego Bohowida i poprzednio dał wyrok, ażeby w dniu 7 marca wszystkie w kraju bałwany z ich bożnicami ogniem strawione zostały. Pamiętka tego zniszczenia przechowała się w zwyczajach ludu aż do czasów Jagiellońskich***).

aa) STAN KOŚCIOŁA ZA CZASÓW POLSKICH.

136. Pierwszym biskupem Poznańskim był Ungier mianowany przez Mieczysława I, w roku 968, pod tytułem biskupa Polskiego. Biskup ten zależał od arcybiskupa metropolity Magdeburgskiego. Zwierzchnictwo to przeszło później do arcybiskupa Gnieźnieńskiego****).

*) Hist. Nar. Polskiego p. Naruszewicza, Tom 4 str. 21.

***) Hist. Nar. Polskiego, T. 4. str. 17.

****) Hist. Nar. Pols. tegoż T. 4. str. 20, 21.

*****) Dzieje i Prawa Kościoła Polskiego X. Ostrowskiego. T. I. str. 98.

137. To co Mieczysław zaczął, dopełnił skutecznie Bolesław Chrobry. Jemu szczególnież zafundowanie i opatrzenie biskupstw i duchowieństwa przypisać należy.

138. Mieczysław Stary pierwszy wprowadził zakony w poznańskiem osadzając w Lubinie i Wągrowcu Cystersów i znacznemi ich funduszami obdarzając *).

139. Dyecezyja poznańska rozciągała się później z jednej strony do Szląska obejmując powiat swiebodziński (*Schwiebus*) a z drugiej aż do Mazowsza włączając w to Warszawę **) skąd poszło że biskupi poznańscy nazywali się także Warszawskimi.

140. Kollegiat w dyecezyi poznańskiej liczone dziesięć jako to:

1. Warszawska,	5. Wszystkich Świętych w Poznaniu.
2. Panny Maryi na Tumie Poznańska.	6. Czarnkowska.
3. Św. Maryi Magdaleny w Poznaniu.	7. Szamotulska.
4. Świętego Mikołaja przy Tumie w Poznaniu.	8. Szrodzka.
	9. Chodzieska.
	10. Pyzdrska.

Te dwie ostatnie później zniesiono ***).

141. Dyecezyja poznańska miała archi-dyakonatów cztery a w nich kościołów farnych to jest :

1. Poznański kościołów farnych	154
2. Szremski »	178
3. Pszczewski »	113
4. Warszawski »	141

W ogóle kościołów 586

142. Kapituła poznańska miała prałatów 10, kanoników 24. Pierwszeństwo i stallum po prałatach miał w kapitule kawaler maltański i komandor poznański, Komanderji którą xiążęta poznańscy założyli, a biskupi poznańscy na końcu wieku dwunastego i na początku trzynastego obficie opatrzyli ****). Kapituła wybierała jednego deputata na trybunał korony *****).

*) Dzieje Kościoła Pol. X. Ostrowskiego T. I. str. 334.

**) Hist. Nar. Pols. Naruszewicza Tom 9. str. 60. Nota 3.

***) Dzieje Kościoła X. Ostrowskiego.

****) Prawo Polityczne Narodu Polskiego p. X. Skrzetuskiego. T. 2. str. 304.

*****) Prawo Polityczne Nar. Pols. Skrzetuskiego. Tom 2. str. 414.

143. Klasztorów liczono w wojewodztwie poznańskim 33, jako to :

Bernardynów	4.	Pijarów	1.
Franciszkanów	4.	Jezuitów	1.
Reformatów	4.	Bernardynek	1.
Benedyktynów	1.	Franciszkanek	1.
Cystersów	5.	Benedyktynek	1.
Filipinów	1.	Katarzynek	1.
Karmelitów trzewiczkowych	1.	Dominikanek 3 reguły	1.
Karmelitów bosych	1.	Karmelitek bosych	1.
Dominikanów	4.		

144. Biskup poznański miał w senacie polskim piąte miejsce to jest zasiadał po dwóch arcybiskupach gnieźnieńskim i lwowskim i po biskupach krakowskim i kujawskim. Biskup poznański w nieobecności prymasa przewodniczył wyborowi króla i miał prawo koronowania go.

145. Podług Niesieckiego który pierwszych następców Ungiera nie wspomina, było biskupów poznańskich od roku 1001 do ostatniego rozbioru Polski w 1796 siedemdziesięciu ośmiu jak to się z następującego spisu okazuje *) **).

N.	ROK.	NAZWISKO.	HERB
1	1001	Jordan	Róża.
2	1021	Timoteusz (Włoch)	»
2	1035	Paulin	Krucyni.
4	1048	Benedykt I.	»
5	1065	Marcelus	Ciołek.
6	1088	Theodor	Trzy Kawki.
7	1106	Dyonizy	Trzy Xiężyce.
8	1127	Wawrzyniec I.	»
9	1147	Marcin	Doliwa.
10	1150	Bogufał	Poray.
11	1151	Piano (Włoch)	»
12	1156	Stefan Dobrogost	»
13	1162	Radwan	Srzeniawa.
14	1175	Bernard	Syrokomla.
15	1176	Świętosław	Jastrzębiec.
16	1177	Gerward	Brog.

*) Korona Polska Niesieckiego.

**) Skarbiec Historji Polskiej Sienkiewicza.

N.	ROK.	NAZWISKO.	HERB.
17	1186	Arnold	Dolega.
18	1196	Mrokota	Korab.
19	1209	Filip	Wieniawa.
20	1249	Paweł	Grzymała.
21	1253	Bogufał	Poray.
22	1254	Piotr	Prawdziej.
23	1264	Bogufał	Róża.
24	1264	Falanta	Prus.
25	1273	Mikołaj	Lis.
26	1286	Wyskowiec Jan	»
27	1298	Gerbis Jan II.	»
28	1311	Jędrzej	Zareba.
29	1320	Domarat	Grzymała.
30	1335	Jan III.	Doliwa
31	1346	Jan IV z Kępy	»
32	1355	Pałuka Wojciech	»
33	1374	Jan V.	Doliwa.
34	1382	Mikołaj II.	»
35	1383	Mikołaj III.	»
36	1384	Kropidło Jan VI. X. Op.	»
37	1394	Nowodworski Dobrogost	»
38	1398	Kurowski Mikołaj IV.	»
39	1412	Wojciech II.	Jastrząb.
40	1414	Wisł Piotr II.	»
41	1426	Gośławicki Jędrzej II.	»
42	1427	Mirosław z Brudzewa	»
43	1438	Stanisław I.	Ciołek.
44	1479	Opaliński Jędrzej	»
45	1497	Gorka Uryel	»
46	1520	Lubrański Jan VII.	»
47	1523	Tomicki Piotr III.	»
48	1535	Latański Jan VIII.	»
49	1538	Jan IX. (syn Zygmunta I.)	»
50	1539	Oleśnicki Stanisław II.	»
51	1544	Branicki Sebestjan	»
52	1546	Wolski Dunin Paweł II.	»
53	1553	Ibński Benedykt II.	»
54	1562	Czarnkowski Jędrzej IV.	»
55	1577	Konarski Adam	»
56	1597	Kościelecki Łukasz	»

N.	ROK.	NAZWISKO.	HERB.
57	1600	Tarnowski Jan X.	»
58	1607	Goslicki Wawrzyniec II.	»
59	1623	Opaliński Jędrzej V.	»
60	1626	Wężyk Jan XI.	»
61	1631	Łubieński Maciej	»
62	1634	Nowodworski Adam	»
63	1636	Firley Henryk	»
64	1650	Szoldrski Jędrzej VI.	»
65	1654	X. Czartoryski Floryan	»
66	1665	Tholibowski Wojciech III.	»
67	1687	Wierzbowski Stefan II.	»
68	1697	Witwicki Stanisław III.	»
69	1709	Święcicki Mikołaj V.	»
70	1716	Tarło Bartłomiej	»
71	1720	Szembek Krzysztof	»
72	1722	Tarło Piotr	»
73	1732	Tarło Jan XII.	»
74	1738	Hosiusz Stanisław IV.	»
75	1767	X. Czartoryski Teodor	»
76	1779	Młodziejowski Andrzej	»
77	1795	Okęcki Antoni Onufry	»
78		Malczewski	»

bb) STAN KOŚCIOŁA PO UPADKU POLSKI.

146. Po upadku Polski i przejściu Województwa Poznańskiego pod rząd Pruski, naczelnictwo kościoła Poznańskiego zostało na-przód przy Arcybiskupie Gnieźnieńskim i poruczone zostało po śmierci X. Malczewskiego mianowanemu na jego miejsce Arcybiskupem X. Raczyńskiemu. Ten naczelnik kościoła Poznańskiego, został nim i podczas trwania Xięstwa Warszawskiego. Po utworzeniu Xięstwa Poznańskiego, rząd Pruski poruczył 1828 w osobie X. Wolickiego rząd dyecezalny Poznański, nowo mianowanemu Arcybiskupowi z tytułem Arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Poznańskiego. Po śmierci X. Wolickiego toż samo dostojenstwo otrzymał dzisiejszy Arcybiskup Dunin.

147. Archidyeceza Gnieźnieńska i Poznańska dzisiejsza obejmuje *) dwie Kapituły dyecezaalne jedna w Poznaniu druga

*) Darstellung Alt und Neu Polens Fridricha, str. 564.

w Gnieźnie; pięć Kollegiat : w Poznaniu, Szamotułach, Szrodzie, Kruszwicy i Czarnkowie ; cztery Opactwa komendataryjne, w Bledzewie, Lubinie, Paradysie i Przemencie. Dekanatów ma 35, z których 18 należy do Dyecezyi Poznańskiej, 15 do Gnieźnieńskiej ; 2 do Wrocławskiej. Zwierzchnictwu Metropolitalnemu Arcybiskupa ulega Biskup Chełmiński *).

148. Kościołów jest w Archidyecezyi 581, przy których sprawuje obrządki religijne Proboszczów 508. Kapelanów 181. Seminarjów duchownych dwa, jedno w Poznaniu, drugie w Gnieźnie i jedno seminarium nauczycielskie w Poznaniu **).

149. Klasztorów męzkich i żeńskich liczą 43; to jest : w obrębie dawnego Województwa Poznańskiego (Art. 143) trzydzieście trzy, w reszcie Archidyecezyi dziesięć. Wszystkie te klasztory domy i kollegja tylko co do murów istnieją, co do Zgromadzeń zaś albo są całkiem zniesione, albo bardzo niewielu w nich pozostało xięży z powodu zabronionego Nowicyatu.

b) INNE WYZNANIA.

150. Do innych wyznań w W. Poznańskim należą Protestanci, to jest : Lutrzy, Kalwini, prócz tego Grecy i Żydzi.

151. Samuel Dominikan i Jan Seklucyan, kaznodzieje przy Kościele Maryi Magdaleny w Poznaniu, a za niemi Eustachy Trepka, Jan z Kozmina najpierwsi zaszczyli naukę Lutra w Poznańskim. Nauka ta od 1522 do 1540, znalazła tu wielu zwolenników, a mimo oporu rządu i ludu od Jezuitów wspieranego, rozeszła się po kraju. Najpierwszy kościół Luterski koło Poznania wybudowany był z drzewa na Czerwowskiej górze. Po jego kilko krotnem zburzeniu, Grudziński wojewoda Kaliski pozwolił tym wyznawcom wystawić kościół w Swarzędziu ; po kilku innych miastach założono zbory. Nakoniec za przywilejem Stanisława Augusta, zaczęto w Poznaniu stawić piękny kościół na Grobli który 1786 ukończony został. Wolność różnowiercom w 1767 w całej Polsce zapewniona, wywarła swój wpływ i na mieszkańców Województwa poznańskiego ***).

152. Pod rządem Pruskim, osadzenie licznych Kolonistów i

*) Patrz Przypisy № 4. O Archidyecezyi Gnieźnieńskiej i Poznańskiej.

**) Darstellung Alt und Neu Polens v. Fridrich, str. 564.

***) Obraz Historyczny i Statystyczny miasta Poznania, 1838 p. Łukaszewicza.

Oleńdrów wyznania Luterskiego i Kalwińskiego, liczbę różnawierców nader powiększyło.

153. Obecnie wyznawcy luteranizmu mają w Departamentach Poznańskim i Bydgoskim 111 kościołów i tyleż duchownych którym przewodniczy 12 superintendentów.

154. Wyznawcy Kalwinizmu mają kościołów 10, formujących jednot 7 i jednego jeneralnego Seniora w Poznaniu *).

155. Grecy są w małej liczbie kilkudziesiąt niedochodzącej, od środka 18 wieku jak mówią z Macedonii przybyli, po ogłoszonej wolności religijnej, założyli dom modlitwy w Poznaniu w kamienicy niegdyś do Garezyńskich należącej, dziś Duchego **).

156. Żydzi posiadają w obu Departamentach Synagog i szkół 52, to jest : w departamencie Poznańskim 37, w Bydgoskim 15 ***).

MIESZKAŃCY.

a) PODZIAŁ NA WYZNANIA.

157. Z ogółu mieszkańców w obrębie dawniejszego województwa Poznańskiego dziś (1837) znajdujących się (Art. 100), to jest : 663.649, największa część wyznaje religję katolicko-rzymską. Inni wyznają wiarę protestancką, bądź luterską bądź kalwińską. Nakoniec są wyznawcy wiary mojżeszowej.

158. Podług dzieła P. Hoffman : die Bevölkerung des Preussischen Staats z ludności ogólnej departamentów Poznańskiego i Bydgoskiego wynoszącej w 1837, bez wojskowych, głów 1.158.608, było Katolików 739.527. Protestantów 344.853. Greków 33. Menonit 1. Żydów 74.194. Na tej zasadzie oparty rachunek stosunkowy daje w obrebie dawnego województwa Poznańskiego :

Katolików	423.484.
Greków	16.
Protestantów	197.627.
Wyznawców Mojżeszowych	42.522.
Łącznie	663.649.

*) Darstellung Alt und Neu Polens, p. P. Friederich str. 564.

***) Obraz miasta Poznania str. 177.

****) Die Staatskräfte der Preussischen Monarchie v. Zedlitz T. II 2. str. 89

i następne.

Pomiędzy protestantami liczą lutrów około 194.927. kalwinów 2.700.

159. Liczba tych różnych wyznawców tak jest rozdzielona że ich liczyć można.

<i>W części Departamentu.</i>	<i>Katolików.</i>	<i>Greków.</i>	<i>Protestantów.</i>	<i>Żydów.</i>	<i>Ogół.</i>
1. Poznańskiego . . .	339.860	16	150.498	31.522	521.896
2. Bydgoskiego . . .	63.221		19.000	6.500	88.721
3. Kwidzyńskiego . . .	17.194		19.000	4.500	40.694
4. Kozlińskiego . . .	2.641		8.843	»	11.484
5. Frankfurtskiego . . .	568		286	»	854
Łącznie. . . .	423.484	16	197.627	42.522	663.649

b) PODZIAŁ NA RÓD I JĘZYKI.

160. W obrębie dawnego województwa Poznańskiego Polacy naturalnie zamieszkują w liczbie najznaczniejszej, trzecią jednak część ludności składają Niemcy, resztę Żydzi.

161. Liczba tych różnego rodu i języka mieszkańców była w 1837 następująca :

Polaków.	418.602.
Niemców.	202.525.
Żydów.	42.522.
Ogół.	663.649.

162. Rozkład tej różnoplemiennej ludności jest jak następuje:

<i>W części Departamentu.</i>	<i>Polaków.</i>	<i>Niemców.</i>	<i>Żydów.</i>	<i>Ogół 1837.</i>
1. Poznańskiego . . .	344.000	146.896	31.000	521.896
2. Bydgoskiego. . .	51.000	31.121	6.600	88.721
3. Kwidzyńskiego . . .	19.179	16.593	4.922	40.694
4. Kozlińskiego . . .	3.855	7.629	»	11.484
5. Frankfurtskiego . . .	568	286	»	854
W ogóle. . . .	418.602	202.525	42.522	663.649 *)

163. Z tych liczb okazuje się, że choć daleko większa część Polaków jest wiary katolickiej, a Niemców protestanckiej, są jednak choć w niewielkiej ilości Niemcy katolicy i Polacy protestanci, to jest kalwińskiego wyznania.

*) Rozkład ludności na ród i języki jest skutkiem wyrachowania stosunkowego

c) PODZIAŁ NA RZĘDY TOWARZYSKIE.

164. Ludność województwa Poznańskiego składa się z włościan, mieszczan i szlachty. Włościanie są polscy i niemieccy. Podobnież mieszczenie. Szlachta cała oprócz niewielu osiadłych cudzoziemców, jest Polska.

aa) WŁOŚCIANIE.

165. *Włościanie polscy*, dawniej wolni i równych prawie z innymi klasami swobód używający, z osłabieniem władzy rządowej ulegli przemocy właścicieli ziemskich to jest szlachty; którzy w miarę zdobywających się na królach przywilejów, stopniami ścieściali prawa włościan, i nakoniec do gruntu ich swego przywiązali. Nie było to poddaństwo jednak, ani feudalną uległością ani nawet ściśle wziętą rzymską adskrypcją (*adscriptio glebæ*). Obowiązek tylko rolny ale nie wojskowy do uległego przywiązany, rozróżniał stan włościanina poznańskiego jak innych prowincji polskich od prawdziwego lennictwa, a wrodzona szlachcie polskiej, w ogólności mówiąc dobroć i łagodność, miarkowała niewolę i w patryarchalny niejako zamieniała ją stosunek. Cóżkolwiek bądź istniało jednak osobiste poddaństwo, a prawo krajowe oprócz ustanowionych Aktem Wiślickim niektórych zarządzeń, oprócz urządzonych za Zygmunta Augusta sądów referendarskich, do których należało rozsądzanie spraw *Juris Colonarij*, czyli poddanych wsi królewskich, oprócz ogólnej zasady objętej w ustawie 3 Maja 1791. w art. IV. przyjęcia wszystkich włościan krajowych pod opiekę rządu, a przybywającym do Polski, wolność zupełną zapewniającej — żadnego innego, i organicznego, przeciw nadużyciom właścicieli nie stanowiło przepisu.

166. Po rozbiórce Polski i wcieleniu województwa poznańskiego do Prus, los włościan cokolwiek został polepszony. Później po bezskutecznie spełzłych usiłowaniach narodu w 1794. o niepodległość utraconą dobijającego się, w którym to roku korzystne dla włościan wydano zarządzenia, przy nastaniu Xięstwa Warszawskiego w 1807. ustało w poznańskim jak w innych częściach tego xięstwa poddaństwo osobiste, a to na mocy art. 4, nadanej krajowi konstytucji.

167. Od tego czasu już włościanin poznański jest wolny i

gilyby nie częste przechody wojskowe, ciężary podatkowe, trudność odbytu, konkurencja kolonistów niemieckich i żydów, i inne przyczyny z charakteru sławiańskiego wypływające, byłby chłop polski w poznańskim na wyższym niż jest stopniu uprawy umysłowej i materialnego bytu, zwłaszcza, że nowo od 1823 r. urządzające się stosunki między nim a właścicielem majątku, nadając mu własność części ziemi przez niego dzierżawnie dotąd posiadanej i znosząc pańszczyznę, otwierają mu pole do wszelkich popraw i ulepszeń.

168. Zmiana na lepsze jest widoczną; uznana ona jest i przez włościan i przez ogół oświeconych właścicieli, a jeżeli nie doszła jeszcze do pożądanego i możnego kresu, przypisać to należy temu że wszystkie postanowienia ogólne zmieniające cały układ organiczny od wieków trwającego porządku, wymagają zwykle długiego czasu, pokoju i innych sprzyjających okoliczności, dla zupełnego i doskonałego dobroczynnych swych skutków rozwinięcia.

169. Włościanin polski północnej części dawnego województwa poznańskiego, a szczególnie powiatu Wałeckiego, w ogólności w lepszym jest stanie jak w innych częściach województwa: a to zapewne dla mniejszej liczby żydów i łatwości odbytu plodów rolnych w zbliżonych miastach handlowych.

170. *Włościanie niemieccy* w dwóch różnych epokach osiedli w województwie poznańskim. W pierwszej za panowania Wazów, przyszedli ze Szlaska dla prześladowań religijnych w kraju swoim doznanych i zachodnią część województwa zaludnili, to jest powiaty dzisiejsze międzychodzki, międzyrzecki, babimostki, wschowski i po części krobski. W drugiej po pierwszym rozbiórce Polski wzdłuż Noteci za Frydryka II, osady swe założyli. Długie tych osadników pomiędzy Polakami przebywanie, zwłaszcza z pierwszej epoki, zmieniły cokolwiek ich zwyczaje, tak dalece, że włościanin niemiecki w województwie poznańskim uważany być może jak za pośrednie ogniwo między narodowością i cywilizacją polską i niemiecką *).

171. Nie stosuje się to do północnej części dawnego powiatu wałeckiego, w której włościanin niemiecki zachował cechę rodzinną. Trzeźwość, pracowitość wszędzie go znamienują; umie

*) Jeografia wschodniej części Europy p. S. P. 1825 str. 42.

nabywać i co zebrał zachować; czuje potrzebę wygodniejszego mieszkania. Narzędzia jego gospodarskie są porządne. Więcej od innych trzyma bydła, lepiej pole i ogród swój uprawia. Nakoniec wyższy ma stopień oświaty i wszystkie swego rodzaju zwyczaje i własności, strój krótki, umysł powolny, upodobanie w piwie, w paleniu tytoniu i t. d. *)

172. Zwyczajnie w Polsce a osobliwie w poznańskim, osady cudzoziemskie i osadników Olendrami zowią, co niektórzy przypisują temu, że pierwsi co w kraju osiedli przybyli z Hollandji. Inni zaś a może i właściwiej nazwanie to od wyrazu niemieckiego *Hauländer* wyprowadzają. Wyraz ten znaczy *korczownika, kolonistę*, w lesie lub jak mówią zwyczajnie, na pniu, osiadającego, albo *pioniera* w Ameryce.

hb) MIESZCZANIE.

173. *Mieszczanie polscy* stanowią w ogólności mniejszość mieszkańców miast województwa poznańskiego. Więcej ich jest w wschodniej części województwa, mniej w zachodniej a w północnej części prawie żadnych nie masz w miastach Polaków. W wschodniej części zaludniają łącznie z Niemcami i Żydami miasto stołeczne Poznań, Oborniki, Rogoźno, Wągrowiec, Swarzędz, Czempin, Szrem, Kościan, Dolsk, Jutroszyn i inne mniejsze.

174. Oprócz niektórych miast znaczniejszych, we wszystkich innych mieszczanin polski zatrudnia się rolą i z wielu miar to o nim powiedzieć można co o włościanach polskich. Mniej on jest pracowitym i przemyślnym od mieszczan obcego rodu. Stan ten a jego pochodzi od zaniedbania miast przez późniejsze rządy polskie jest szczególnie skutkiem zniszczeń którym nie jednokrotnie ulegały miasta poznańskie z powodu wojen, najazdów obcych, domowych zawieruszeń i powietrza dawniej często grasującego. Tym to połączonym przyczynom przypisać należy, że grody dawniej zamożnością sławne, do ubóstwa i zupełnej przyszły niedoli. Nowsze polskie z roku 1791 o miastach urządzenia, dla upadku istnienia politycznego, nie mogły jeszcze były wywrzeć wpływu

*) Jeogr. Wsch. Cz. Europy, str. 13.

swego na pomyślność miast, jakiby pewnie miały gdyby był rozbiór kraju nie zakroczył.

175. Zewnętrzna postać miast poznańskich, pod rządem pruskim znacznie zyskała, wielka jednak różnica w nich między mieszczaninem polskim i niemieckim dotąd postrzegać się daje. Żydzi liczący się po większej części do mieszczan, jak w innych częściach dawniej Polski tak i w poznańskim szkodę przynoszą miastom a osobliwie mieszczanom polskim.

176. *Mieszczanin niemiecki* stanowi większość ludności w zachodniej części województwa, zaludniając Rawiczą, Leszno, Wschowę, Kargowę, Babimost, Międzyrzecz, tudzież miasta nad Notecią położone, jako to Skwierczyne, Międzychód, Sieraków, Wronki i t. d. nakoniec Poznań.

177. Mieszczanin niemiecki pochodzi z dawnych osadników, a przemysłem swoim zwłaszcza w zachodniej i północnej części województwa skutecznie bardzo przyłożył się do podźwignienia i upiększenia miast, tak dalece, że dziś w kraju tem, więcej stosunkowo jest miast murowanych jak w całej dawniej Polsce.

178. Najliczniejszy jest mieszczanin niemiecki w północnej części dawnego powiatu wałeckiego. Widać tam w miastach większy porządek, wszystkie bowiem z małemi wyłączeniami murowane i brukowane, a w mieszkańcach więcej oświaty. Więcej oni cenią potrzebę skupienia pojedynczych usiłowań dla dostąpienia obfitszych i ogólniejszych korzyści, zład składki na towarzystwa ogniowe, lekarskie, na szpitale; schadzki na czytanie gazet, biblioteki pożyczkowe, kluby do zabaw, tańców i t. d. *)

cc) SZLACHTA.

179. *Szlachta polska* jest jedną jak powiedzieliśmy, w województwie poznańskim. Oprócz kilkudziesięciu dóbr do rządu należących, i tyluż do obcych właścicieli, oprócz szlachty niemieckiej w północnej części powiatu dawnego wałeckiego osiadłej, szlachta polska posiada największą część dóbr ziemskich prawem zupełnego dziedzictwa.

180. Szlachcie wielkopolski ma rysy charakteru ogólnego szlachty polskiej. Jest łagodny, ludzki, gościnny. Równie waleczny

*) Jeogr. Wsch. Cz. Europy, str. 13.

i do kraju swego, swobod i zdań własnych przywiązany, czego w dziejach narodowych liczne zostawił ślady tak w ogólnych ku obronie Ojczyzny powstaniach, jak w szczególnych związkach mających na celu popieranie politycznej jakiej opinii, stronnictwa lub kandydata do korony.

181. Po gwałtownem oderwaniu województwa od Polski, w 1772 i 1793; po zupełnym rozbiórce kraju w 1796, po niedługo trwałem zwróceniu do narodowości w 1794, nakoniec po podwójnem odpadnięciu nazad pod panowanie pruskie, straciwszy szlachta polska w poznańskim wszelki udział do rządu krajowego, więcćj odtąd na wsiach jak w miastach zamieszkując, przyłożyła się do poprawy zaniedbanego dawniej gospodarstwa, pomnożyła i polepszyła ród owiec, zaprowadziła wydoskonalone gorzelnictwo; lasy swoje racjonalnie urządzać, winnice zakładać, nakoniec fabryki cukru burakowego wprowadzać zaczęła, słowem stała się rządniejszą.

182. Takim sposobem szlachta poznańska przy ogólnym postępie cywilizacji Polaków, większe zbliżenie do oświaty zachodniej, bez przyjmowania jęj przywar na korzyść kraju obraca, starając się przytém z wytrwałą gorliwością przykładem swoim wpływać tak na rozszerzenie światła w narodzie jako i na ugruntowanie w nim uczuć religijnych i niczem nie zachwianęj dla wiary ojców wierności.

183. *Szlachta niemiecka* w północnej części dawnego powiatu wałeckiego, to jest w dzisiejszym powiecie wałeckim i w części nowoszczezińskiego zamieszkała, pochodzi od Kawalerów Krzyżackich, i z tego powodu niejakiema podobieństwem do szlachty kurlandskiej i inflantskiej i wszelkie zwyczaje i własności rodu niemieckiego zachowała.

184. Oto jest spis imienny familji szlachty właścicieli w województwie poznańskim podług kroniki Niesieckiego ułożony. Wielu już z nich wygasło lub do innych części Polski przesiedliło się, a majątki po części także w inne poszły ręce, jakto w trzeciej części niniejszego opisu, w Topografii w każdym szczegółowo powiecie będzie wyświecono :

NÁZWISKO.	HERB.	MAJĄTEK.
1 Bardzki	Szaszor	»
2 Bartoszewski	Jastrzębiec	»
3 Bedlewski	Wieniawa	Badlew

NAZWISKO.	HERB	MAJĄTEK.
4 Belęcki	Lesczyc	Belęcin
5 Bieczynski	Lodzia	"
6 Bieliński	Abdank	"
7 Bieniewski Pruszk	Radwan	"
8 Błaszkowski	"	"
9 Błociszewski	Ostoja	Błociszew, Gajew.
10 Bninski	Lodzia	Bnin.
11 Bobolecki	Lodzia	Bnin, Bobelcin.
12 Bogusławski	Swinka	"
13 Bojanowski	Junosza	Bojanów.
14 Bokii	Wieruszowa	"
15 Breza	Breza	Goray.
16 Brudzewski	Nałęcz	Brudzew.
17 Bryszewski	"	"
18 Buchowiecki	Drogosław	"
19 Chłapowski	Drya	"
20 Chmielewski	Wieniawa	"
21 Chobienicki	Szaszor	Chobienice.
22 Chojewski	Abdank	"
23 Choryński	Abdank	"
24 Chraplewski	Kolumna	"
25 Chudziński	Cholewa	"
26 Chwałkowski	Odrawąż	"
27 Ciświcki	Wieniawa	Zbąszyn, Grojec.
28 Cywiński	Puchała	Cywin.
29 Czacki	Swinka	Czacz.
30 Czarnecki	Prus 3	"
31 Czarnkowski	Nałęcz	Człopa, Czarnków.
32 Czubiński	Leliwa	"
33 Dąbrowski	Drogosław	Bukowica.
34 Dachowski	Lodzia	"
35 Dalezyński	Korzak	Radomick.
36 Dobczynski	"	Jarocin.
37 Dobiejowski	Wczele	Wełna.
38 Dobrzycki	Lisczyc	"
39 Gądkowski	Korab	Szczodrzykowo, Gądk.
40 Gajewski	Ostoja	Błociszewo.
41 Gałęzyński	Sokola	Skarszew, Wierzbno, Pa- duchy.
42 Gałęski	Korab	"

NAZWISKO.	HERB.	MAJATEK.
43 Garczyński	Własny	Orle, Garczyn, Hownica, Krtów.
44 Gembicki	Nałęcz	Gambice.
45 Głiszczyński	Jastrzębiec	"
46 Gninski	Trach	Gnin.
47 Golinski	Zabawa 2.	"
48 Gorayski	Orla	"
49 Gorecki	Drya	Targowa górka.
50 Gorka	Łodzia	Gorka.
51 Gorski	Łodzia	Miłosław.
52 Gorzeński	Nałęcz	Gorzeń.
53 Gorzycki	Drogosław	"
54 Gostyński	Gryzima	Gostyń.
55 Granowski	Leliwa	"
56 Grocholski	Topor	"
57 Grudziński	Grzymała	Grudna
58 Grzymułtowski	Nieczuja	Trepsztań, Lasków.
59 Gultowski	Leszczyc	Racat.
60 Gurowski	Wczele	"
61 Gwiadzowski	Bogorya	"
62 Gzowski	Grabie	"
63 Haza	Zajac	"
64 Herstopski	Drogosław	"
65 Herstopski	Nałęcz	"
66 Horodycki	"	"
67 Jablonowski	Zaręba	"
68 Jaktorowski	Poray	Boryszewice.
69 Jaraczewski	Zaręba	"
70 Jarogniewski	Orla	"
71 Jaromirski	Samson	Kosiczyn.
72 Jaskolski	Liszyc	Jaskółki.
73 Jaskulecki	"	"
74 Jastrzębski	Zaręba	"
75 Jezierski	Topor	Jeziory.
76 Hłowiecki	Łodzia	Wolsztyn.
77 Hłowiecki	Ostoja	"
78 Iwiński	Łodzia	lwna.
79 Izbieński	Poray	Izdebno.
80 Kamieniczny	Pogonia	"
81 Kamieniewski	Junosza	Kamionka.

NAZWISKO.	HERB.	MAJĄTEK.
82 Kamiński	Topor	"
83 Karczewski	Samson	Karczew.
84 Kaśinowski	Nałęcz	"
85 Kawiecki	Wyszogota	"
86 Kielczewski	Pomian	Brudzewo.
87 Kierski	Jastrzębiec	"
88 Kijewski	Swierczek	"
89 Kobylński	Łódzia	Kobylin.
90 Kołaczkowski	Abdank	Kołaczkowiec.
91 Konarzewski	Poray	Konarzew p. Poznaniem.
92 Konarzewski	Wręby	Konarzew p. Rawiczem.
93 Korytowski	Mora	"
94 Kościelecki	Ogończyk	Radziki, Kościelec.
95 Kosicki	Samson	Prochy.
96 Kossowski	Abdank	Broniszewice.
97 Kostka	Dąbrowa	Rostków.
98 Koszutski	Lesczyc	Koszuty, Pierzchno.
99 Kotwicz	Kotwicz	Leszno, Nagorzycze.
100 Koźmiński	Poray	Kozmin.
101 Kraykowski	Swierczek	"
102 Krzepicki	Poray	Boryżowice.
103 Krzycki	Kotwicz	"
104 Krzywiński	Abdank	"
105 Kunowski	Łódzia	"
106 Kurnatowski	Łódzia	Bytyń.
107 Kurowski	Lubicz	Kurowsk (Kurowo).
108 Kurski	Prawdzie	"
109 Kwilecki	Sreniawa z krzy- żem	"
110 Łącki	Korzbog	Szamotuły.
111 Łączkowski	"	"
112 Łągiwnicki	Grzymała	"
113 Lesniowski	Grzymała Bara- nowski	"
114 Leszczyński	Wieniawa	Leszno, Karmin, Obi- chów, Gołuchow.
115 Lobeski	Korab	"
116 Łódzie	Łódzia	Kurnik, Bnin, Kępa.
117 Łukomski	Drya	Lwówek.
118 Lwowski	Nałęcz	"

NAZWISKO	HERB.	MAJĄTEK
119 Malczewski	Abdank	"
120 Malerchowski	Abdank	Konary.
121 Maniecki	Sokola	Pigłowce.
122 Marszewski	Rogała	Turow, Pakosław.
123 Miaskowski	Boncza	Poniec, Sierpów.
124 Miedzwiecki	Topacz	"
125 Międzychowski	Jasiencyk	Międzychód.
126 Mielżyński	Nowina	Brudzew.
127 Mierucki	Poray	"
128 Mikołajewski	Abdank	"
129 Miłosławski	Doliwa	Miłosław.
130 Młodziejowski	Korab	"
131 Molski	Nałęcz	Modła.
132 Morawski	Nałęcz	Chomencice pod Kona- rzewem.
133 Moszyński	Lodzia	Bnin.
134 Mycielski	Dołęga	Mycielin.
135 Naramowski	Lodzia	"
136 Niegolewski	Grzymała z mę- żem	"
137 Nietuchowski	Pomian	Nietuchow.
138 Objezierski	Nałęcz zawiązany	Objezierze.
139 Obodziński	Topor	Obodno.
140 Opaliński	Lodzia	Bnin.
141 Ordega	Łodzia	Blizniew.
142 Ossowski	Dołęga	Ossowa — Siew.
143 Ostoja	Własny	Radzimin.
144 Ostroróg	Nałęcz	Szamotuły, Ostrorog.
145 Pączkowski	Lubicz	Pączkowiec.
146 Pawłowski	Wierzbna	"
147 Pigłowski	Sokola	Pigłowice.
148 Piotrowski	Swinka	"
149 Płaczkowski	"	"
150 Podleski	Grzymała	"
151 Pogorzelski	Wezele	"
152 Policki	Prawdzie	"
153 Poniecki	Ostoja	Poniec
154 Poniński	Lodzia	Ponin pod Kościanem.
155 Polarzycki	Bełty	"
156 Potocki	Ostoja	"

N.	NAZWISKO.	HERB.	MAJATEK.
157	Potulicki	Grzymała	Potulice, Chodzież.
158	Proski	Samson	Prochy.
159	Przyborowski	Sulima	"
160	Przybyszewski	Grzymała	Przybyszew.
161	Raczyński	Nałęcz	"
162	Radoliński	Lesczyc	Radolin.
163	Radzewski	Łodzia	Bnin.
164	Radziewski	Swierczek	"
165	Radzimski	Napiwon	Gostyń, Loszakowice.
166	Reklewski	Gozdawa	"
167	Rogaliński	Łodzia	Dzwonowo, Czeluscin, Smolec.
168	Rokosowski	Glaubiec	"
169	Roszkowski	Łodzia	Roszków, Gorka.
170	Roźnowski	Nowina	"
171	Rozdrażewski	Doliwa	Rozrażew.
172	Rusiecki	Poray	Izdebno.
173	Szczaniecki	Ozoria	Oporów.
174	Sieroszewski	Nabrain	"
175	Skaławski	Nałęcz wiązana	Rogaczew.
176	Skoraszewski	Abdank	Gay.
177	Skorzewski	Ogończyk	Skorzew.
178	Skrzetuski	Jastrzębiec	"
179	Skrzydlewski	Samson	"
180	Słopianowski	Prosna	Słopianów.
181	Słupski	Topor	"
182	Smigielski	Łodzia	Szmigiel.
183	Smoszewski	Topor	"
184	Sobocki	Nałęcz	"
185	Sobocki	Korab	"
186	Szremski	Drogosław	"
187	Starkowski	Łodzia	Starkowo.
188	Strzeżymiński	Lesczyc	"
189	Suchorzewski	Zaręba	Broniszewice.
190	Swierczyński	Ostoja	"
191	Swinarski	Poray	Wybranów.
192	Szamotulski	Nałęcz	Szamotuły.
193	Szołdrski	Łodzia	Szoldry, Gorazdów.
194	Tadejowski	Rawia	"
195	Tłocki	Łodzia	"

N.	NAZWISKO.	HERB.	MAJĄTEK.
196	Tłokiński	Jastrzębiec	»
197	Tomicki	Lodzia	Bnin, Gorka, Tomice.
198	Trzecki	Wczele	»
199	Turno	»	»
200	Tworzyński	Abdank	»
201	Umiński	Cholewa	»
202	Unrug	»	»
203	Urbanowski	»	»
204	Węgleszyński	Jelita	»
205	Więckowski	Drogosław	»
206	Wieniawski	Wieniawa	Wieniawa.
207	Wierziński	Nałęcz	»
208	Wierzchaczewski	Nałęcz zawiązany	»
209	Wilanowski	Grzymala	»
210	Wilkotarski	»	Wilczytarg.
211	Wilkowski	Gryff	»
212	Wodzinowski	Poray	Złobno.
213	Wróblewski	Lis	»
214	Wydzierżewski	Ogonczyk	»
215	Wysocki	Ogonczyk	Wysoka.
216	Zajączkowski	Zaręba	Wąsosz.
217	Zakrzewski	Samson	»
218	Zalinski	Poray	Dębica, Załno p. Tucholą.
219	Zarpalski	Ogonczyk	»
220	Zawadzki	Korzbok	Zawada pod Poncem.
221	Zbąski	Nałęcz związany	Zbąszyn.
222	Zbijewski	Rola	»
223	Zbyszewski	Topor	»
224	Zdzienicki	Korab	»
225	Zelęcki	Trach	Zelencin, Prochy.
226	Ziemecki	Nieczuja	Ziemęcín.

8. UDZIAŁ W REPREZENTACJI KRAJOWEJ.

A) POD KZĄDEM NARODOWYM.

185. Województwo poznańskie miało w Senacie polskim 9 Senatorów, tojest : Biskupa poznańskiego, Wojewodę poznańskiego, Kasztelana poznańskiego i sześciu Kasztelanów mniejszych, tojest :

Międzyrzeckiego, Rogozińskiego; Szremskiego, Przemetskiego, Krzywińskiego i Santockiego.

186. Posłów na sejm wybierało województwo Poznańskie wraz z Kaliskiem i Gnieźnieńskiem dwódziesiętu, to jest Poznańskie ośmiu, Kaliskie ośmiu, Gnieźnieńskie czterech. Miejscem wspólnym sejmikowania było do 1791 miasto Szroda *).

187. Stosownie do prawa 18 kwietnia 1791 uchwalonego miasta królewskie województwa Poznańskiego wybierały jednego Plenipotenta na Sejm. Wybor ten pierwszy i ostatni raz dopełniony został w Poznaniu 10 sierpnia tegoż 1791 roku.

188. Za Xięstwa Warszawskiego każdy powiat departamentu Poznańskiego wybierał posła na sejm, a każdy okrąg gminny deputowanego. Zasiadało więc na sejmie Xięstwa posłów Poznańskich 14. Deputowanych 8 **).

189. Oto jest poczet Wojewodów Poznańskich od roku 1020 do roku 1791.

N.	ROK.	NAZWISKO.	HERB.
1	1020	Dzierżykraj z Człopy	Nałęcz.
2	1120—1160	Jakub z Bnina	Łódzia.
3	1226	Dobrogost z Szamotuł	Nałęcz.
4	1234	Dyonizy z Gozdzikowa	»
5	1242	Dzierżykraj Bogumił	Nałęcz.
6	1250	Mościec z wielkiego Kozmina	Ostoja.
7	1255	Hertobald	Wieniawa.
8	1260	Mikołaj z Grzymisławia	Nałęcz.
9	1264	Benjamin z Grabowy	Zaręba.
10	1270	Janko z Czarnkowa	Nałęcz.
11	1277	Przedpełko	Radwan.
12	1281	Jakub z Bnina	Łódzia.
13	1300	Tomisław z Szamotuł Ostrorog	»
14	1306	Kielec z Brudzewa	»
15	1333	Wincenty z Szamotuł	Nałęcz.
16	1343	Jarosław z Gostynia	»
17	1358	Maciej Borkowicz	Napiwon.
18	1372	Pasko Słodziej z Pilchowic	»
19	1386	Kępa Wincenty	Łódzia.
20	1387	Bartłomiej z Więcborga	»

*) Patrz przypisy N. 5. O Posłach wielkiego Sejmu.

**) Dziennik X. Warszawskiego, Tom. I. 23.

N.	ROK.	NAZWISKO.	HERB.
21	1400	Jędrzej z Szamotuł	Nalęcz.
22	»	Mściśław Bardzki	Szaszor.
23	1439	Sędziwoj Ostrorog	Nalęcz.
24	1440	Opaliński Jan z Bnina	Łodzia.
25	1463	Gorka Łukasz	Łodzia.
26	1474	Gorka Łukasz	Łodzia.
27	1477	Ostrorog Stanisław	Nalęcz.
28	1489	Opaliński Maciej z Bnina	»
29	1495	Mikołaj z Kutna	»
30	1496	Szamotulski Jan Swidwa	»
31	1499	Czarnkowski Jan	»
32	1510	Szamotulski Jędrzej	»
33	1519	Lubrański Mikołaj	»
34	1530	Kościelecki Stanisław	»
35	1539	Gorka Łukasz	»
36	1557	Latałski Janusz	Prawdziec.
37	1561	Zborowski Marcin	»
38	1564	Kościelecki Jędrzej	»
39	1573	Górka Łukasz	Łodzia.
40	1593	Gorka Stanisław	Łodzia.
41	1609	Gostomski Hieronim	Nalęcz.
42	1622	Ostrorog Jan	Nalęcz.
43	1624	Opaliński Piotr	»
44	1628	Przyjemski Stanisław	Rawiec.
45	1637	Opaliński Jan	Łodzia.
46	1655	Opaliński Krzysztof	»
47	1661	Leszczyński Jan	Wieniawa.
48	1678	Grudziński Jędrzej Karol	»
49	1687	Grzymułtowski Krzysztof	»
50	1692	Leszczyński Rafał	»
51	1698	Breza Wojciech Konstantyn	»
52	1699	Małachowski Stanisław	»
53	1704	Leszczyński Stanisław	»
54	1709	Galecki Franciszek	»
55	1726	Radomicki Jędrzej	»
56	1728	Radomicki Maciej	»
57	1737	Radomicki Władysław	»
58	1737	Raczyński Michał	»
59	1742	Poniński Antoni	»
60	1749	Szoldrski Ludwik	»

N.	ROK.	NAZWISKO	HERB
61	1753—1754	Garczyński Stefan	„
62	1758	Potocki Stanisław	„
63	1760	Lubiński	„
64	1781	Jabłonowski X. Antoni	„
65	1785	Sulkowski X. August Ordynat	„
66	1791	Mielżyński Józef	„

190. Oto jest poczet Kasztelanów Poznańskich od roku 1232 do roku 1791.

1	1232	Jarosz	Lesczyc.
2	1243	Tomasz z Szamotuł	„
3	1306	Jędrzej z Bnina	„
4	1320	Przedpełko	Radwan.
5	1343	Jędrzej	Ostoja.
6	1357	Przeclaw	Grzymała.
7	1360	Wierzbęta z Pałęca	„
8	1364	Zbylut	Topor.
9	1386	Domarat z Pierzchna	„
10	1391	Jan z Ostroroga	„
11	1393	Dobrogost z Szamotuł	„
12	1410—1420	Mostko z Staszowa	„
13	1422	Mistyn czy Msz	„
14	1436	Marcin z Szląska	„
15	1439	Dobrogost z Szamotuł	„
16	1440	Piotr z Bnina	„
17	1445	Jędrzej	Grzymała.
18	1454—1457	Piotr z Szamotuł	„
19	1471	Tomasz	Dębno.
20	1499	Ostrorog Jan	Nałęcz.
21	1501	Leszczyński Rafał	„
22	1501—1504	Ostrorog Dobrogost. z Lwowka	Nałęcz.
23	1510	Jan z Kalinowy	„
24	1520	Gorka Łukasz	Łódzia.
25	1551	Gorka Jędrzej	„
26	1573	Czarnkowski Piotr	„
27	1598	Rozrażewski Jan	„
28	1611	Ostrorog Jan	„
29	1613	Rozzkowski Jan Gorka	„
30	1618	Opaliński Łukasz	„
31	1622	Opaliński Piotr	„

N	ROK.	NAZWISKO.	HERB.
32	1642	Tuczyński Krzysztof	»
33	1650	Czarnkowski Franciszek	»
34	»	Radomicki Kazimierz Władysław	»
35	1678	Grzymultowski Krzysztof	»
36	1680	Krzycki Stanisław	»
37	1687	Breza Wojciech	»
38	»	Opaliński Jan	»
39	1697	Gałęcki Franciszek	»
40	1702	Gurowski Melchior	»
41	1706	Radomicki Jędrzej	»
42	1729	Radomicki Władysław	»
43	1732	Poniński Adam	»
44	1737	Kozmiński Maciej	»
45	1749	Garczyński Stefan	»
46	1753—1754	Gurowski Melchior	»
47	»	Grudziński Karol	»
48	1759	Miaskowski Wojciech	»
49	1762	Twardowski Ignacy	»
50	1781	Mielżyński Józef	»
51	1790	Zbijewski Roch	»
52	1791	Gurowski Rafał	» *)

B) POD RZĄDEM PRUSKIM.

191. W następstwie Traktatu Wiedeńskiego 1815 roku, ustanowione zostały dla Xięstwa Poznańskiego tak nazwane Stany (*Stände*). Składają się one z 48 członków, to jest 24 ze stanu rycerskiego, 16 ze stanu miejskiego, 8 ze stanu włościańskiego. Xiążę Turn i Taxis jako dziedzic Xięstwa Krotoszyńskiego, i Xiążę Sułkowski jako Ordynat Leszna i Rydzyny, mają stałe i ciągle prawo Reprezentacji. Inni reprezentaci wybrani są na zgromadzeniach powiatowych i miejskich pod przewodnictwem Landratów lub Burmistrzów. Urzędowanie reprezentanta obranego trwa lat sześć. Nie może być wybrany na reprezentanta jak właściciel gruntowy, wiarę chrześcijańską wyznawający i mający lat 30 skończonych. Miejsce zgromadzenia stanów jest Poznań. Szczególniej do tego mianowany Kommissarz królewski zwołuje

*) Korona Polska Niesieckiego.

stany z polecenia królewskiego, otwiera zgromadzenie i zamyka je. Na posiedzeniach przewodniczy mianowany od Króla Marszałek.

192. Stany Poznańskie mają głos doradczy w przedmiotach imieniem rządu im udzielonych, i prawo podawania petycji do Króla, od którego woli zależy danie lub odmówienie odpowiedzi *). Od ustanowienia Xięstwa, stany Poznańskie zwołane były cztery razy. Pierwszych trzech Zgromadzeń Marszałkiem był X. Sułkowski, czwartego Poniński. Ostatni sejm odbył się w 1837 r.

9. WŁADZE ADMINISTRACYJNE, SĄDOWE i INNE.

a) ADMINISTRACJA.

aa. *Pod rządem narodowym.*

193. Administracja najdawniej powierzona była w Województwie Poznańskim jak w innych Województwach Polskich, Wojewodzie, Kasztelanom i Starostom. Niższe obowiązki sprawiali Burmistrzowie w miastach, Sołtysi po wsiach i inni officialiści do szczególnych przedmiotów użyci.

194. W późniejszym czasie bliżej opisano obowiązki administracyjne Wojewody. Poruczono mu przestrzeganie, ażeby ceny rzeczy sprzedanych, wagi, miary, podług ustanowienia Podskarbiów, a później Kommissji skarbowej były sprawiedliwe, do czego mianował Wojewoda, Podwojewódziego **).

195. Kasztelanowie mieli w swojej straży miasta obronne i wybierali dochody skarbowe, od których obowiązków uwolnieni następnie zostali, kiedy dochody krajowe inaczej urządzone, a straż zamków do Starostów grodowych przeszła ***).

196. Starostów grodowych obowiązkiem było pilnować bezpieczeństwa dróg i spokojności w starostwach, tudzież całości powierzonych im Zamków ****). Starostw w Województwie Po-

*) Statistique générale de la Pologne Prussienne p. Słowaczyński, str. 55. Jeogr. Wschod. Cz. Europy str. 46.

***) Prawo Polityczne Nar. Pols. Skrzetuskiego 1787. Tom 1. str. 170.

****) Tamże Tom 1. str. 173.

*****) Tamże Tom 1. str. 232.

znańskim liczone dwanaście, to jest : Poznańskie, Wschowskie, Wałeckie, Kościańskie, Babimostkie, Nowódworskie, Międzyrzeckie, Rogozińskie, Drahimskie, Kopanickie, Moszyńskie i Obornickie. W każdym z tych Starostw był Starosta grodowy, ale Starostowie Poznański i Kościański ulegali zwierzchnictwu generała Wielkopolskiego *)).

197. Generałowie Wielkopolscy nazywali się dawniej wielkimi sędziami, później generałami Wielkopolskimi albo Ziemi Wielkopolskich. Do jurysdykcji tego generała należały nadto trzy grody w Województwie Kaliskim, to jest : Kalisz, Puzdry i Konin, i dwa grody w Województwie gnieźnieńskim Gniezno i Kcyn **) . Przed tymi generałami przyznawano w 15 wieku akta cywilne ***).

198. *Oto jest spis Generałów Wielkopolskich, od 1300 do 1796 ****).*

N.	ROK.	NAZWISKO.	HERB.	URZĄD.	
1	1300	Hinko z Dubu	-	-	-
2	1309	Przedbor z Kontecpola	Pobóg	-	-
3	1331	Wincenty z Szamotoł	Nalęcz	Wojewoda Poznański	ustąpił.
4	1346	Stanisław	-	Podczaszy Krakowski	-
5	1368	Piotr z Błina	Łódzia	-	-
6	1371	Przysław z Gołuchowa	Wieniawa	Wojewoda Kaliski	ustąpił.
7	1371	Otto z Piley	Topór	-	ustąpił.
8	1377	Sędziwoj z Szubina	Nalęcz	-	ustąpił.
9	1383	Domarat z Pierzchna	Grzymała	Kasztelan Poznański	ustąpił.
10	1388	Peregryn z Węgleszyna	Jelita	-	-
11	1409	Thomasz z Węgleszyna	Jelita	Kasztelan Sandomirski	umarł.
12	1409	Wincenty z Granowa	Leliwa	Kasztelan Nakielski	-
13	1414	Sędziwoj z Ostroroga	Nalęcz	Wojewoda Poznański	umarł.
14	1432	Dobrogost z Szamotoł	Nalęcz	Podkomorzy Kulicki	-
15	1434	Jędrzej z Żelichowa	Ciołek	Podkomorzy Sandomirski	-
16	1440	Krzysztof z Kurozwęk	Poray	Kasztelan Wislicki	umarł 1442.
17	1446	Wojciech Małski	Nalęcz	Wojewoda Łęczycki	-
18	1448	Łukasz Gorka	Łódzia	Wojewoda Poznański	-
19	1450	Stanisław Ostrorog	Nalęcz	Kasztelan Międzyrzecki	-
20	1452	Piotr z Szamotoł	Nalęcz	Kasztelan Poznański	-
21	1455	Piotr Skora z Gay	Abdank	Kasztelan Kaliski	-
22	1460	Piotr z Poniadza	Ostoja	Podkomorzy Poznański	-
23	1476	Maciej z Mossyna	Łódzia	Krajezy Koronny	-
24	1485	Mikołaj z Kutna	Ogonczyk	Wojewoda Poznański	-

*) Darstellung Alt und Neu Polens Fridricha, str. 84. Prawo Polit. Narodu Pols. T. I. str. 232.

**) Prawo Polit. T. I. str. 232.

***) Kodex Dypl. M. Pol. str. 146, 147, 150.

****) Korona Polska Niesieckiego.

N.	ROK.	NAZWISKO	HERB.	URZĄD.	
25	1496	Jan Ostrorog	Nalęcz	Kasztelan Poznański	-
26	1497	Ambroży z Pampowa	Gordawa	Wojewoda Sieradzki	-
27	1508	Jan z Kalinowy	Zaręba	"	-
28	1519	Łukasz Gorka	Łodzia	Kasztelan Poznański	-
29	1551	Jędrzej Gorka	Łodzia	Kasztelan Poznański	umarł.
30	1566	Jan Kościelecki	Ogoneczyk	Wojewoda Sieradzki	umarł.
31	1566	Łukasz Gorka	Łodzia	Wojewoda Poznański	ustąpił.
32	1580	Wojciech Czarnkowski	Nalęcz	Kasztelan Santocki	umarł.
33	1593	Jędrzej Opaliński	Łodzia	Marszałek W. Koronny	umarł.
34	1627	Adam Czarnkowski	Nalęcz	Wojewoda Łęczycki	umarł.
35	1628	Wacław Leszczyński	Wieniawa	Kancelarz Koronny	umarł.
36	1643	Stanisław Przyjemski	Rawicz	Marszałek Nadw. Koronny	umarł.
37	1660	Bogusław Leszczyński	Wieniawa	Podkanclerzy Koronny	umarł.
38	1678	Jan Leszczyński	Wieniawa	Wojewoda Krakowski	umarł.
39	1684	Jan Opaliński	Łodzia	Wojew. Brzeski Kujawski	umarł.
40	1690	Piotr Opaliński	Łodzia	Wojewoda Łęczycki	umarł.
41	1703	Rafał Leszczyński	Wieniawa	Podskarbi W. Koronny	umarł.
42	1726	Maciej Radomicki	Kotwicz	Wojewoda Inowrocławski	ustąpił.
43	1728	Jan Radomicki	Kotwicz	Wojewoda Inowrocławski	umarł.
44	1728	Jan Przebudowski	Własny	Podskarbi W. Koronny	-
45	1729	Szołdrski	-	-	wjechał.
46	"	Szołdrski Władysław	-	-	-
47	"	Raczyński Kazimiera	-	-	-

199. Do porządku w miastach, ustanowiona w 1768 Kommissja *Boni Ordinis* odbywała swoje posiedzenia w mieście Poznaniu. Do niej należało spisanie wszelkich dochodów miast, w Województwie znajdujących się i rozmiarowanie albo użycie ich. Kommissja *Boni Ordinis* Poznańska rozpoczęła swoje prace 15 listopada 1779. Skutkiem usiłowań tej magistratury miasto Poznań powstało z gruzów, handel jego zakwitnął i ludność we dwójnasób powiększyła się *).

200. Na pamiętnym Sejmie Konstytucyjnym ustanowione zostały dla całego kraju w 1790. Kommissyje Porządkowe, Cywilno-Wojskowe. Kommissyje te miały sobie powierzoną całą administracją wewnętrzną Województwa lub powiatu. Ustawa 3. maja 1791. potwierdziła tę instytucję. Kommissyje te odbierały rozkazy od Komisji rządowych Oświecenia, Policji, Wojny i Skarbu, w czym do której należało, a same posyłały zalecenia i rozporządzenia dotyczące się miast i własności ziemskich. Kommissja Poznańska rozpoczęła czynności swoje w mieście Poznaniu w marcu 1790. roku **).

*) Obraz miasta Poznania Łukaszcwicz T. 2. 426.

**) Tamże T. 2. str. 431.

201. Po ustanowieniu Xięstwa Warszawskiego, części Województwa Poznańskiego weszły do składu Departamentu Poznańskiego i Bydgoskiego. Administracja Departamentowa poruczoną została Prefektowi, powiatowe Podprefektom. Prefekt miał przy sobie Radę Prefekturalną. Inne przedmioty spraw publicznych powierzone były Radzie ogólnej Departamentowej i radom powiatowym i municypalnym *).

202. Prefekt Poznański mieszkał w Poznaniu. Departament Poznański dzielił się na 14 powiatów, jakoto : Poznański, Babi-mostski, Gnieźnieński, Powidzki, Wągrowiecki, Kościański, Wschowski, Krobski, Krotoszyński, Międzyrzecki, Pyzdrowski, Szrodzki, Obornicki, Szremski **).

bb. Pod rządem Pruskim.

203. Po nowem odpadnięciu kraju Poznańskiego pod rząd Pruski w roku 1815, z dwóch Departamentów Xięstwa Warszawskiego, tojest Poznańskiego i Bydgoskiego, utworzono tak nazwane Xięstwo Poznańskie. Ogólny dozór i opieka rzeczy publicznej w nowem Xięstwie, powierzona została Namiestnikowi królewskiemu, którym do zgonu swego był X. Antoni Radziwiłł. Po śmierci jego dotąd Namiestnika innego Król nie mianował. Zwierzchny zarząd dwóch Departamentów sprawuje Naczelnny Prezes (*Ober president*). Przy nim jest oprócz władz sądowych i skarbowych, Arcybiskup jako naczelnik duchowieństwa katolickiego w archidiecezji, konsystorz ewangelicki, generał komenderujący 5 korpusem wojska, główna dyrekcja kredytowa, główna dyrekcja ogniowa, i kollegium lekarskie, które sześć władz naczelnych umieszczone są w mieście Poznaniu.

204. Pod naczelnym Prezesem administruje w każdym Departamencie Regencja (*Regierung*), zasiadająca jedna w Poznaniu, druga w Bydgoszczy. Powiat dzisiejszy Wałecki zależy od Regencji Kwidzyńskiej, a części Nowoszczeceńskiego, Belgardzkiego, Dramburgskiego od Regencji Kozlińskiej.

205. Administracja ogólną powiatową zarządza Landrat, w każdym mieście powiatowem ustanowiony, Policja należy w powie-

*) Dziennik Praw X. Warszawskiego, T. I. str. xxxv.

**) Tamże Tom I. str. 23.

cie do kommissarza policji, w miastach do magistratu, po wsiach do właścicieli. W każdym powiecie jest lekarz i chirurg powiatowy.

b) SĄDOWNICTWO.

aa. Pod rządem Narodowym.

206. Wojewoda Poznański i Starostowie Grodowi łączyli w osobie swojej w czasach dawnych do obowiązków administracyjnych i sądowe. Były sądy Wojewódzkimi zwane, do których i Żydzi należeli i które Wojewoda przez sędziów od siebie mianowanych sprawował.

207. Starostowie grodowi dawniej sami sprawowali sądy grodzkie lub starościńskie to jest uczynkowe, do których odbywania namiestnikami starostów byli podstarostowie, sędziowie, i pisarze grodzcy od starostów mianowani. Podstarosta w Poznańskim nosił tytuł Surragatora *).

208. Do spraw dotyczących się dóbr ziemskich i rozeznania tranzakcji, był w Poznańskim sąd ziemski złożony z sędziego, podsędziego i pisarza mianowanych przez króla z czterech kandydatów przez obywateli na sejmiku wybranych. Sąd ten po konstytucji 3 maja ziemskim przezwany łączył attrybucje grodzkiego i ziemskiego **).

209. Od tych sądów szła apellacja dawniej do króla, a od roku 1578 do trybunału. W tym bowiem roku ustanowiono za panowania Stefana Batorego dwa trybunały główne, jeden dla Korony drugi dla Litwy. Trybunał Korony odbywał dwie kadencje, jedną w Piotrkowie, drugą w Lublinie. Sądy województwa poznańskiego należały do kadencji piotrkowskiej ***).

210. Trybunał koronny składał się z 9^{ciu} deputatów duchownych, wysyłanych przez kapituły i z 21 deputatów świeckich na sejmikach deputackich wybieranych, miał prezydenta duchownego i marszałka świeckiego. Kapituła Poznańska wysyłała na Trybunał jednego deputata duchownego, a obywatele W. Poznańskiego łącznie z Gnieźnieńskim i Kaliskim wybierali

*) Prawo Polityczne Narodu Polskiego p. T. 1. str. 222.

**) Tamże T. 2. str. 454.

***) Tamże T. 2. str. 418.

co rok trzech deputatów świeckich w Szrodzie, 15 lipca na sejmiku deputackim *).

210. Trybunał sądził wszelkie sprawy cywilne i kryminalne ostatecznie. Prawa krajowe czyli konstytucje koronne były przepisem obowiązującym dla całego sądownictwa.

211. Podczas trwania Xięstwa Warszawskiego były : w województwie Poznańskim w każdym powiecie sąd pokoju, w departamencie Poznańskim trybunał pierwszej instancji, a dla obu Departamentów Poznańskiego i Bydgoskiego sąd kryminalny. Wszyscy sędziowie byli mianowani przez panującego. Od sądów pierwszej instancji szła apellacja do sądu apellacyjnego w Warszawie. Prócz tego w przypadkach prawem przepisanych, wolne było odwołanie się do sądu Kassacyjnego przy Radzie Stanu w stolicy Xięstwa Warszawskiego, utworzonego.

bb. Pod rządem Pruskim.

212. Sądy pokoju zachowane zostały w Xięstwie Poznańskim przez czas niejakiś; było ich 15, tojest : w Międzychodzie, Wolsztyniu, Buku, Lesznie, Kościanie, Rawiczu, Bojanowie, Gostyniu, Międzyrzeczu, Rogoznie, Poznaniu, Szamotułach, Szremie, Szrodzie i w Wągrowcu **). Teraz są zniesione, a pojednanie stron poruczone jest sądom ziemsko-miejskim.

213. Sądownictwo w ogólności powierzone jest sądowi apellacyjnemu, sądom głównym ziemskim i sądom ziemsko-miejskim. Sąd apellacyjny (*Ober apellations-Gericht*), sądzi ostatecznie wszelkie sprawy cywilne i kryminalne, wyjąwszy tych, które się tyczą regulacji włościan i ich stosunków z właścicielami, a w których idzie odwołanie się do ostatecznego sądu w Berlinie (*Geheime Ober-Tri-bunal*) ***). Sądy główne ziemskie (*Ober land gerichte*) stanowią forum realne dla wszystkich dóbr rządowych i dóbr ziemskich mogących należeć do Towarzystwa Kredytowego, dziedzicznych (*dominii directi*), i więcej niż 5,000 talarów wartości mających. Stanowią nadto forum osobiste w sprawach, których przedmiot przenosi 500 talarów, w sprawach regalji, w spadkach nad 2,500 talarów i w sprawach wspólności mająt-

*) Prawo pol. Nar. Pols. Tom 2. str. 418.

**) Staatskräfte der Preussischen Monarchie Zedlitz Tom 1. str. 499.

***) Tamże Tom 2. str. 89, i następne, str 67 i następne.

kowêj nad 5,000 talarów. Sądy te są *drugą instancją*, w sprawach injurijnych i kryminalnych pomniejszych; a *pierwszą instancją* w sprawach: 1. kary śmierci; 2. dziesięcioletniego więzienia; 3. utraty szlachectwa; 4. utraty urzędu; 5. kary pieniężne od 5,000 talarów; 6. gdy kara utraty wolności i pieniężna razem wzięte wyrównują 10 letniej karze więzienia; 7. kary za zbrodnie stanu. Wszystkie inne sprawy pomniejsze należą do sądów Ziemsko-miejskich.

214. Sąd apellacyjny jest jeden na Xięstwo Poznańskie, odbywa się w Poznaniu. Sądów głównych ziemskich jest dwa: jeden w Poznaniu, drugi w Bydgoszczy. Inkwizytorjatów karnych jest dwa, jeden w Poznaniu, drugi we Wschowie.

215. Prawodawstwem obowiązującym w Xięstwie Poznańskim jest Kodex Pruski (*Allgemeines Preussisches Landrecht*). Ostatnia ustawa organiczna sądowa jest z dnia 16. czerwca roku 1834.

c) USTANOWIENIA KREDYTOWE I INNE.

216. W roku 1821 zaprowadzone zostało do Xięstwa Poznańskiego *Urządzenie Ziemskie Kredytowe* (Landschaft) na wzór istniejącego w Szląsku od 1769, w Marchiach od 1777, w Pomoraniu od 1781, w Prussach od 1787 i 1788, lubo z niektórymi odmianami. W skutku tego urządzenia wygotowane zostały znaki własność ziemską reprezentujące czyli listy zastawne (*Pfandbriefe*) przynoszące 4 od sta procentu posiadaczom. Listy te oparte są na majątku imiennie wymienionym i mogą być ustępowane. Za pomocą tój emissji zaciągnięty w dyrekcji kredytowej dług, spłaca się częściowo i umarza w ciągu 41 lat, za pomocą 1 procentu na to przeznaczonego. Dobroczynne skutki tój instytucji posłużyły obywatelom do oczyszczenia ciężarów dobra ich obarczających i stały się powodem do podobnego ustanowienia przez sejm Królestwa Kongressowego w 1825 r. uchwalonego *).

217. *Towarzystwa Ogniewego* Poznańskiego kapitał wynosił w 1836. roku, 157.210.500 zł. polskich, tojest miejskiego 77.968.350, wiejskiego 79.242.150 zł. pols. **).

*) Rumpf die Preussische Monarchie, str. 77. — Staatskräfte der Pr. Monarchie, T. 1. str. 497.

***) Statistique de la Pologne Prussienne, Słowaczyński str. 20,

10. SKARBOWOŚĆ.

a) POD RZĄDEM NARODOWYM.

aa) Urzędy Skarbowe.

218. Sprawowanie dochodów publicznych w Polsce powierzono było naprzód tak nazwanęj *Izbie Królewskiej* (Camera regis)*) następnie, szczegółowym poborcóm którzy zebrane dochody oddawali wybranym przez sejm *Szafarzom* **) nakoniec mianowanym od króla *Podskarbim*.

219. W roku 1613, uchwalony został *Trybunał skarbowy*. Obowiązkiem jego było wybierać zaległe od 1609 u Poborców lub jakichkolwiek bądź dłużników pieniądze podatkowe; nie chcących się uiścić albo stawić do sądu, karać, zebranemi pieniędzmi wojsko opłacać a resztę do najbliższego sejmu zachować ile razy potrzeba tego wymagała ***).

220. Trybunał skarbowy składał się z komissarzy, z senatu przez króla co dwa lata mianowanych i z 21 komissarzy stanu rycerskiego przez każde województwo po jednemu na sejmikach wybieranych. Województwo Poznańskie łącznie z guiznieńskim i kaliskim wybierało do tego Trybunału komissarzy trzech. Trybunał skarbowy odbywał się w Radomiu przez sześć tygodni co rok pod prezydencją biskupa senatora a łaską obranego z pomiędzy świeckich komissarzy, marszałka.

221. Później, z mocy prawa nowego, tenże Trybunał skarbowy rozsądzał rachunki wojskowe, stan wojska powierzał, i nadto sądził sprawy o szkody obywatelom od wojska i żołnierzom od komendantów czynione. Wyroki jego były ostateczne.

222. Takim sposobem administrowany był skarb publiczny do 1764 roku, w którym ustanowiono *Komissje skarbowe*, koronę i litewską. Komissja skarbowa składała się z Podskarbich wielkich i nadwornych, z trzech komissarzy z senatu i sześciu z stanu rycerskiego wybieranych. Tym Komissjom poruczono oprócz zarządzania wszelkimi dochodami publicznymi władzę sądową tyczącą

*) Maciejowski Hist. Praw Słow. T. I. 179.

**) Vademecum Polskie Hoffmana, str. 134.

***) Prawo polit. Skrzetuskiego, T. I. 360.

się przedmiotów skarbowych, kupiectwa, handlu, miar i wag, myła drogowego, nakoniec kahalów *).

223. Podczas trwania xięztwa warszawskiego, województwo poznańskie jako część departamentu poznańskiego i bydgoskiego ulegało co do skarbowości, władzy ministra skarbu, a to w skutku konstytucji 1807. Były wtedy ustanowione: kassa departamentowa w Poznaniu, kassy powiatowe w każdym powiecie. Były nadto urzędy ekonomiczne, leśne, solne, konsumpcyjne, tabaczne i komory celne.

bb. Podatki i dochody.

224. Podatki dawniej w Polsce zależały od woli królów, później stanowiące bydz nie mogły jak za zezwoleniem Stanów zwłaszcza od Ludwika Węgierskiego a mianowicie od Kazimierza Jagiellończyka.

225. Rodzaje podatków ciążących na województwie Poznańskim jak i na innych były następujące i składały się z 7 kategorii *).

226. *Podymne (fumale)* ustanowione w 1629, trwające do 1768, a wskrzeszone 1775. Na ten podatek miasto Poznań płaciło z domów murowanych w mieście i na przedmieściach znaczniejszych od komina po złp. 12, z drewnianych lub w pruski mur po złp. 8; na innych przedmieściach z domów murowanych po złp. 8, z drewnianych i w pruski mur po złp. 6. Inne miasta mniejsze trzysta dymów mające płaciły z rozróżnieniem powyższem złp. 8, 6, 4. Trzysta dymów nie liczące po złp. 4. Wsie od każdego dymu mieszkalnego i każdego komina w dworach po złp. 7.

227. *Półpodymne* opłacały same dobra królewskie, oprócz podymnego jeneralnego.

228. *Podatek od królewszczyzn.* Aktualni posessorowie płacili półtory kwarty podług Lustracji 1765. Emfiteuci 5 od sta od summy skonstraktowanej. Posessorowie z daty 1775 roku cztery kwarty podług Lustracji 1765.

229. *Łanowe*, z wybraniectw 1776 ostatecznie urządzone.

*) Prawo polit. Skrzetuskiego, T. I. str. 408.

**) Tamże T. I, str. 369 i następne.

230. *Czopowe i szelężne*, od wyrobu piwa, gorzałek i wszelkich miódów krajowych, od garca piwa grosz miedziany jeden, od piwa dubeltowego gr. 2, od wódki prostej gr. 12, od alembikowej gr. 18, od gdańskiej gr. 24, od wszelkich sytnych miódów grosz dziesiąty. Przy ustanowieniu tego podatku zabezpieczone zostało wyrabianie i szynkowanie trunków miastu Poznaniowi. Od wina węgierskiego płacono od beczki złp. 20, od antału złp. 10, od garca wina francuskiego i innych, i od wódek zagranicznych po groszu srebrnym; od Burgundzkiego i Szampańskiego groszy srebrnych dwa, od garca wina wołoskiego, pobereskiego, piwa angielskiego i miodu węgierskiego po groszy pięć.

231. Podatek *od stęplowego papieru*, z rozróżnieniem 22 kategorii opłat.

232. *Pogłównie żydowskie*, po złp. 3 od głowy żydowskiej obojęd pleci.

233. Dochody całego Królestwa Polskiego przed rokiem 1768, wynosiły 13 milionów złotych. Ludność Królestwa wynosić mogła w tymże roku 13,240,000, wypadło zatem na głowę każdą po złp. 1,1. Województwa Poznańskiego ludność w tymże roku wynosić mogła głów około 524,000. Ze stosunkowego wyrachowania okazuje się, że do tego ogólnego dochodu, województwo Poznańskie przyczyniło się summą około 576,000 złp.

b) POD RZĄDEM PRUSKIM.

aa) Urzędy skarbowe.

234. Wpływające z gmin dochody, pod dozorem Landrata odsyłane są co miesiąc do kassy powiatowej Rendantowi powiezonéj. W każdym powiecie jest *kassa powiatowa*.

235. W dwóch miastach, to jest Miedzyrzeczu i w Lesznie, są ustanowione główne urzędy poborowe (*haupt steuer-amter.*), do kontrolowania dochodów stałych i niestałych.

W Poznaniu jest *Dyrekcja (Prowincjal Steuer-Amt)*, która rozrządza dochodami niestałymi pod bezpośrednim ministra skarbu w Berlinie zwierzchnictwem. Dyrekcja ta ma pod sobą w Xięstwie Poznańskim 5 głównych urzędów poborowych i 4 urzędy celne.

236. W obu Departamentach X. Poznańskiego jest *urzędów*

ekonomicznych (Domainen amt:) 42, z których w obrębie województwa Poznańskiego jest 17, to jest : Międzychód, Starydwór, Starydworek, Połajewo, Rogoźno, Starykościelec, Trzcianka, Czerlejno, Jerka, Długa-Goślina, Mrowiny, Oborniki, Poznań, Szrem, Podstolice, Szroce, Lebionka.

237. Urzędów lesnych (*Forstamt*) liczą 23, z których w obrębie województwa Poznańskiego jest jedenaste, to jest : Międzychód, Chodzieszewo, Mochy, Połajewo, Rogoźno, Podanin, Trzcianka, Człopa, Zypnów, Lebionka, Kławosze. Obszerności lasów królewskich liczą około 200,000 morgów reńskich *).

238. Inspekcji Budowniczych jest w Xięstwie Poznańskiem jedenaste, to jest : budownictwa lądowego 8 ; wodnego 2 : dróg, jedna.

239. Pocztańców w Xięstwie jest 14, z tych w obrębie dawnego województwa ośm, to jest : w Poznaniu, Wschowie, Rawiczu, Międzyrzeczu, Pile, Wieleniu, Wałczu i Frydlanciku.

bb. Podatki i dochody.

240. Dochód ogólny Państwa Pruskiego wynosił w 1821 **) 300.000.000 zł. pols., i składa się z rodzajów następujących :

1. Dobra i lasy	39.627.900
2. Górnictwo	3.432.000
3. Poczta	4.800.000
4. Loterya	3.046.800
5. Przedaż soli	22.800.000
6. Podatki, to jest :	
a. Konsumcyjny	94.080.000
b. Gruntowy	55.956.000
c. Klasyfikacyjny	37.931.100
d. Stęplowy	17.460.000
e. Przemysłowy ***)	9.720.000
7. Dochód nadzwyczajny	11.146.200

Ogół 300.000.000

241. Podatek konsumcyjny płaci się od zatoru, młynów, bydła i cła.

*) Staatskrafte Zedlitz, Tom II. str. XXXVIII, XLIV.

**) Tamże T. I. str. 5, 3.

***) Albo tak nazwany Procelerowy.

242. Gruntowy przenosić nie powinien piątą część czystego rocznego dochodu z dóbr ziemskich.

243. Klasyfikacyjny płaci się od każdego dymu na miesiąc od 5 srebrnych groszy, do 12 talarów. Zastępuje on dawniejszy osobisty i pogłówny.

244. Stemplowy opłaca się od kwitów, sukcesji, kupli, od processów i wexłów.

245. Przemysłowy od różnych rodzajów przemysłu i jest podzielony na klasy. Do pierwszej należy miast 10, do drugiej 132, do trzeciej miast 1.500, do czwartej małe miasteczka i wsie *).

246. Z tych różnych dochodów dostarcza Xięstwo Poznańskie dziś około 9 milionów zł. pols. **), bo 1816 był dochód następujący :

Z dóbr rządowych	1.747.518
Z lasów rządowych	84.912
Z dochodów stałych	3.300.928
Z dochodów niestałych . .	3.251.766

W ogóle 8.385.124 ***)

Z dochodu 9 milionowego wypada na każdą głowę ludności dawnego województwa Poznańskiego zł. pols. 7,7.

11. WOJSKO.

A) POD RZĄDEM NARODOWYM.

247. Wojsko Polskie przez długi przeciąg czasu, nie miało organizacji ciągłej, lecz było w potrzebie tylko zbierane. Za Kazimierza Jagiellonczyka w 1475 wszystkie województwa a w ich liczbie i Poznańskie, obowiązane zostały podług miary majątków żołniersko służyć, i oprócz jazdy i piechotę formować ****). Od roku 1562 za Zygmunta Augusta postanowiono dla strzeżenia ustawicznego granic, tak zwanego kwarcianego żołnierza. Nazwanie to ztąd poszło że na utrzymanie onego przeznaczono

*) Staatskrafte Zedlitz, T. I. str. 518.

**) Statistique générale de la Pologne Prussienne p. Słowaczyński, str. 57.

***) Fridrich Alt und Neu Polen, 566.

****) Prawo polit. Skrzetuskiego, T. I. str. 417.

opłatę kwarty z dóbr królewskich pobierającą się *). Nakoniec w 1717 postanowiono pierwszy raz liczbę stałą wojska **).

248. Z początku dostawa ludzi do wojska nie była jak powołaniem mass. Król Stefan Batory postanowił w 1578 za zgodą stanów, ażeby z pewnej liczby łanów, miasta, miasteczka i wsie królewskie, jednego pieszego przystawiły. Skąd nazwanie Piechoty łanowej. Podobnież Zygmunt III. potwierdzając to ustanowienie nazaczył w 1590, aby od 20 kmieci dóbr królewskich jeden pacholek dobry, sposobny i serdeczny z bronią i dobrze odziany był wyprawiony ***).

249. Na Sejmie 1791 pierwszy raz stanęło prawo o Kantonistach i rekrutach z ogółu ludności wybierać się mających, które jednak w spełnieniu swoim nad kilka lat nie trwało. Naznaczono wtedy z 50 dymów kantonistę jednego. Z tej proporcji przypaść mogło na województwo Poznańskie dostawa kantonistów 1557.

250. Wojsko Xięstwa Warszawskiego po rozszerzeniu Xięstwa w 1809 roku, składało się z 70.000 głów wszelkiej broni, oprócz Gwardji Narodowej. Departament Poznański w miarę swojej ludności mógł przyczynić się do tej liczby na pierwszy raz ogółem 7.000 zaciężnych. Okoliczności nadzwyczajne podwajały ten etat wojskowy, a w 1812 liczono nawet w wojsku Xięstwa przeszło 80.000 uzbrojonych. Nabór wojska był sposobem konskrypcji, bez różnicy stanu.

B) POD RZADEM PRUSKIM.

251. Wojsko Pruskie składa się z ośmiu korpusów i 16 dywizji. W każdej dywizji są 3 brygady; jedna piechoty, druga jazdy, trzecia landwery. Jest zatem 16 brygad piechoty, 16 jazdy, 16 landwery. Każda brygada bądź piechoty, bądź jazdy, bądź landwery składa się z dwóch pułków; jest więc oprócz gwardji, rezerwy, artyllerji, strzelców, pionierów, kompanji garnizonowych i inwalidów, pułków piechoty 32, jazdy 32, landwery 32. Dodawszy do nich 15 pułków gwardji, 12 pułków

*) Prawo polit. Skrzetuskiego, T. I. str. 425.

***) Tamże str. 426.

***) Tamże str. 426.

rezerwowych. Ogół więc pułków wynosi 123. Ogół batalionów 365 1/2, szwadronów 256, kompanji 185. Wojska całego z landwerami obu powołań 531.916 *).

252. Xięstwo Poznańskie formuje ze Szląskiem 5^{ty} korpus wojska, to jest : Dywizją dziewiątą idziesiątą, albo przynajmniej w bliższych z niemi jest stosunkach. Miasto Poznań jest głównym punktem dziesiątej dywizji i obejmuje sztab jęj jeneralny. Dywizja ta składa się z 18^{go} 19^{go} pułków pieszych liniowych, z 7^{go} pułku huzarów, 6^{go} ułanów i 18^{go} 19^{go} pułku landwery. Trzy bataliony tego ostatniego pułku landwery, mają stałe garnizony w Lesznie, Dolsku i Krotoszynie **).

253. Do wojska liniowego Xięstwo Poznańskie dostarcza 4.4^{ty}9 zaciężnych, a to w stosunku 10.000 w Szląsku i w Xięstwie wybieranych ***).

254. Tęż Xięstwo ma ze Szląskiem landwerę albo milicją złożoną z 5^{ciu} pułków piechoty formujących 14 batalionów, albo głów około 14.028. Do tej liczby Xięstwo stosunkowo do swojej ludności dostarcza, mając tylko wzgląd na pierwsze powołanie głów 6.311. Z tego wynika że kontyngens Xięstwa do wojska łącznie wynosi ludzi 10.810 ****).

255. Służba w wojsku liniowem trwa lat trzy. Landwera pierwszego powołania do której żołnierz po trzechletniej służbie wstępuje, obejmuje ludzi wieku od 20. do 25 roku. Po skończonym 32. roku wieku, ustaje służba w pierwszym powołaniu a ludzie przechodzą do powołania drugiego, które obejmuje ludzi wieku od 32. do 39 roku. Nakoniec landsturm albo pospolite ruszenie obejmuje ludzi wieku od 39 do 50. Z ukończonym rokiem 50^{ym} wieku ustaje wszelka powinność wojskowa *****).

256. Landwera pierwszego powołania działa w potrzebie razem z wojskiem. Landwera drugiego powołania przeznaczona jest na zasilenie garnizonów, a w nagłej potrzebie i na wzmocnienie czynnego wojska. Landsturm przeznaczony jest do obrony miejscowych siedzib na przypadek wkroczenia nieprzyjaciela *****).

*) Staatskräfte der Preussischen Monarchie von Zedlitz, T. I. 521, 525.

***) Tamże Tom III. 49.

****) *****) Stosunkowe wyrachowanie.

*****) *****) Staatskräfte, T. III. 31, 32, 33, 85.

12. ROLNICTWO, PRZEMYSŁ RĘKODZIELNY, HANDEL.

A) ROLNICTWO.

aa. Pod rządem Narodowym.

257. Kraj województwa Poznańskiego, jest jak był dawniej istotnie rolniczym. Podług stosunkowego wyrachowania, obejmuje w 326,46 milach kwadr. jeograficznych wynoszących morgów reńskich 7.015.625.

Roli	2.373.338	Łasów	2.000.000
Ogrodów	31.000	Wód	61.000
Łąk	1.009.000	Nieuzytków	103.287
Pastwisk	1.438.000	Ogół	7.015.625 *)

258. Idąc za zdaniem P. Rieulle którego przytacza Czacki **), podług stosunkowego wyrachowania i ze względu na różnicę ziemi wysiew w województwie Poznańskim mógł być w roku 1774.

	Korcy.		Korcy.
Żyta ozimego	132.517	Grochu	10.513
Żyta jarego	918	Soczewicy	187
Pszonicy	20.818	Gryki	10.000
Jęczmienia	60.000	W ogóle	294.953***)
Owsa	60.000		

259. Licząc ze wszelkiego zboża cztery ziarn, wypada, że w województwie Poznańskim zbiór w 1774 mógł być następujący, to jest :

	Korcy.		Korcy.
Żyta ozimego	530.068	Grochu	42.052
Żyta jarego	3.672	Soczewicy	748
Pszonicy	83.272	Gryki	40.000
Jęczmienia	240.000	W ogóle	1.179.812
Owsa	240.000		

*) Die Prowintz Posen 1838. Data tego dzieła zastosowane zostały do mil kwadr. województwa z niejakim ich sprostowaniem.

**) O Prawach Litewskich i Polskich.

***) Wyrachowanie stosunkowe.

bb. Pod rządem Pruskim.

260. Rolnictwo od 1774 roku znacznie się polepszyło, a lubo na niższym jeszcze jest stopniu w porównaniu z krajami zachodnimi najbliższymi, wszelako gałęź ta przemysłu w widocznym jest postępie. Przyczyniły się do tego nowe osady rolne Olen-drami zwane, których liczba za rządu pruskiego znacznie się zwiększyła, i starania właścicieli. Skutkiem połączonych tych usiłowań wielka część bagien i błot nad Notecią, Wartą, Wielkie Obrzańskie i inne, na role lub pastwiska w większej części za-mienione zostały.

261. W roku 1802 ilość zbioru wszelkiego zboża w powiatach dawne województwo Poznańskie składających była podług stosun-kowego rachunku na danych Friedricha zasadzonego następująca :

	Korcy.		Korcy.
Pszonicy	98.714	Gryki	21.028
Zyta	854.370	Wyki	9.157
Jęczmienia	363.407	Prosa	20.707
Owsa.	298.771	Kartofli	326.367
Grochu.	65.614	Chmielu	5.684
Soczewicy	363	W ogóle	<u>2.064.182</u>

Prócz tego tytoniu centnarów 1.529.

262. Chów bydła coraz się polepsza i rozszerza. W Xięstwie Poznańskim liczono w 1837 roku *) :

Koni i zrzebiąt	134.124
Bydła rogatego	476.308
Owiec	2.165.020
Świń.	222.320
Koz	3.324
W ogóle sztuk	<u>3.001.096</u>
Z owiec posiada Dep. Poznański	1.361.022
„ Bydgoski	803.998
Z owiec Dep. Poznańskiego jest Bydgoskiego.	
uszlachconych	277.024 145.400
Półuszlachconych	892.042 292.943
Nieuszlachconych	191.956 365.655
W ogóle	<u>1.361.022 803.998</u>

*) Hoffmann Bevoelkerung des Preussischen Staats 1839.

263. Z tej ilości bydła na powiaty dawnego województwa Poznańskiego, przypada stosunkowo :

1. Koni	70.459
2. Bydła.	253.654
3. Owiec	1.212.061
4. Koz	2.539
5. Świń	98.210

W ogóle sztuk 1.636.923

264. Ceny sprzedażne bydła były w 1830 następujące, dawano

Za konia. . . zł. pol.	210	Za ciele	36
Za zrebca	90	Za owcę	12. 24. 36
Za wołu	120	Za kozła ,	9
Za krowę	90	Za świnię	21 *).

265. W roku 1802 liczone w Departamencie Poznańskim drzew owocowych sztuk 768.263; a 1803 ulów pszczelnych 16.827 **).

B) PRZEMYSŁ RĘKODZIELNY.

aa. Pod rządem Narodowym.

266. Przemysł za dawnych czasów polskich na wyższym był stopniu jak w ostatnich chwilach narodowego bytu. Zaludnione fabrykantami sukna, płótna i innych wyrobów miasta za Chrobrego, po Bolesławie Krzywoustym upadać zaczęły. Za Jagiellonów znowu się wzniosły, osobliwie za Zygmunta I. i Zygmunta Augusta, za których panowania jak świadczy Kromer, liczba przemysłnych osadników powiększyła się i miast wiele niemi osadzono. Ochoczo do nich garnęli się obcy rękodzielnicy z ościennych krajów, unikając zaburzeń sprzeczkami religijnymi wszczynanych a schronienia i swobody szukając pod łagodnym i tolerującym rządem polskim.

267. Pomędzy innemi w Poznańskiem, Górkowie i Łascy w miastach dziedzin swoich licznym rękodzielniom dali nastanie, i znaczną liczbę osadników z Niemiec i Hollandji sprowadzili.

268. Nieszczęsne późniejsze zdarzenia a szczególnie przy

*) Statistique de la Pologne Prussienne, Słowaczynski str. 34.

**) Fridrichs Alt und Neu Polen, str. 362.

końcu panowania Wazów zaszły, równo z pogrążeniem kraju całego w niedolę, zniszczyły przemysł i w Poznańskim tak że oprócz prostych rzemieślników i wyłączając niektóre większe miasta obcemi zaludnione, żadna prawie w kraju fabryka nie pozostała.

bb. Pod rządem pruskim.

269. Skutkiem pokoju, starań rządu i usiłowań prywatnych, zakwitnęły znowu w Poznańskim fabryki. Miasta Rawicz, Wschowa, Bojanów, Leszno, Kościan, Międzyrzycz, odznaczają się w tej mierze i są istotnie miastami rękodzielniemi. Wyrobiane w nich sukna w znacznej części wywożą się do Szląska a ztamtąd wysyłają do Rossji. Część ich nawet szła do Chin przed zaprowadzeniem licznych sukiennic w królestwie kongresowem. Rolnik oprócz tego na swoją własną potrzebę sam teże grube sukno.

270. Fabryki poznańskie oprócz sukna dostarczają płótna, pończoch, koronek, pojazdów, tytoniów i tabak, cykoryi, wyrobów gancarskich, rzemiennych. Są nadto w kraju browary, gorzelnie, papiernie, huty szklanne, potażernie i olearnie. W Poznaniu tak dobrze sporządzają trzewiki damskie, że się one za granicę wywożą.

271. Od niejakiego czasu zaczynają się w Poznańskim zakładać fabryki cukru burakowego; niektóre z nich na wielką nawet miarę.

C) HANDEL.

aa. Pod rządem Narodowym.

272. Kraj województwa Poznańskiego od najdawniejszego czasu zbliżony był do starożytnej drogi handlowej która niegdyś północ z południem łącząc szła w kierunku Bydgoszczy, Gniezna, Kalisza, Sieradza, do Starego Sandecza, i dalej przez Węgry do Dunaju. Tą drogą miał za Nerona, bursztyn dochodzić aż do Rzymu *).

273. W późniejszych daleko czasach, to jest w 1238, trakta-tem zawartym między Władysławem Odoniczem albo Plwaczem xięciem wielkopolskim z jednéj, a Zakonem krzyżackim z drugiejj

*) Voigt Geschichte Preussens.

strony, zawarowany został poddany Zakonu wolny przywóz w Poznańskie soli, sukna i śledzi, z warunkiem miernej opłaty celnój i małego myta drogowego. Ta wolność handlu sprawiła nadto, że z Luzacji przez Guben, Będzin, Poznań i Gniezno, wprowadzano do województwa sukna szkarłatne, zielone i brunatne, pieprz, wino, płótno i tkanki bawełniane.

274. W roku 1243, za Przemysława xięcia poznańskiego i gnieźnieńskiego opłaty celne powyższym trakattem ustanowione szczegółowo i bliżej oznaczone zostały.

275. W zamian za towary i wyroby zagraniczne, mieszkańcy województwa wywozili zboża i skury, tak do Gdańska i Szczecina jak do Wrocławia. Handel ten w późniejszych czasach rozwijał się i coraz większej wagi nabierał, lecz gdy w końcu potęga Polski bezrządem kołatanój zniżać się zaczynała, a sąsiadów wzrastała, uległ handel mnogim i coraz zwiększającym się trudnościom i ścieśnieniom.

276. Monety które za polskich czasów w województwie Poznańskiem każdorazowie kursowały, wspólne z całą Polską były następujące *).

	Wartość w roku.	złp.	gr.		Wartość w roku.	złp.	gr.
1. Grosz. . .	1300	»	40		1717	8	»
	1786	»	1		1766	8	3
2. Skojec. . .	1300	»	80	7. Crzywna.	1300	64	»
	1505	»	30		1611	29 ^{1/7}	»
3. Wiardunek.	1300	16	»		1766	1	18
	1505	6	»	8. Kopa polska	1300	80	»
4. Złoty. . .	1505	15	»		1545	19	6
	1766	1	»		1766	2	»
5. Czerw. zł.	1309	16	»	9. Ruble litew.	1417	120	»
	1786	18	»		1545	40	»
6. Talar. . .	1528	10	20		1640	11	3 ^{1/3}

277. *Miarą długości* był łokiec zawierający : 2 stopy, 4 ćwierci, 24 calów, 288 linji, 3.456 punktów. Sążen = 3 łokciom. Sznur = 10 prętom, 75 łokciom. Pręt 10 pręcikom, 100 ławkom. Mila większa miała 4,141 sążni dawnych polskich. Mila mniejsza 3,106 takichże sążni. Łokiec dawny polski = ,5760 metra **).

278. *Miarą powierzchni* była włoka równa 30 morgom. Morg

*) O Litewskich i Polskich Prawach Czackiego, Tom I. str. 178.

***) Tabella zamiany miar i wag Colberga, 1819.

300 prętom kwadr. Are francuski równy jest 5,01 dawnym prętom kw. polskim *).

279. Miarą *zbożową* był korzec równy 2 półkorcom. 4 ćwierciom. 32 garcom. 128 kwartom i 512 kwaterkom. Łaszt = 30 korcom. Korzec dawny polski = 120,32 litrom.

280. Miarą *ptynow* była beczka równa 72 garcom. Konwia równa 5 garncom. Garniec dawny polski 3,76 litrom.

281. Wagą *handlową* był centnar równy 5 kamieniom = 160 funtom. Kamień równy funtom 32. Marka = 16 łutom. Funt okrętowy = 13 kamieniom. Funt dawny polski = ,40503 kilogramu. Funt mniejszy poznański równy był = ,3928 kilogramu. Funt większy poznański był równy = ,4176 kilograma **).

bb. Pod rządem pruskim.

282. Ułatwione środki komunikacyi lądowej i wodnej usposabiają kraj województwa Poznańskiego do coraz korzystniejszego handlu, tak wewnętrznego jak zewnętrznego. Zboże i wełna wywożą się do Gdańska i Szczecina. Bydło do Szląska. Sukno i płótno wywoziły się do innych części Polski przed zamknięciem ich granicy. Nawzajem sól i żelazo wprowadza się do Poznańskiego z prowincji niemiecko-pruskich, a zbytek towarów z Gdańska, Elbląga i Torunia. Wino z Węgier i Francji. Po rzekach kraj ten przerzynających przechodziło w 1819 r. statków 126 od 1412 łasztów ***). (patrz art. 9. 10. 11.)

283. Drogi przez województwo przechodzące, są następujące: gościńców bitych jest 4. długości mil 25 1/2. Wielkich traktów 13. Średnich dróg kilkadziesiąt.

284. Z gościńców bitych (*chaussée*) których budowa w departamencie Poznańskim zaczęła się w 1828, jeden jest tak nazwany Berliński, drugi Głogowski, trzeci Królewiecki, czwarty Bydgoski.

285. Gościniec bity *Berliński* zaczyna się w Poznaniu od ulicy Berlińskiej, idzie na miasta Pniewy, Kamionkę, Skwierczynę a w lesie Starodworzeckim wychodzi z granic województwa, dążąc

*) Tabella zamiany miar i wag Colberga.

***) Tabella zamiany miar i wag Colberga.

***) Darstellung Alt und Neu Polens, p. Friedrich, str. 563.

na Kustryn do Berlina. Pierwsza stacja pocztowa jest we wsi Bytyn o 4 mile, druga w Pniewach o 2 $1\frac{1}{4}$ mili, trzecia w Kamionnej o mil 3, czwarta w Skwierczynie o mil 4 $1\frac{1}{4}$, piąta już za granicą Poznańskiego o mil 3 $1\frac{1}{4}$. W ogóle gościniec ten bity ma w Poznańskim długości mil 15.

286. Gościniec bity *Głogowski* albo *Wrocławski*, zaczyna się od Poznania od ulicy S. Marcina i idzie na miasta Stęszewo, Kościan, Szmigiel do Leszna. Pierwsza stacja pocztowa jest w Stęszewie o mil 3, druga w Kościanie o mil 3, trzecia w Szmiglu o mili 1 $1\frac{1}{2}$, czwarta w Lesznie o mil 2 $3\frac{1}{4}$. W ogóle ma ten gościniec mil 10 $1\frac{1}{4}$. Z Leszna ma się ten gościniec rozgałęzić na prawo na Wschowę do Głogowa, a na lewo na Rydzynę i Rawicz do Wrocławia.

287. Gościniec bity *Królewiecki* zaczyna się w powiecie Czarnkowskim na granicy Brandeburskiej przy wsi Hochzeit, idzie na wsie Przesieki, (*Prosel*) Cice, (*Zütze*) miasto Człopa (*Schlope*) wieś Ruszonę, (*Ruschendorf*) Stronice, (*Strantz*) miasto Wałcz (*Deutsch Crone*) wieś Wesołów, (*Freudenfier*) miasto Jastrów. O pół mili za Jastrowem gościniec ten wchodzi do Pomeranji dążąc do Landek. Pierwsza stacja pocztowa w Poznańskim jest w Cicach o mile i ćwierć od granicy Brandeburskiej; druga w Ruszonie o 2 $1\frac{1}{2}$ mili; trzecia w Wałczu o 2 $1\frac{1}{2}$ mili, czwarta w nowej osadzie Schönthal o mil 2, piąta w mieście Jastrowie o mil 2, szósta w Peterswalde o mil 3 $1\frac{1}{4}$, już w dzisiejszym powiecie Chojnickim departamencie Kwidzyńskim a dawniej województwie Pomorskim powiecie Tucholskim. W ogóle gościniec ten ma w Poznańskim długości mil 10 $3\frac{1}{4}$.

288. Gościniec bity *Bydgoski*, zaczyna się we wsi powyższej Ruszonie, (*Ruschendorf*) gdzie się odgałęzia od gościńca Królewieckiego i idzie na Arnopole (*Arnsfelde*), miasto Piłę; tu wchodzi do dawnego województwa Gnieźnieńskiego, powiatu Nakiełskiego a dzisiejszego departamentu Bydgoskiego, dążąc dalej na Wierzysk, Nakło, do Bydgoszczy. Ogół tego gościńca bitego w obrębie dawnego województwa Poznańskiego wynosi długości mil 4 $1\frac{1}{2}$.

289. Z traktów wielkich *jeden* idzie z Poznania do Warszawy, na Swarzędz, Kostrzyn, Wrześnię do Strzałkowa; *drugi* z Poznania na Buk, Grodzisko, Wolsztyn do Kargowy; *trzeci* z Poznania do Gniezna i Torunia; *czwarty* i *piąty* z Poznania do Bydgoszczy;

jeden na Oborniki, drugi na murowaną Goślinę; *szósty* z Poznania na Bnin, Nowe-miasto do Kalisza; *siódmy* z Poznania na Bnin Xiąż, Krotoszyn do Wrocławia i Kalisza; *osmy* z Poznania na Stęszewo, Grodzisk, Wolsztyn do Kargowy; *dziwiąty* z Poznania na Szamotuły, Ostrorog, Sieraków na Driesen i Friedeberg do Landsberka; *dziesiąty* z Pily na Wałcz, Frydlancik do Callies i Neuwedel w Brandeburgji; *jedenasty* z Rawicza na Bojanów, Rydzynę, Leszno, Wschowę i Szlichtynkowo do Głogowa; *dwunasty* z Rawicza na Górkę-miejską, Kobylin do Kalisza; *trzynasty* ze Wschowy na Kopanicę, Babimost, Zbąszyn do Międzyrzecza.

290. Oprócz tego wszystkie miasta powiatowe i inne połączone są między sobą drogami średnimi, dobrze utrzymywanymi.

291. *Monety* w Poznańskim teraz kursujące, są: talar równy 30 srebrnikom, a srebrnik 12 feningom. Frydrychsdor od 5 talarów i połowiczny od 2 1/2 talarów. Podwójny od 10 talarów. Dukat którego wartość jest 2 talary 25 srebrników w złocie.

292. *Miarą długości* jest łokiec berliński równy 6,669 metra. Pruska mila kilometrom = 7,532 *). *Mila jeograficzna* której 15 idzie na jeden stopnia równika = kilometrom 7,4166 **).

293. *Miarą powierzchni* jest morg magdeburski od 180 kwad. prętów reńskich (*Rathen*), równy 25.920 kw. stopom reńskim, = 25,532 arom ***). Na jedną mile kwadratową pruską idzie morgówtakich 22.222 ****), na jedną kwadratową milę jeograficzną 21.490,3 *****).

294. *Miarą zbożową* jest szeffel równy litrom 54,73. Szeffel ma 16 meców. Szefli 12 czyni malter. 24 szefli składa wispel. Wispel ma się do korca jak 1313 do 128. *Miarą drzewa* jest sążen 5 do 6 stóp wysokości i szerokości, a 4 do 5 długości trzymający *****).

295. *Miarą płynów* jest co do wina fuder równy 4 oxeftom,

*) *Abregé de Géographie p. Balbi. Tableau comparatif P. Guerin de Thionville, T. II. 1241.*

**) *Tamże T. II. 1241.*

***) *Tamże T. II. 1241.*

****) *Staatskrafte Zedlitz, T. I. 451.*

*****) *Staatskrafte Zedlitz, T. I. 43.*

*****) *Tamże T. I. 451.*

6 ohmom, 12 eimerom, 24 ankarom, litrom 824,28 *). Co do piwa, beczka zajmująca 100 litrów pruskich, a co do wódki, beczka obejmująca 200 takich litrów. Litr pruski równy litrowi metrycznemu 1,145 **)

296. Waga *handlową* jest funt. Nowy funt pruski równy kilogramom, 467711 ***). Cetnar 100 funtom. Łaszt okrętowy równać się powinien 4000 funtom. Wełna ważona jest na kamienie od 22 funtów, pięć kamieni równe 110 funtom, czyni cetnar jeden wełny ****). Berlińska grzywna złota lub srebra trzyma assów holenderskich 4.875.

297. Ceny handlowe zboża zmieniały się na targach poznańskich od roku 1816 do 1837, to jest w przeciągu lat 22 jak następuje. Szefel płacono *****).

	Cena najniższa.		Cena najwyższa.		Cena średnia.	
	Tal.	sr. gr.	Tal.	sr. gr.	Tal.	sr. gr.
Pszenvica.	1	2	3	6	1	20
Żyta.	»	16	1	29	1	3
Jęczmienia.	»	14	1	8	»	25
Owsa.	»	11	»	29	»	19 1/2

298. Cena zboża nie była jednostajną w całym Xięstwie i tak w kwietniu 1838 roku, średnia cena szeffla żyta była w Poznaniu talar 1 gr. 24, w Rawiczu talar 1 gr. 22, w Wschowie talar 1 gr. 21.

13. SZKOŁY, ZAKŁADY NAUKOWE, CYWILIZACJA.

A) POD RZĄDEM NARODOWYM.

299. Promień wiary w IX wieku w Poznaniu zatłony, rzucił pierwsze światło na mieszkańców województwa, a przez niego na cały kraj Polski. Rozszerzyli go duchowni czesey i włoscy a pó-

*) Statistique de la Pologne Prus. p. Słowaczyński, 92. Balbi, II. 1241.

***) Statistique de Słowaczyński, 92.

*** Balbi, II. 1241.

****) Statistique de Słowaczyński, 92.

*****) Statistique de la Pologne Prussienne p. Słowaczyński, 32. Patrz poprawę; Statistique de la Pologne Russe, na ostatniej stronie; tudzież Allgemeine Preuss. Staatzeitung, 1838 r. marca 26. N. 85.

źniej z Niemiec i Francji sprowadzeni. Przybycie uczonych Włochów dało pierwszy raz poznać literaturę rzymską Polakom. Biskupi oprócz rozkrzewiania prawideł religijnych zakładali szkoły. Z tego poszło, że oświecenie na początku XII wieku w województwie Poznańskiem, równało się temu jakie w ludach zachodnich i ościennych istniało.

300. W zaburzeniach jakim z całym krajem uległo województwo, w skutek podziału monarchji polskiej na księstwa przez Bolesława Krzywoustego dopełnionego, wśród napływu obcych osadników do województwa, mieszkańcy winni są duchowieństwu zachowanie języka, ducha narodowego i obyczajów. Bez tego dobroczynnego wpływu możeby byli tak ulegli przewadze niemieckiej, jak mieszkańcy Szląska i Pomorza.

301. Za Jagiellonow po zwycięztwach Władysława, a osobliwie za rządów Zygmuntofskich, znowu oświecenie na wyższym stanęło stopniu. Jan Lubrański Biskup, w Poznaniu stolicy diecezji swojej założył w XVI wieku wyższe szkoły i ogromne w tym celu dla XX. Jezuitów ufundował kollegium. Były szkoły i gimnazja inne jak naprzykład w Lesznie, w Rydzynie, z których tak uczniowie przechodzili do Poznańskiej, jak z tamtąd do szkoły głównej do Krakowa.

302. Skutkiem tych usiłowań i zdarzeń pomyślnych, rozszerzyła się oświata ogólna w Poznańskiem, czego dowodem są sławni ludzie którzy mu zaszczyt przynieśli i zakłady drukarni w tym kraju.

303. Pomiędzy uczonemi wspomnieć naprzód należy biskupów poznańskich Bogufala dziejopisa, Jana Łodzia literata i najdawniejszego poetę który umarł 1346 Kustosza poznańskiego Baszko, który historją Bogufala dalej prowadził; archidyakona gnieźnieńskiego Jana także historyka. Za Jagiellonów, Jan Wels, Grzymała, Mikołaj Czepel byli professorami przy szkole głównej Krakowskiej. Jan Wels był po Długoszu nauczycielem synów Kazimierza Jagiellończyka, a mianowicie wiele się przyczynił do ukształcenia Zygmunta I, na wielkiego monarchę. Stanisław Ciołek biskup poznański wślawił się jak uczony i poeta *).

304. W wieku XVI, téj epoce złotéj literatury i potęgi narodowej, Andrzej Krzycki opiewał pięknym wierszem zwycięztwa Zy-

) Tygodnik Literacki Poznański, 1838, str. 4.

gmunta I, a zarazem rozpustę Bony ostro karciał. Wtenczas to Jan Lubrański biskup poznański założył jakieśny powieździeli szkołę wyższą w Poznaniu. Tę szkołę uczniem był Klemens Janicki syn wieśniaka z pod Znina sławny poeta łaciński. Uczniami jej byli nadto Grzegorz z Szamotuł sławny professor prawa rzymskiego w Krakowie, autor wielu dzieł prawniczych, Waclaw z Szamotuł sławny muzyk, Józef Struś Poznańczyk sławny lekarz, którego sobie cała prawie Europa wydzierala. W tej epoce Walenty Wróbel wydał przekład Psalterza Dawida. Jan Seklucyan tłumaczył na język ojczysty Pismo S. Pomiedzy sławnymi lekarzami wspomnieć należy Goskiego, Mikana, Reszkę o których się monarchowie ubiegali, jako też Piotra i Wojciecha z Poznania biegłych lekarzy Zygmunta I i Zygmunta Augusta. Niezbywało w tej epoce i na mecenasach : Tomicki kanclerz wielki koronny, Gorkowie, Ostrorogowie, Leszczyńscy i inni wysyłali kosztem swoim ubogą młodzież na uniwersytety zagraniczne, wspierali i zachęcali uczonych *).

305. Za panowania Wazów gdy nauki upadać zaczęły w kraju, jeszcze byli w Poznańskim ludzie znamienici. Do nich policzyć należy Tomasza Tretera, Walentego Reszkę rodem z Buku, Mateusza Bembusa wymową słynącego. Do przebudzenia się z następnego letargu, pierwszy dał popęd Stanisław Leszczyński, który przez wychowanie młodzieży polskiej w szkołach francuskich, przygotował odrodzenie się nauk pod Stanisławem Augustem. Przy tem odrodzeniu się, Janocki pierwszy spoufalał naród z bogactwami literatury Zygmuntofskiej. Kopczyński ułożył pierwszą porządną grammatykę polską. Rogaliński pierwsze gruntowne dzieła polskie o fizyce **).

306. W najnowszych czasach, niemówiąc o żyjących, i o Poplińskim świeżo zesłym i zasłużonym literacie, zaszczycił województwo Poznańskie z którego ród swój wywodził mąż którego imie i sława narodowemi się stały : to jest Stanisław Staszyc, uczony pisarz i minister stanu królestwa kongressowego urodzony w Pile, z ubogich rodziców, pracą i skrzętnością do milionowego doszedł majątku, a który całkowicie na dobro ludzkości i nauk poświęcił. Umarł w Warszawie 1827 roku.

*) Tygodnik Literacki Poznański 1838.

***) Tenże Tygodnik 1838.

307. Drukarń w obrębie województwa Poznańskiego dawniej znanych było sześć. *Pierwsza* w Szamotułach założona przez braci Czeskich za pomocą Andrzeja Gorki. Około 1559 sławnym w niej drukarzem był Awidecki *). *Druga* w Poznaniu. Z początku była ona ewangelicką, później akademicką na końcu jezuicką. *Trzecia* w Grodzisku. Z tych drukarń wychodziły dzieła Krzyszkowskich, Glicznerów, Wuyków i wielu innych. Z drukarni mianowicie grodziskiej wyszły liczne dzieła które cytuje Hoffman i Węgierski **). *Czwarta* w Lesznie. Sławny Jan Comenius był założycielem i zarazem redaktorem gimnazji. Drukarnia ta z powodu wojny Szwedzkiej spłonęła ogniem w 1655. *Piąta* w Wschowie ewangelicka. *Szоста* w Szlichtynkowie. Drukarnia ta podług Hoffmana była wyborna.

308. Po ustanowieniu w 1775 roku, komissji edukacyjnej w Polsce, zaprowadzono w województwie Poznańskim szkołę wojewódzką i szkoły powiatowe. Ustanowienia te nabrałyby były więcej wagi i znaczenia, gdyby gwałtowne przerwanie związków między województwem i krajem, dalszemu rozwinięciu ich niepołożyły tamy.

309. Zbyt krótkie było trwanie Xięstwa Warszawskiego, ażeby mogło być w czasie wojennych przygotowań i cigających, ku zachowaniu nowo odrodzonej narodowości usiłowań, zająć się rozszerzaniem oświaty w województwie. Działanie rządu Xięstwa ograniczyć się musiało na utrzymanie tego co zastał i na ożywieniu w szkołach stłumionego narodowego ducha.

B) POD RZADEM PRUSKIM.

310. Rząd pruski nie założył dla Xięstwa Poznańskiego uniwersytetu. Młodzież obywatelska wyższego usposobienia pragnąca, znaleźć ją w kraju nie może i musi do niemieckich udawać się uniwersytetów w Berlinie, Wrocławiu i innych. Staranie rządu ograniczyło się na ustanowieniu trzech w Xięstwie gimnazyów, z których dwa w obrębie województwa, jedno w Poznaniu, drugie w Lesznie; nadto dwóch seminariów nauczycielskich, jednego katolickiego, drugiego ewangelickiego, obudwóch w Poznaniu, i

*) Opis Starożytnej Polski Świąckiego, I. 25.

***) Tenże Opis.

bardziej zwrócone zostały na powiększeniu szkół mniejszych. Liczą teraz bowiem w Xięstwie 20 szkół mniejszych z 35 nauczycielami, i 1.018 elementarnych z 1.054*) nauczycielów. Z tych szkół jest w obrębie województwa miejskich 15. elementarnych 760.

Instrukcja ta początkowa byłaby dostateczną, gdyby się rząd nie starał użyć jej jako środka do osłabienia narodowości Polskiej, a to jeżeli nie przez zupełne zabronienie języka Polskiego w szkołach, to przynajmniej przez niedbałe jego w ogólności dawanie**).

311. W czterech miastach, jako to: Rawiczu, Bojanowie, Lesznie i Wschowie zaprowadzone zostały szkoły wyższe dla dziewcząt.

312. Rząd Pruski nie założył w Xięstwie, ani biblioteki, ani zbiorów naukowych, nie założył szkoły lekarskiej, ani obserwatorium, ani ogrodu botanicznego, widocznie część tę krajów podwładnych sobie, upośledzając.

313. Przeciwnie obywatele województwa wszelkich dokładają usiłowań do zachowania pamiątek w kraju, i do rozszerzenia oświaty w narodzie.

314. Wszystkie pomniki w kraju znajdujące się, są to albo zabytki dawniej Polski, przez jedno pokolenie drugiemu przekazane, albo skutki prac i nakładów później, lub jeszcze żyjących obywateli. Nie wspomnimy tu, jak katedrę poznańską, tę pierwszą stolicę biskupią w Polsce, która ma piękne nagrobki mężów w niej spoczywających, w której złożone były zwłoki pierwszych królów polskich, i do której dodana jest staraniem hr. Raczyńskiego nowa freskami i mozaikami ozdobna kaplica, oczekująca umieszczenia w murach swoich posągów Mieczysława I. i Bolesława Chrobrego, pierwszych zaszczipicieli wiary Chrystusa w Poznańskim. Sporządzenie tych dwóch posągów dłutem sławnego Raucha, będzie skutkiem składki obywatelskiej. Nie wspomnimy, jak zamki obronne po całym obrębie dawnego województwa rozsypane, i od ruiny zachowane. Kilkadziesiąt klasztorów, hojnością bogobojną królów i obywatelów wzniesionych, a z których mała bardzo liczba, dla dawnego przeznaczenia swego

*) Darstellung Alt und Neu Polens, p. Friedrich, str. 565.

**) Patrz przypisy n. 6. O Szkołach Elementarnych.

zachowaną została; nie wspomnimy nakoniec, oprócz kilku pałaców i zamków, o których niżej, jak gmach wspaniały na wzór Nimskiego przez hr. Raczyńskiego w Poznaniu wystawiony i na bibliotekę publiczną przez niego przeznaczony.

315. Rozmaitym sposobem obywatele i właściciele Poznańscy starali się przynieść korzyść krajowi swojemu, przyczyniając się do jego z bogacenia i ozdoby. Przyłożyli się do z bogacenia jego przez wydoskonalone rolnictwo, uporządkowanie lasów, uszlachetnienie rodu owiec, podniesienie gorzelnii, założenie cukrowni, przez wystawienie porządných i celowi odpowiednich zabudowań gospodarskich. Do ozdoby, przez wzniesienie lub upięknienie pałaców i zamków, założenie ogrodów i parków, zaprowadzenie i ufundowanie bibliotek i przez wydawanie dzieł użytecznych.

316. Wydoskonaloném rolnictwem celują: Chłapowski jenerał w Turwji, Chłapowski Stanisław w Jurkowie, Mycielski Józef w Rokosowie i Łęce, Morawski jenerał w Luboni, Bojanowski Xawery w Zakrzewie, Czarnecki Marcelli w Gogolewie, Grabowski Józef dyrektor w Łukowie, Xiążę Oranij król Holenderski w Racacie.

317. Uporządkowaniem lasów odznacza się Xiążę Sułkowski w Rydzynie.

318. W uszlachceniu rodu owiec spór o pierwszeństwo wiodą w obrębie dawnego województwa Poznańskiego: Miłęcki Prot w Karnie, Lipski w Niewiezu, Bojanowski Xawery w Zakrzewie, Mielżyński Maciej w Chobienicach, Morawski Józef w Oporowie.

319. Wydoskonalili znamienicie gorzelnictwo: Dzeduszycki w Wronkach, Łubieński Józef w Pudliszkach.

320. Wystawili piękne zakłady cukrowni: Mycielski Józef w Gałowie, Stablewski w Dłoni, Mycielski jenerał w Sławiu, Chłapowski jenerał w Turwji, Kwilecki Arseni w Kwilczu, Dzeduszycki w Nowej-Wsi, Łubieński Józef w Pudliszkach.

321. Porządném i wzorowém gospodarskiém zabudowaniem odznaczają się: Chłapowski jenerał w Turwji, Mycielski Józef w Łęce i Rokosowie, Unrug w Owinskach, Szczaniecki w Sarbinowie.

322. Pięknymi zamkami i pałacami, które ozdobili lub urządzili, celują: Xiążę Sułkowski w Rydzynie, Mielżyński Leon w Pawłowicach, Działyńska w Konarzewie, Działyński Tytus

w Kurniku, Raczyński Edward w Rogalinie, Unrug w Owinskach, Krzyżanowski w Pakosławiu, Garczyński w Zbąszynie, Mycielski Teodor w Chocieszewicach.

323. Wytworne posiadają parki i ogrody angielskie z pięknym zbiorem roślin exotycznych : Xiążę Sułkowski w Rydzynie, Mycielski Teodor w Chocieszewicach, Raczyński Edward w Rogalinie, Działyńska w Konarzewie.

324. Bibliotek publicznych dawniej fundowanych jest dwie, w Poznaniu jedna zbożacona darami miasta Szrema i arcybiskupa Wolickiego przy gimnazjum Ś. Marji Magdaleny, druga w seminarjum od 3.000 tomów, trzecia publiczna także w Poznaniu jest nową i pochodzi z fundacji dobrze literaturze krajowej zasłużonego Raczyńskiego Edwarda; posiada 30.000 ksiąg, z których 5.000 Polskich i 300 rękopismów *). Oprócz tego pięć jest bibliotek, jako to : fundacji Mycielskich u XX. Filipinów w Gostyniu, Działyńskiego Tytusa w Kurniku, celująca rzadkimi polskimi dziełami, Raczyńskiego w Rogalinie. Tu się znajdują akta Tomickiego i szacowne rękopisma po wygasłej familji Ciświckich, Dzieduszyckiego w Nowej-Wsi, Mielżyńskiego Leona w Pawłowicach, oprócz wielu prywatnych zbiorów w Poznaniu rzadkości literackie posiadających **).

325. Z dzieł wydanych w Poznaniu nie wymieniamy jak te, które w 1837. 1838. 1839 wyszły ***), jako to :

1. Poselstwo od Zygmunta III. do Dymitra Iwanowicza Cza, wyd. E. Raczyńskiego, 1837.

2. Dziennik podróży Józefa Kopcia, wyd. Ed. Raczyńskiego, 1837.

3. Biblioteka klasyków Łacińskich na język Polski przetłózonych, wydanie Raczyńskiego 3 tomy, 1837.

4. Pamiętniki do panowania Augusta II. podobno Otwinowskiego, wydanie E. Raczyńskiego. 1838.

5. Pamiętniki J. Chr. Paska, wydania E. Raczyńskiego, 1838.

6. Wybór prozy i poezji polskiej dla szkół przez Poplińskiego, 1838.

7. Nowe wypisy polskie, zawierające historją prozy polskiej, u Gunthera, w Lesznie, 1838.

* Mała Encyklopedia p. S. P. 1839.

** Tygodnik Literacki Poznański 1838. str. 91.

*** Tenże Tygodnik 1838. str. 152, 264, 400.

8. Gabinet medalów które się rzeczy Polskiej tyczą przez Ed. Raczyńskiego, tomów 2. 1838.

9. Trzeci Tom dzieła Blocka, o gospodarstwie, przekład Żupańskiego i Mendycha, 1838.

10. Przewodnik do lepszego hodowania koni, wydanie Szerka, 1838.

11. O nawozach przez Kamińskiego, 1838.

12. Pismo Święte dla wyznań Ewangelickich, 1838.

13. Dykcyonarz Polsko-Niemiecki przez Trojanowskiego, wydania Mitlera, 1838.

14. Przewodnik do pielęgnowania chorych przez Gąsiorowskiego, 1838.

15. Mała Encyklopedia polska, u Gunthera, w Lesznie, 1839.

16. Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania, przez Łukaszewicza, 2 Tomy, 1839.

17. Wyprawa Jenerała Jana Henryka Dąbrowskiego do wielkiej Polski, przez E. Raczyńskiego, 1839.

18. Wybór kazań polskich przez Tyca, 1839.

19. Historia sztuki lekarskiej przez Gąsiorowskiego, 1839.

20. Pamiętniki Albrychta Stanisława Radziwiłła, wydanie E. Raczyńskiego, 1839.

21. Pamiętniki do panowania Jana Kazimierza, wydanie Ed. Raczyńskiego, 1839.

22. Pamiętniki do panowania Augusta III. Stanisława Augusta, wydanie A. Wojkowskiego, 1839.

23. Codex Diplomaticus Majoris Poloniae, wydanie Edwarda Raczyńskiego, 1839.

24. Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku, wydanie Raczyńskiego, 1839 *).

326. Zakończymy ten ścieśniony obraz skutków obudzonego ducha naukowego i postępów cywilizacji w Poznańskim, przez wymienienie pism peryodycznych, które w tym kraju obecnie wychodzą, i przez wiadomość o dwóch zamierzonych zakładach. Co do pism te są następujące: 1. *Gazeta polityczna Poznańska*, daleko lepiej dziś redagowana jak dawniej i czystszą polszczyzną. 2. *Przyjaciół Luda*. 3. *Przewodnik Rolniczo-Przemysłowy*, dwa pisma z rycinami, ku pożytkowi ludu pisane i spoufalające

*) Patrz przypisy N. 7. O nowych dziełach.

go ze wszelkimi przedmiotami tak krajowemi jak obcemi, które zająć go korzystnie mogą. 4. *Szkoła Niedzielna*, dzieło moralne oświeceniowi klas uboższych poświęcone. 5. *Tygodnik Literacki Poznański* redakcji P. A. Woykowskiego, pismo starannem wydaniem, obszerną nauką i zamięłowaniem rzeczy Polskich odznaczające się. Dodamy do tego zapowiedziane dwa pisma, to jest: 6. *Orędownik* pod kierunkiem PP. A. Poplińskiego i Łukaszevicza. 7. *Dziennik domowy*, którego redakcją same Polki trudnić się mają, i którego pierwsze wyszły poszyty *). Co do zamierzonych zakładów, pierwszym jest *Bazar Poznański*, drugim *Bank Chłopski*. Bazaru celem jest, ułatwienie odbytu rzemieślnikom krajowym i zasłonięcie ich od szkodliwej obcych konkurencji. Gmach na ten Bazar przeznaczony za potwierdzeniem rządu, wznosi się i wkrótce będzie ukończony. *Bank Chłopski* ma na celu wsparcie włościan zadłużonych i wystawionych ztąd na niebezpieczeństwo wywłaszczenia; tudzież ułatwienie im spłacenia wszystkich prestacki pieniężnych. Z pewnością spodziewać się można, że rząd, ten szlachetny i użyteczny zamiar obywatelów Poznańskich potwierdzeniem swoim wesprze i ugruntuje.

*) Patrz przypisy N. 8. O dzienniku domowym.

III.

TOPOGRAFIA.

327. Kraj składający dawniej województwo Poznańskie obejmuje jakośmy powiezieli (Art. 98. 100.) mil kw. jeograficznych 326,46. Ludności w 1837 roku 663.649.

328. Kraj ten zawiera (Art. 100) w dzisiejszym podziale administracyjnym :

1. Część większą departamentu Poznańskiego.
2. Część departamentu Bydgoskiego.
3. Część departamentu Kwidzińskiego.
4. Część departamentu Kozlińskiego.
5. Małą częśćką departamentu Frankfurtskiego.

1. CZĘŚĆ DEPARTAMENTU POZNAŃSKIEGO.

329. Część departamentu Poznańskiego, która wchodziła w skład dawnego województwa Poznańskiego, obejmuje 10 powiatów dzisiejszych całych i części czterech innych powiatów, jako to : w porządku jeograficznym.

1. Powiat Międzychodzki.	8. Powiat Babimostki.
2. » Szamotulski.	9. » Wschowski.
3. » Obornicki.	10. » Kościański.
4. Część Szrodzkiego.	11. Część Szremskiego.
5. Powiat Poznański.	12. Powiat Krobski.
6. » Bukowski	13. Częśćką Krotoszyńskiego.
7. » Międzyrzecki.	14. Częśćką Pleszewskiego.

A. POWIAT MIĘDZYCHODZKI.

330. Powiat Międzychodzki graniczy na zachód i północ z departamentem Frankfurtskim ; na wschód z częśćką powiatu Czarn-

kowskiego i z powiatem Szamotulskim, na południe z powiatem Bukowskim i Międzyrzeczkim.

331. Powiat Międzychodzki ma dwie znakomite komunikacje, wodną i lądową, przerzyna go bowiem w całej długości rzeka Warta żeglowna na wielkie Elbiańskie i Odrzańskie statki, i gościńiec bity Berliński od granicy Szamotulskiej do granicy Brandenburgskiej.

332. Powiat ten na północnej stronie Warty samemi prawie błotnemi lasami jest pokryty, na stronie południowej ma wiele gruntu urodzajnego.

333. Powiat Międzychodzki obejmuje obszerności mil kwadr. jeograficznych 25.01. albo morgów Reńskich 537.462. Ludności w 1837. 36.603; na 1 milę kw. jeograficzną głów 1.463. Ludność miejska wynosi 11.482. wiejska 25.121. Dymów w 1820 liczono 3.197. Rzek większych 2. to jest Wartę i Obrę. Jezior większych 16. między nimi jezioro Wielkie, Chrzypsko, Libikowo; mniejszych 72. Lasów 9. między nimi jeden królewski zależący od urzędu lesnego Międzychód albo *Rosenthal*. Urzędów ekonomicznych dwa, to jest: Starydworek i Międzychód. Gościńca bitego Berlińskiego mil 8 $\frac{1}{4}$. Trakt główny przechodzi przez powiat jeden, to jest z Poznania na Sieraków do Landsberka. Stacji pocztowych jest 4. to jest w Skwierzynie, Kamionnej, Międzychodzie i Sierakowie. Powiat ten posiadał w 1837 koni i zrzebców 3.450. Bydła 15.292. Owiec 76.810. Kóz 482. Świń 6.673. W ogóle sztuk 102.707.

334. Powiat Międzychodzki ma miast 5. Wsi większych 81. Wsi mniejszych 122. Wsiami większemi nazywamy osady od 100 i więcej głów ludności. Do mniejszych liczymy wszelkie inne osady, wsie, kolonie, młyny, karczmy i t. d.

aa) Miasta.

335. Powiat Międzychodzki obejmuje miasta następujące: Skwierzynę, Międzychód, Sieraków, Bledzew i Kamionnę.

336. *Skwierzyna (Schwerin)*, nad rzeką Wartą nieopodal od ujścia do niej rzeki Obry. Ma domów 360. Ludność 5.123. to jest chrześcian 3.610. żydów 1.513 *). Dwa kościoły, jeden katolicki,

*) Hoffman Bevoelkerung des Preussischen Staats, str. 85.

drugi protestancki i jedną synagogę. Są tu fabryki sukna, garbarnie, browary i gorzelnie. Ostatnie te zakłady mają dostateczny materiał opałowy, z otaczających miasto lasów rozległych, a mianowicie z lasu miejskiego, Starodworzeckiego, Trzebieszowskiego i innych. Miasto należy do klasy trzeciej podatku procederowego, i opłaca podatek od mlewa i rzezi. W roku 1442. za panowania Władysława III. przez podpalenie zgorzało miasto prawie zupełnie. Należy do rządu; jest tu stacja pocztowa która odwozi podróżnych do Międzychoda, Kamionnej, Międzyrzecza, Landsberka i Drezenka. Odległość Skwierzyny od Poznania mil 13 1/2. od Warszawy 54.

327. *Międzychód (Birnbaum)*, nad rzeką Wartą. Ma domów 230. ludności 2.637. tojest chrześcian 1.877. żydów 760. Dwa kościoły, jeden katolicki i jeden protestancki, synagogę, dom sierot, szpital ubogich. Jest tu sąd ziemsko-miejski i rezydencja Landrata albo naczelnika administracji powiatowej i super-intendentura. Miasto ma fabryki sukienne i stację pocztową, która odwozi do Skwierzyny, Kamionnej i Sierakowa. Liczy się do klasy trzeciej podatku procederowego. Międzychód należał do hrabiów Unrugów, dziś jest rządowem. Odległość od Poznania mil 10. od Warszawy 50 1/2.

338. *Sieraków (Zirke)*, nad rzeką Wartą, miasto należące do kassy wdów. Ma domów 140. ludności 1.908. Dwa kościoły, jeden katolicki, jeden protestancki, klasztor dawny XX. Franciszkanów, seminarjum pomocnicze, urząd poborowy. Nieopodal od miasta jest zakład rządowy Stadniczy (*Landgestütt*); wreszcie są fabryki sukienne, płócienne i garbarnie. Należy do klasy trzeciej podatku procederowego. Stacja pocztowa Sierakowska odwozi do Międzychoda, Kamionnej, Pniew i Wronek. Odległość od Poznania mil 9. od Warszawy 49 1/2.

339. *Bledzew (Blesen)*, nad rzeką Obrą przy ujściu do niej rzeczki Tarnakał. Ma domów 120. ludności 1.179. kościół katolicki. Było tu niegdyś opactwo Cysterskie komendataryjne. Miasto należy do rządu. Odległość od Poznania mil 13. od Warszawy 53 1/2.

340. *Kamionna (Kaehme)*, nad rzeką Kamionną wpadającą do Warty nieopodal od Międzychoda, i na samym gościńcu bitym Berlińskim. Ma domów 90. mieszkańców 635. kościół katolicki. Stacja tułejsza pocztowa odwozi do Skwierzyny, Międzychoda i

Pniew. Odległość od Poznania 9 1/4. od Warszawy 49 3/4. Należy do rządu.

bb) *Wsie większe.*

341. Powiat Międzychodzki obejmuje w obrębie swoim, wsi większych 81. zamieszczamy obok nich w spisie, podług powziętych wiadomości nazwiska 26 właścicieli.

A. NA LEWYM BRZEGU WARTY.

342. 1. Na gościńcu bitym Berlińskim.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
1. Lubosz.	368	Barth Daniel.
2. Daleszynka.	109	"
3. Orzeszkowo.	233	Kwilecka.
4. Kwilcz *)	393	Kwilecki Arsen.
5. Rozbitek.	209	Reicht Otto.
6. Mochnacz.	232	Reich.
7. Gorzyn.	260	"
8. Wierzbno (<i>Wierzbaum</i>)	194	Zołtowska.
9. Przytoczna (<i>Prittisch</i>)	470	Brudzewscy.
10. Chemsko (<i>Gollmütz</i>)	412	"

343. 2. Nad brzegiem Warty.

11. Nowe Dłusko (<i>Neu Lauske</i>)	136	"
12. Dłusko **) (<i>Lauske</i>)	208	Węsierski.
13. Starodłuskie Olendry	132	"
14. W. Krobielewo (<i>Gr. Kriebel</i>)	210	"
15. Muchocin	157	"
16. Wielowieś (<i>Gross dorf</i>)	695	"
17. Stary Zatum (<i>Alt Sattum</i>)	249	"
18. Tuchola Olendry	120	" ***

*) Godna uwagi jest tu cukrownia przez właściciela założona.

**) Tu zdaje się że datowane były przywileje Przemysława 1288. potwierdzające urządzenie dziesięciny Winogórskiej, i 1290 nadające prawo Teutońskie miastu Słupce.

***) W spisie wsi większych w kolumnie właścicieli kreska podwójna, znaczy że nazwisko właściciela nie było nam wiadome.

344. 3. Między Wartą i lewym brzegiem Obry.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
19. Nowawieś (<i>Neudorf</i>)	412	"
20. Osztly (<i>Oscht</i>)	354	"
21. Fafałdy (<i>Falckenwalde</i>)	295	"
22. Trzebieszewo (<i>Trebisch</i>)	529	"

345. 4. Między Wartą i gościńcem bitym Berlińskim.

23. Hersztop (<i>Hermsdorf</i>)	342	Prusimski Jan.
24. Goray	388	"
25. Strychy (<i>Striche</i>)	333	"
26. Strychy kolonia	101	"
27. Stara Gorzyca (<i>Alt Görtzig</i>)	165	"
28. Bielsko	248	"
29. Kolno	255	Rząd.
30. Debrzno	119	"
31. Prusiny	216	Filipsbor.
32. Kurnatow	209	"
33. Szrem	133	"
34. Chalin	101	Kurnatowski.
35. Góra	207	Kassa Wdów.
36. Wielki Lutom	246	"
37. Mały Lutom	215	"
38. Mościejewo	200	Szczanieccy.
39. Niemierzewo	132	Kierski Józef.
40. Chorzewo	153	"
41. Białokosz	171	Massenbach.
42. Chrzypsko w. lkie	189	"
43. Łęczec	192	Kierska Teresa.
44. Łęczeczek	139	"
45. Białcz	102	Koszutski Józef.
46. Ryzim	185	"
47. Kaczlin	192	"
48. Izdebno	118	"
49. Mylin	184	"
50. Orle	121	Zeydlitz.
51. Srzodka	117	Zeydlitz.

346. 5. Między gościńcem bitym i granicą Międzyrzecką i Bukowską.

52. Żemsko (<i>Semritz</i>)	356	"

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
53. Starydworek (<i>Alt-höfchen</i>)	365	"
54. Popowo (<i>Poppe</i>)	237	Alfonsa sukces.
55. Twierdzielewo (<i>Schwirle</i>)	138	"
56. Rokitno (<i>Rokitten</i>)	410	Rząd.
57. Kalsko (<i>Kalzig</i>)	311	"
58. Libikowo (<i>Libach</i>)	259	Węsierski.
59. Nowa Gorzyca (<i>Neu Görtzig</i>)	180	Żychliński.
60. Skrzydlewo	175	"
61. Grolewo	138	"
62. Wielkie Mnichy (<i>Gr. Münche</i>)	154	"
63. Tuczempy	188	"
64. Miłosłowo Olendry	361	"
65. Wiluchowo	117	Kubc Samuel.

347. B. NA PRAWYM BRZEGU WARTY.

66. Swiniary Olendry	183	"
67. Swiniary (<i>Schweinerl</i>)	460	Ławicki.
68. Nowydwór (<i>Neuhaus</i>)	140	"
69. Krynice Olendry	103	"
70. Krobielewka	227	"
71. Piłskie Olendry	211	"
72. Młyńskie Olendry	190	"
73. Drzewica	265	"
74. Nowy Mierzyn (<i>Neu Merin</i>)	187	"
75. Radogość	272	"
76. Mokrzec	119	"
77. Radosz Olendry	525	"
78. Nowy Zatum (<i>Neu Saltum</i>)	164	"
79. Chorzepowo	152	"
80. Maryanów kolonia	111	"
81. Piaski	109	"

cc) *Wsie mniejsze.*

348. Powiat Międzychodzki obejmuje w obrębie swoim wsi i osad mniejszych 122 *).

*) Pomiedzy nimi Wirtzbaum Harlema ; Machcin Kalkreutha ; Łańsko Łowickiego , Charcie Żychlińskiego

B. POWIAT SZAMOTULSKI.

349. Powiat Szamotulski, graniczy na północ z powiatem Czarnkowskim, na wschód z Obornickim i Poznańskim, na północ z Bukowskim, na zachód z powiatem Międzychodzkiem.

350. Powiat Szamotulski ma też same dwie komunikacje główne, wodną i lądową jak powiat Międzychodzki, to jest Wartę i gościńiec bity berliński, jedna i druga przerzyna powiat w całej jego szerokości. Warta jest żeglowna na większe statki.

351. Północna część powiatu na prawym brzegu Warty jest cała prawie leśna. Na południe od Warty aż do Ostroroga i Szamotuł są zapola. Więcej znowu lasów między temi miastami i gościńcem bitym; mniej na południe od gościńca.

352. Powiat Szamotulski obejmuje obszerności, mil kw. jeograficznych 19,10 albo morgów reńskich 410.458. Ludności ogólniej w 1837 głów 37.573. Na jednej mili kw. jeograficznej żyje w przecięciu ludzi 1.967. Ludność miejska wynosi głów 9.465, wiejska 28.108. Dymów liczono w 1820 r. 3.692. Rzeka większa jest jedna to jest: Warta. Mniej znacznych dwie, to jest Ostroroga i Samica zachodnia. Jezior większych 7. mniejszych 24. w ogóle 31. Między większemi jest jezioro Bytyń. Lasów 5. z których 4 na prawym brzegu Warty to jest: Chojnowski, Biezdrowski, Lubowski i część Obrzyckiego. Gościńca bitego mil 3 3/4. Trakt główny przechodzi przez powiat jeden idący z Poznania na Szamotuły, Ostrorog do Sierakowa i dalej do Drezdenka. Stacyi pocztowych jest 4, to jest: w Bytnie, Pniewach na gościńcu bitym, w Szamotułach i Obrzycku. Powiat ten posiadał w 1837. koni i zrzebców 4.669. bydła 12.033. owiec 100.119. kóz 131. świń 5.937. w ogóle sztuk 122.889.

353. Powiat Szamotulski ma miast 6. wsi większych 103. wsi mniejszych 87.

aa) *Miasta.*

354. Następujące miasta są w powiecie Szamotulskim: Szamotuły, Wronki, Pniewy, Obrzycko, Nowymost i Ostrorog.

355. *Szamotuły (Samter)*, położone nad rzeką Samicą zachodnią. Ma domów 210. mieszkańców 2.383. to jest chrześcian 1.584. żydów 799. Kościół katolicki, i klasztor dawny XX. Re-

formatów; kolegiatę, kościół ewangelicki i synagogę. Jest tu sta-
rożytny zamek, dawne siedlisko familji Nałęczów Szamotulskich.
Miasto niedawno jeszcze należało do familji Mycielskich, dziś na-
leży do Brandta. Ma wiele tkaczy i garbarzów. Należy do klasy
trzeciej podatku procederowego. Tu jest rezydencja Landrata. Był
tu dawniej sąd pokoju, dziś jest sąd ziemsko-miejski. Szamotuły
są miejscem urodzenia Grzegorza, profesora prawa rzymskiego
w Krakowie, i Wacława muzyka, obu w XVI wieku. Była tu da-
wniej drukarnia a przy niej w 1559 sławny drukarz Awidecki.
Jest tu stacja pocztowa która podróżnych odwozi do Obrzycka,
Sierakowa, Pniew i do Poznania. Odległość od Poznania mil 4.
od Warszawy 44 1/2.

356. *Wronki (Wronke)*, nad rzeką Wartą, ma domów 240.
Ludności 2.252, to jest chrześcian 1.439. żydów 813. Kościół
katolicki, klasztor dawny XX. Dominikanów, przez Xięcia Prze-
mysława w 1279 fundowany *), i synagogę. Miasto to należy do fa-
milji Dzieduszyckich; dzisiejszy właściciel znamienicie tutejsze
podniósł gorzelnictwo. Miasto należy do klasy trzeciej podatku
procederowego. Wronki w czasie zamieszek 1383 r., zupełnie zo-
stało zniszczonem. Było to podczas bezkrólewia po królu Ludwiku
Węgierskim. Domarat kasztelan poznański jenerał Wielkopolski,
popierał na kandydata do tronu polskiego, Zygmunta margrabię
brandeburskiego, syna cesarza Karola IV, któremu król Ludwik
był zaręczył córkę swoją Marję. W tym celu działał przeciwko
reszcie Wielkopolanów sprzeciwiających się temu wyborowi
w skutku związku Radomskiego. Wiele miast i wsi poznańskich
przy tych rozruchach ucierpiało, ale najdotkliwiej miasto Wronki.
Jest tu poczthalterja bez poczty konnej. Odległość od Poznania
mil 6. od Warszawy 45 1/2.

357. *Pniewy (Pinne)*, nad jeziorem tegoż nazwiska, i na go-
ścińcu bitym berlińskim położone, ma domów 160. Ludności
1.850, to jest chrześcian 1.143. żydów 707. Jest tu kościół ka-
tolicki i synagoga. Stacja pocztowa tutejsza odwozi do Bytnia,
Kamionnej, Sierakowa i Trzciana. Miasto należy do Raparta. Od-
ległość od Poznania mil 6. od Warszawy 46 1/2.

358. *Obrzycko (Obersitzko)*, nad Wartą, ma domów 240. lu-
dność 1.700. to jest chrześcian 1.000. żydów 700. Kościół kato-

*) Codex Diplom. M. Poloniae, str. 67.

licki, ewangelicki i synagogę. Mieszka tu wiele tkaczy i garnca-
rzy. Należy do klasy trzeciej podatku procederowego. Stacja
pocztowa Obrzycka odwozi podróżnych do Szamotuł, i na
Wronki do Wielenia i do Sierakowa. Odległość od Poznania
mil 5 1/2. od Warszawy 46. Miasto należy do Ordynacji Raczyń-
skich.

359. *Nowymost (Neubrück)*, nad Wartą, ma domów 90. lu-
dności 646. Kościół katolicki, dom modlitwy dla ewangelików i
synagogę. Należy do sukces. Bnińskich. Odległość od Poznania
mil 7. od Warszawy 47 1/2.

360. *Ostrorog (Scharfenort)*, nad jeziorem Wielkie zwanem,
ma domów 90. ludności 635. Kościół katolicki. Miasto to było
gniazdem starożytniej familji Ostrorogów *), z których wielu mę-
stwem i naukami wślawiło się w Ojczyźnie. Między innemi Jan
Ostrorog za czasów Kazimierza Jagiellończyka powróciwszy z aka-
demji Bonońskiej, wezwany był do senatu i mianowany kaszte-
lanem Międzychodzkim. Tenże mąż szczególnie był czynnym przy
układzie pokoju z Mistrzem krzyżackim Ludwikiem Erlichshau-
sen. Później odbył poselstwo do Papieża Pawła II, z którego po-
wróciwszy, wypracował i królowi na sejmie ofiarował dzieło: de
ordinatione reipublicæ Polonæ. Nagrobki w kościele Ostrorogskim
znajdujące się a przez Starowolskiego in Monumentis Sarmatiae
opisane, sławę wielkich tej familji mężów przechowują. Miasto
w historii Reformacji znamienite zajmuje miejsce. Dziś jest dzie-
dzictwem familji Kwileckich. Odległość od Poznania mil 5. od
Warszawy 45 1/2.

bb) Wsie większe.

361. Powiat Szamotulski, obejmuje w sobie wsi większych
103, zamieszczamy obok nich podług powziętych wiadomości,
nazwiska 42 właścicieli.

A. NA LEWYM BRZEGU WARTY.

362. 1. Na gościńcu bitym Berlińskim.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
1. Wielki Gay	270	Kwilecka.
2. Mołdawsko	203	„

*) Opis Star. Polś. Świeckiego.

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL
3. Bytyn	323	Niegolewski
4. Podrzewice	674	Rząd.
5. Chelmino	297	Szczanieccy.
363.	2. Nad rzeką Wartą.	
6. Lubowo	267	"
7. Pierwoszewo	176	"
364. 3. Między Wartą, i lewym brzegiem Ostrorogi i drogą z Szamotuł do Pniew.		
8. Pożarowo	252	"
9. Pakawie	202	"
10. Kłodziszko	200	"
11. Wróblewo	332	Kwilecki.
12. Wierzchocin	180	"
13. Dobrojewo	221	Kwilecka.
14. Binino	249	"
15. Bielejewo	157	"
16. Wielonek	200	"
17. Nojew	177	Wiczyński.
18. Kikowo	155	"
19. Gnuszyn	196	Wiczyński.
20. Psarskie	255	Kalkstein
21. Psarskie Olendry	157	"
22. Rutki Olendry	130	Węgierski Emil.
23. Zajączkowo	255	Zółtowski H.
24. Koźle	184	Goślinowski Józ.
365. 4. Między Wartą prawym brzegiem Ostrorogi i powyższą drogą.		
25. Biezdrowo	269	Bnińska.
26. Cmachowo	177	"
27. Nowawieś *) (<i>Neudorf</i>)	510	Dzieduszycki.
28. Bobulczyn	136	"
29. Samoleż	333	"
30. Oporowo	180	"
31. Kozmin	168	"
32. Ordzin	239	"

*) Działający dziedzic Dzieduszycki założył tu fabrykę cukru burakowego. Piękny tu też jest księgorbiór.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
33. Słapanowo	225	"
35. Kobelniki	257	Twardowski.
35. Mały Gaj	287	"
36. Kluczewo	237	"
37. Szczepankowo	223	Święcicki.
38. Szczucin	242	Twardowski.
39. Smiłowo	168	Zaydler P.
40. Gałowo *)	227	Mycielski Józ.
41. Jastrowo	234	"
42. Rudek	209	"
43. Piotrkowka	182	"
44. Obrowo	151	"
366. 5. Między drogą z Szamotuł do Pniew, i gościńcem bitym.		
45. Gąsawy	110	"
46. Kempa	105	Ryll.
47. Baborowka	154	"
48. Kaśinowo	243	Żółtowski.
49. Przyborowka	152	Gromadziński J.
50. Myszkowo	185	"
51. Przyborowo	150	"
52. Brodziszewo	154	"
53. Lipnica	207	"
54. Ottorowo	304	Moszczeński.
55. Wierzchaczewo	166	"
56. Sokolniki wielkie	156	Trombczyński.
57. Radzyn	101	Swiniarski.
58. Chlewisk	210	"
59. Kazimierz	227	Mlicki.
60. Nowawieś	137	"
61. Kiączyn	103	"
62. Wilkowice	170	"
63. Gorszewice	143	"
64. Komorowo	112	"
65. Piersko	115	Rogaliński.
66. Sękowo	290	"

*) Właściciel założył tu piękną cukrownię.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
67. Krzeszkowice	146	»
68. Przystanki	165	»
69. Lubosin	210	Goslinowski Ign.
70. Dembina	136	»
71. Buszewo	142	Wolf.
72. Koninko	202	»
73. Konin	302	»
74. Koszanowo	149	»
75. Podpniewki Olendry	101	»
76. Luboszcześnica	157	»
367. 6. Między gościńcem bitym i granicą Bukowską.		
77. Pniewy	355	Rapart.
78. Zamorze Olendry	192	»
79. Turowo	259	Zahn.
80. Chełmno Olendry	210	Szczanieccy.
81. Niewież *)	311	Grabowski.
82. Duszniki	1170	Rząd.
83. Zakrzewko	129	»
84. Sędziny	211	Oppen.
85. Sarbia	128	Prusimski.
86. Kunowo	112	»
87. Młynkowo	166	»
88. Wilczyn	126	»
89. Miescisk	131	»
90. Grzebienisko	596	»
91. Wierzeja	136	Kamiński Stanisł.
92. Wilkowo	221	Brodnicka.
93. Grodziszczko	141	Żeromski Jan.
94. Brzoza	234	»
95. Ceradź dolny	189	Breza Józef.

368.

B. NA PRAWYM BRZEGU WARTY.

96. Choyno	254	Kwilecka.
97. Rzeczyn	213	»
98. Bielawy	120	»

*) Dzierżawca dzisiejszy tych dóbr, Lipski, odznacza się piękną, liczną i u-szlacheconą owczarnią.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
99. Alexandrowo Kolonia	150	»
100. Popowo Olendry	232	»
101. Piotrowo	293	»
102. Zielona Góra *)	605	Raczyński.
103. Jasionna	286	»

cc) *Wsie mniejsze.*

369. Powiat Szamotulski obejmuje w obrębie swoim 87 wsi i osad mniejszych **).

C. POWIAT OBORNICKI.

370. Powiat Obornicki graniczy na północ z powiatem Czarnkowskim i Chodzieskim; na wschód z Chodzieskim, Wągrowieckim i Gnieźnieńskim; na południe z Poznańskim, na zachód z Szamotulskim.

371. Powiat Obornicki ma jedną komunikację główną to jest: rzekę Wartę, która go w całej prawie jego długości przerzyna i jest żeglowną na większe statki.

372. W powiecie Obornickim zapola obejmują $\frac{3}{4}$ a lasy ledwo $\frac{1}{4}$ część przestrzeni ogólnej.

373. Powiat Obornicki ma mil kw. jeograficznych 20,02 albo morgów reńskich 430.228. Ludności ogólnej w 1837 roku głów 38.155. stosunkowój na jednój mili kw. 1.905. Ludność miejska wynosi 8.328. wiejska 29.827. Dymów liczono w 1820 roku 3.340. Rzek większych jest dwie, to jest Warta i Wełna; rzeczka mniej znaczna jedna, to jest Samica wschodnia. Jezior większych dwa to jest Rogozińskie i Budziszewskie; mniejszych 27, w ogóle 29. Bagien większych dwa to jest: Konczak i Lipki. Wzgórz dwa to jest Goslińskie i Studziennickie. Lasów 5 a pomiedzy niemi dwa leśnictwa królewskie należące do urzędów leśnych w Połajewie i Rogoznie. Urzędów ekonomicznych cztery w Połajewie, Rogoznie, Długiej Goslinie i w Obornikach. Z traktów głównych dwa przechodzą przez powiat, obadwa z Poznania do Bydgoszczy, jeden na Murowaną Goslinę, Rogozno; drugi na Oborniki, Wełnę, Rogozno, a z tamtąd obadwa na Wągrowiec, Kcyn do Bydgoszczy. Stacji pocztowych jest dwie w Murowanej Goslinie i w Rogoznie. Powiat ten posiadał w 1837 r. koni 5.273. by-

*) Ordynacja.

***) Pomiedzy któremi są Sokolniki małe Jaruchońskiego Cypriana etc.

dła 15.927. owiec 95.513. kóz 89. świń 7.701. w ogóle sztuk 124.503.

374. Powiat Obornicki ma miast 4, wsi większych 106. wsi mniejszych 96.

aa) Miasta.

375. Powiat Obornicki zawiera miasta następujące : Rogozno, Murowana Goślina, Oborniki i Ryczywół.

376. *Rogozno (Rogasen)*, nad rzeką Welną i jeziorem Rogozno położone, na głównym trakcie z Poznania do Bydgoszczy. Ma dwa kościoły katolickie jeden ewangelicki i synagogę, domów 380. ludności 4.400. to jest chrześcian 2.918. żydów 1.482. Są tu fabryki sukienne i sławne jarmarki osobliwie na Wielkanoc. Miasto należy do klasy trzeciej podatku procederowego. Był tu niedawno sąd pokoju, dziś sąd ziemsko-miejski. Urząd pocztowy i ekonomiczny. Stacja pocztowa konna odwozi do Murowanej Gośliny, do Obornik, do Wągrowca i Margonina. Pamiętne tu jest zamordowanie w 1296 d. 6 lutego Przemysława II. króla Polskiego, na rozkaz Jana i Ottona Margrabiów Brandeburskich. Zamku w którym król ten znalazł zgon, dziś ani śladu nie masz prócz miejsca na którym istniał, teraz na ogrod warzywny użytego. Odległość od Poznania mil 5. od Warszawy 45 1/2. Miasto któremu w 1422. Władysław Jagiełło nadał prawo Magdeburskie *), dziś należy do rządu.

377. *Murowana Goślina (Goşlin)* zabudowane na wzgórzu, na trakcie z Poznania na Rogozno do Bydgoszczy, ma domów 120. ludności 1554. to jest Chrześcian 1044. Żydów 510. Jest tu kościół katolicki, ewangelicki i synagoga. Są tu fabryki sukienne, garbarskie, płócienne i znakomite gorzelnie, dwie papiernie i sławne i uczęszczane targi na wieprze. Miasto należy do Lauera Munchhoffer. Stacja tutejsza odwozi do Obornik, Rogozna, Skok, Pobiedziska i Poznania. Odległość od Poznania mil 3. od Warszawy 43 1/2.

378. *Oborniki* na prawym brzegu Warty położone, na jednym z dwóch traktów z Poznania do Bydgoszczy idącym, przy ujściu rzeki Welny ma domów 150. ludności 1499. dwa kościoły katolickie, jeden ewangelicki i synagogę. Tu jest miejsce

*) Cod. Dipl. M. Pol. str. 151.

urzędowania landrata. Kassa powiatowa, fizykat i urząd ekonomiczny. Stacja pocztowa konna Obornicka odwozi do Poznania, Szamotuł, Rogozna. Miasto należy do rządu. Odległość od Poznania mil 3 $\frac{1}{2}$ od Warszawy 44.

379. *Ryczywoł (Ritschenwalde)*, blisko dwie mile na Zachod Północ od Rogozna położone, ma domów 80. Ludności 875. Wiele tu jest tkaczy i garncarzy. Miasto należy do Koszutkiego Franciszka. Odległość od Poznania mil 6, od Warszawy 46 $\frac{1}{2}$.

bb) Wsie większe.

380. Powiat Obornicki obejmuje wsi większych 106. Zamieszczone przy nich nazwisko 35 właścicieli.

A. NA PRAWYM BRZEGU WARTY.

381. 1. Na prawym brzegu Welny.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
1. Komarzewo (<i>Grützendorf</i>)	256	"
2. Jędrzejewo (<i>Holländerdorf</i>)	301	"
3. Prybkowo	247	"
4. Pietrowo (<i>Bejersdorf</i>)	183	"
5. Radom	257	"
6. Szroty (<i>Schrothaus</i>)	508	"
7. Tłukawy	358	"
8. Bukowiec	391	"
9. Zawady	127	"
10. Łopiszewo	126	Koszutski.
11. Krężole	116	"
12. Sierakowka (<i>Zirkowke</i>)	297	"
13. Gorzewo	226	Grabowski Aug.
14. Młynkowo	659	"
15. Połajewo	1198	Rząd.
16. Ninino	262	Chmielewski M.
17. Tarnowo	263	"
18. Gościejewo	465	"
19. Owieczki	184	"
20. Boruchowo	129	"
21. Werdom	272	"

	LUDNOŚĆ.	WŁASCICIEL.
22. Ludomy	523	Lipski Ignacy.
23. Ludomy Dąbrowka	181	Łakomicki Wiktor.
24. Grudna	235	»
25. Wełna	254	Grabowski.
26. Dąbrowka Lesna	168	»
27. Krosin	435	»
28. Ciążyn	110	»
29. Krosinek	290	»
30. Lipa Holendry (<i>Lippe</i>)	314	»
31. Ludomy Olendry	132	Pstrokoński.
32. Dembniak Olendry (<i>Eichquast</i>)	145	»
33. Bomblin	323	Dobrzycki Er.
34. Kiszewo	273	»
35. Kiszewko	158	»
36. Nowamyśl	145	»
37. Stobnica	232	»
38. Stobnica Olendry	194	»
39. Podlesie	161	»
40. Boruszyn	650	»
41. Tarnowka	416	»
382.		2. Na lewym brzegu Wełny.
42. Kowanowo	146	»
43. Łukowo *)	406	Grabowski Józef D.
44. Szymankowo	136	Grabowski Józef D.
45. Uchorowo	312	»
46. Pacholewo	222	»
47. Rożnowo	335	Bninski Józef.
48. Słomowo	223	»
49. Jaracz	123	»
50. Parkowo	336	Grabowscy SS.
51. Suche Olendry	112	»
52. Garbatka	119	»
53. Owce głowy	122	»
54. Boguniewo	232	»
55. Budziszewo	250	Łubiński Józef.
56. Studziniec	278	Schmidt.

*) Dziedzic Łukowa wzorowem odznacza się rolnictwem.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
57. Nawisk	221	»
58. Budziszewo Olendry	148	»
59. Potrzeznowo	150	Łubiński Józef.
60. Potrzeznowo Olendry	160	»
61. Łaskoń	110	»
62. Nieszawa	160	Reibnitz Krystyna.
63. Długa Goślina	267	Rząd.
64. Białężyn	178	Gorzyński.
65. Starczanowo	150	»
66. Goslinka	101	»
67. Trojanowo	171	»
68. Woynowo	238	Powelski Stanisław.
69. Łopuchowo	200	Luther Ferd.
70. Rakownia	156	»
71. Piła	236	»
72. Pławno	156	»
73. Kamińskie Olendry	219	»
74. Dąbrowka nowa	143	»
75. Dąbrowka Kościelna	192	»
76. Głęboczek	137	»
77. Głęboczek Olendry	102	»
78. Trojanowo Olendry	103	»
79. Przepędowo	154	»
80. Brzeźnie (<i>Briesen</i>)	»	»

383.

B. NA LEWYM BRZEGU WARTY.

81. Bronczewo	110	»
82. Jaryszewo	167	»
83. Sycyno	168	»
84. Osowo stare	113	»
85. Niemieczkowo	158	»
86. Popowka	160	Bniński Nepomucen.
87. Popowo	132	»
88. Baborowo	195	Dobrzycki Tytus.
89. Przecław	186	Błociszewski M.
90. Lulin	207	Kwilecka.
91. Gorka	172	Kuczborski.
92. Nieczayna	224	Turno Helena.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
93. Ślepuchowo	187	»
94. Żukowo	117	»
95. Uścikowo	209	Rząd.
96. Uścikowo Olendry	136	»
97. Objezierze	349	Turno Helena.
98. Kowalewka	156	»
99. Wargow	215	Koszutski Józef.
100. Zielądkowo	149	Moraczewska.
101. Ocieszyn	237	Czachórska.
102. Bogdanowo	194	»
103. Gołaszyn	113	Swiniarski Edm.
104. Maniewo *)	320	Rząd.
105. Tworkowo	258	Treskow Zygmunt.
106. Chrustowo	118	»

cc) Wsie i osady mniejsze.

384. Powiat Obornicki obejmuje w obrembie swoim 96 wsi i osad mniejszych (**).

D. CZĘŚĆ POWIATU SRZODZKIEGO.

385. Część powiatu Szrodzkiego która wchodziła w skład dawnego województwa Poznańskiego graniczy na północ z powiatem Gnieźnieńskim; na wschód z częścią drugą tegoż powiatu Szrodzkiego wchodzącą dawniej do województw Gnieźnieńskiego i Kaliskiego; na południe z częścią powiatu Pleszewskiego i z powiatem Szremskim, na zachód z powiatem Szremskim i Poznańskim.

386. Część ta powiatu Szrodzkiego niema żadnej komunikacji głównej lądowej, lecz na południe dotyka do Warty w długości półtory mili. Rzeka ta jest żeglowną na większe statki.

387. Ziemia powiatu Szrodzkiego należy do najurodzajniejszych w województwie, i z tego powodu mało ten powiat ma lasów, bo ledwie jedną dziewiątą część przestrzeni.

388. Część ta powiatu Szrodzkiego ma mil kwadratowych jeo-
graficznych 9,42 albo morgów reńskich 202.433 ludności ogół

*) Dawniej należało do Kommandorji Maltańskiej w Poznaniu.

***) Pomiędzy niemi Mniszewo, Reibnitza. Ruda nad Wefną pod którą niegdyś kopano żelazny kruszec. Żerniki Grabowskiego Józefa, Cerkwice Radzimińskiej etc.

nęj 19.945. Stosunkowej na 1na milę kw. 2.181. Ludność miejska wynosi głów 3.477. Wiejska 16.468. Dymów liczono w 1820 roku 1903. Rzeka większa jest jedna to jest Warta granic powiatu dotykająca. Rzeczek mniejszych dwie, nazwania na mappie niemających. Jezior większych jest 4, mniejszych 3. Do większych liczymy w północnej części Stęszewko, w południowej trzy Wielkojezierskie, Małojezierskie i Zaniemyślskie. Las jeden Stęszewkowski. Z traktów głównych dwa przechodzą przez część tę powiatu, to jest : trakt z Poznania na Bnin, Niezamyśl do Nowego miasta i dalej do Kalisza, drugi z Poznania na Swarzędz do Warszawy, w długości pół mili około wsi Paczkowa przechodzi. Stacji pocztowych jest dwie Zaniemyśl i Szroda. Urzędów Ekonomicznych 2, Komorniki i Czerleyno. Na tę część powiatu wypadało stosunkowo w 1837. Koni 2.986. Bydła 8.487. Owiec 18.277. Koz 19. Swiń 5,200. W ogóle sztuk 64.969.

389. Część ta powiatu Szrodzkiego ma miast 2. Wsi większych 72. Wsi i osad mniejszych 80.

aa) Miasta.

390. Część ta Powiatu obejmuje miasta : Szroda i Zaniemyśl.

391. Szroda (*Schrodu*) wśród urodzajnej okolicy położone i dobrze zbudowane miasto ma domów 290. Ludności 2.067. to jest : chrześcijan 1.767. żydów 300. Kościół katolicki, klasztor dawny XX. Dominikanów, kollegiatę i synagogę. Jest tu sąd ziemsko-miejski, rezydencja landrata i urząd poborowy. Dawniej był tu sąd pokoju. Za polskiego rządu w Szrodzie odbywały się sejmiki trzech województw wielkopolskich, Poznańskiego, Gnieźnieńskiego i Kaliskiego, do wyboru posłów na sejm i deputatów na Trybunał koronny. W roku 1703 zawiązała tu się konfederacja przeciwko Augustowi II, za Stanisławem Leszczyńskim. Miasto to należy dziś do Dąbrowskiego. Stacja pocztowa Szrodzka odwozi do Poznania, Kostrzyna, Wrześni i Zaniemyśla. Liczy się do klasy III podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 4. od Warszawy 39.

392. *Zaniemyśl (Santomischel)* na drodze ze Szrody do Szrema między jeziorem Zaniemyślskim i Małojezierskim położone, ma domów 160. mieszkańców 1.410. Kościół katolicki, ewangelicki i synagogę. Są tu gorzelnie i dobre fabryki likworów. Stacja

pocztowa tutejsza odwozi do Szrody, Nowego miasta, Xiąża, Szre-
mu, Kurnika i Wrześni. Miasto należy do Skórzewskiego. Odle-
głość od Poznania mil 4 od Warszawy 38. Niedaleko od miasta
na jeziorze Zaniemyślskim jest wyspa *Edwardową* zwana, nale-
żąca do Hr. Edwarda Raczyńskiego, na której właściciel piękny
założył zameczek i w ogólności tak wyspę tę ozdobił, że ją do
najpiękniejszych w kraju zaliczają. Na tymto jeziorze niedawno
jeszcze, dwóch młodych Polaków, przyjaciół i krewnych szlachetną
odznaczyło się zabawą, gdy na dwóch, w małym rozmiarze zbu-
dowanych, i wszelkim właściwym przyborem i uzbrojeniem o-
patrzonych okrętach, wszystkie, w gonitwach a nawet zmyślo-
nych bitwach, marynarskie działania, obroty i ruchy naśladować
starali się. Piękna ta i oświeconych obywateli godna zabawa,
mimowolnie u widzów budziła wspomnienie czasów, kiedy Polska
i brzegi morskie i własne porty, flotę, majtków i admirałów
swoich miała, i kiedy się sława imienia Polskiego na najodleglej-
szych rozlegała morzach.

bb) Wsie większe.

393. Część ta powiatu Szrodzkiego obejmuje wsi większych 72
w spisie ich załączamy podług powziętych wiadomości, nazwiska
37 właścicieli.

394. 1. Na północ od miasta Szrody.

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
1. Łagiewniki	185	»
2. Bednary	252	Zawadzki.
3. Stenszewko	143	»
4. Stenszewko Polskie Olendry	151	»
5. Uzarszewo *)	209	Lipski Józef.
6. Sarbinowo	141	»
7. Kowalskie	170	Urbanowski Teofil.
8. Bogay Olendry	108	»
9. Paczkowo	117	»
10. Siekierki wielkie	197	Lautsch Balbin.
11. Siekierki małe	160	»
12. Gowarzewo	248	Sempolowska Em.

*) Tu jest papiernia.

	LUDNOŚĆ.	WŁŚACICIEL.
13. Tulce *)	260	Poniński Edward.
14. Komorniki	120	Poniński Henryk.
15. Bilino	170	»
16. Wydzierzewice	212	Moszczeński Adam.
17. Trzek	129	Topolski Stanisław.
18. Czerlejno	320	Rząd.
19. Kleszczewo	325	Rząd.
20. Węgierskie	205	Bronikowska Emilia.
21. Pławce	174	»
22. Zdziechowice	141	Kurnatowski Andrż.
23. Bagrowo	144	Dobrogoyski Józef.
24. Dębicz	298	Wolniewicz Antoni.
25. Mączniki kolonia	130	»
26. Babin	238	Rohrman.
27. Markowice	207	Zieliński Rom.
28. Krerowo	250	Swiszulska.
29. Bieganowo	159	Radoński Florenty.
30. Żymnino	200	Działyński.
31. Nagradowice	135	»
32. Krzyżowniki	159	Moszczeński.
33. Trzebiestawki	156	»
34. Januszewo	123	»
35. Jarosławiec	133	Miełęcka Izabella.
395.	2. Na południe od miasta Szrody.	
36. Jaskowo	212	»
37. Winna	130	»
38. Snieciska	227	Schmaedike.
39. Płaczki	126	Korytowska.
40. Chwałkowo	123	Materna Juliusz.
41. Słupia wielka	159	Nieświastowski.
42. Słupia mała	117	Nieświastowski.
43. Zrenica	181	»
44. Olszewo	136	»
45. Mączniki	122	»
46. Chudzice	153	Białkowski.

*) W księżym dziedzińcu stoi piękny i stary obelisk bez napisów i niewiadomo co znaczy.

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
47. Połazajewo	132	»
48. Chocicza *)	102	Chłapowski dziś Dąbrowska.
49. Brzezcie	147	»
50. Szlachcin	201	»
51. Pierzno	148	»
52. Nietrzanowo	176	Szczanieccy.
53. Brodowo	309	Drwąski.
54. Włostowo	119	»
55. Kijew	168	»
56. Pigłowice	213	Sokolnicki Tadeusz.
57. Pulwica	197	»
58. Jezioro wielkie	306	»
59. Jezioro małe	200	»
60. Lubonice	»	»
61. Niezamyśl	110	»
62. Lubonice olendry	348	»
63. Józefowo kolonia	109	»
64. Wielka kempa	117	»
65. Mała kempa	112	»
66. Młodzikowo	146	Materna.
67. Czarnotki	381	Karczewski Bogusław.
68. Garby	224	Schmaedike.
69. Sulencin olendry	302	»
70. Sulencin	265	Skrzydlewski Władysław.
71. Solec	213	»
72. Murzynowo leśne	160	Krzyżanowska.

cc) *Wsie i osady mniejsze.*

396. Część ta powiatu Szrodzkiego zawiera 80 wsi i osad mniejszych **).

E. POWIAT POZNAŃSKI.

397. Powiat Poznański graniczy na północ z powiatem Obornic-

*) Chłapowski Xawery w roku bieżącym zeszyły, był dawnym Podkomorzym Kociąńskim, zapewne jednym z ostatnich dawnych urzędników wojewódzkich Polskich.

***) Pomiędzy niemi Bumiejki Dobrowolskiej; Żabikowo Heikerotha; Kosnuty Swiszułskiego Antoniego etc.

kim ; na wschód z powiatem Szrodzkim ; na południe ze Szremskim i Kościańskim ; na zachód z Bukowskim i Szamotulskim.

398. Powiat Poznański ma trzy główne komunikacje jedną wodną to jest rzekę Wartę przez całą długość powiatu , wciąż że główną na większe statki, i dwa gościńce bite, jeden Berliński od Poznania do granicy Szamotulskiej, drugi Wrocławski od Poznania do granicy Kościańskiej.

399. Lasy w powiecie Poznańskim nie zajmują jak około dziesiątej części przestrzeni. Dziewięć dziesiątych zajmują zapola. Ziemia jednak w ogólności jest mniej żyzna jak w powiecie Szrodzkim.

400. Powiat Poznański ma mil kw. jeograficznych 19,68 albo morgów reńskich 422.921, ludności ogólnej 73.580. stosunkowej na jednej mili kw. 3.738. Ludność miejska wynosi 36.468. wiejska 37.112. Dymów liczono w 1820 roku 4.711. Rzeka większa jedna, to jest Warta ; rzeczek mniejszych dwie to jest Główna i Cybina. Jezior większych 9, mniejszych 19, w ogóle 28. Do większych liczą się między innymi : Kiekrz , Lussowo , Strykowo, Witobel, Demańczewo i Swarzędz. Z traktów głównych przechodzi przez powiat Poznański 9. to jest Warszawski, na Swarzędz ; Kargowski na Konarzew i Buk ; Gnieźnieński na Główno i Kobylnicę ; Bydgoskich dwa , jeden na Owinska, drugi na Suchylas i Chłudowo ; Kaliski na Rataje , Krzesinki do Nowego miasta ; Wrocławski także na Rataje i Krzesinki do Xiąża ; Kargowski drugi na Stęszewo i Grodzisk ; Landsbergski na Psarskie, Kiekrz i Szamotuly. -- Lasów 16 nie wiele rozległych , między innymi Owiński, Głuszyński, Rosnowski i Stęszewski. Gościńców bitych długość w powiecie wynosi mil 7 $\frac{1}{2}$. Urzędów ekonomicznych dwa w Kościanie i Mrówinie. Stacji pocztowych w powiecie jest dwie, w Poznaniu i Stęszewie. Powiat ten posiadał w 1837. koni 5.669. bydła 14.390. owiec 88.861. kóz 159. świń 6.273. W ogóle sztuk 115.352.

401. Powiat Poznański ma miast 3. Wsi większych 137. wsi mniejszych 123.

aa) *Miasta.*

402. Powiatu Poznańskiego miasta są : Poznań, Swarzędz i Stęszewo.

403. *Poznań (Posen)* leży nad Wartą pod 52° 19' 24" szeroko-

kości jeograficznój północnój a 15° 12' długości jeograficznój, licząc od merydjana paryzkiego *). Jest to jedno z najstarszych miast polskich. Dawniej stolica królestwa, Wielkopolski, województwa, dziś Xięztwa Poznańskiego. Dawniej rezydencja Królów i Xiążąt polskich, dziś siedlisko władz najwyższych prowincjonalnych pruskich sądowych, administracyjnych, wojskowych i rezydencja Arcybiskupa. Pomiędzy władzami pruskimi zamieszkuje w Poznaniu namiestnik królewski, kiedy jest mianowany, naczelny Prezes prowincji (*Oberpresident*), Regencja. Tu jest główna i prowincjonalna Dyrekcja kredytowa, tudzież Dyrekcja towarzystwa ogniowego, jako i Jeneralna komissja i kolegium rewizyjne, co do spraw urzędzenia włościan. Tu odbywa swe urzędowanie Sąd Apellacyjny (*Ober appellations gericht*), Główny Sąd ziemski (*Ober-land-gericht*), Sąd ziemsko-miejski (*Land und stadt gericht*), Inkwizytoriat. Urząd powiatowy Landrata (*Kreisamt*), Prowincjonalna dyrekcja podatkowa (*Prowincial steuer direction*), Naczelny urząd pocztowy (*Ober post-amt*), Naczelny urząd prowiantski (*Ober proviant-amt*), Naczelny urząd poborowy (*Ober rentamt*), Prowincjonalna dyrekcja miar i wag (*Prowincial eichungs-amt*), Prowincjonalna dyrekcja podatków (*Prowincial steuer-amt*), i Główny magazyn soli; w Poznaniu jest sztab główny piątego pruskiego korpusu wojska, sztab dziesiątej dywizji i sztaby trzech brygad, to jest: dziesiątej piechoty, dziesiątej jazdy, i dziesiątej landwery. Miasto Poznań należy do rządu. Ma sześć przedmieść, trzy na prawym brzegu Warty, trzy na lewym. Przedmieścia na prawym brzegu są: Waliszewo, Srodka i Ś. Roch. Są one kilką ramionami Warty przerzynane a rzeczka Cybina przez jedno przedmieście przechodzi i niopodal od niego z Wartą się łączy. Przedmieścia na lewym brzegu są Ś. Marcin, Ś. Wojciech i Nowa-grobla. Kościołów katolickich liczył dawniej Poznań 24, dziś po zniesieniu dziesięciu nie pozostało jak 14, to jest: Katedra, Panna Marja na Waliszewie, kościół Bernardynów, Karmelitów, Sióstr miłosierdzia, Fara, kościół Dominikanów, Ś. Wojciecha, S. Marcina, S. Rocha i cztery mniejsze, pomiędzy któremi jest mały kościół S. Jana Jerozolimskiego przy drodze do Swarzędzia, podług niektórych starszy od wszystkich innych. Jest w Poznaniu kościół luterski jeden, kalwiński jeden,

*) Polska w kształcie Dykeyonarza p. Słowaczyńskiego, str. 352.

dom modlitwy dla Greków i synagoga. Poznań posiada klasztorów pięć, kolegiatę, szpitalów dwa, dom sierot, gimnazjum katolickie, seminarium duchowne i nauczycielskie, instytut położniczy, instytut poprawczy dla dzieci i drugi dla osierociałych dziewcząt. Domów ma 1.190. Ludności ogólnej w 1837 r. głów 32.456 *), pomiędzy któremi liczą 12.200 Polaków i katolików, 3.428 Niemców, to jest 1.500 katolików i 1.928 protestantów, 6.828 żydów niemców. Poznań jest miastem dobrze zbudowanym, ma ulice szerokie, rynek obszerny, i trzy główne place: Działownia (*Kanonenplatz*), Sapieżyński i Wilhelma przed teatrem. Do znaczniejszych gmachów należy: 1. Zamek pod górą gdzie się sądy odbywają. 2. Ratusz na rynku za Stanisława Augusta, przy zachowaniu gotyckiego stylu, odnowiony. 3. Kościół katedralny czyli tak nazwany Tum na Waliszewie, gdzie spoczywają zwłoki Mieczysława I. Bolesława Wielkiego, Mieczysława II. Kazimierza I. i Przemysława. 4. Kościół pojezuicki dzisiejsza fara w samym mieście. 5. Pałac namiestnika, to jest obszerne niegdyś kolegium Jezuickie, w którym Biskup Poznański Lubrański szkołę akademicką założył, dziś odnowiony i przerobiony. 6. Kościół Bernardynów odznaczający się silnymi organami. Do znaczniejszych ulic należy Garbarska, po ostatnim pożarze w 1803 roku pięknie odbudowana i Wilhelma za obrębem samego miasta, topolami wysadzona, za główną mieszkańcom przechadzkę służąca.

404. Pomiędzy zakładami naukowemi pierwsze trzyma miejsce biblioteka Raczyńskich uposażona od fundatora swego Edwar-da Raczyńskiego, rocznym dochodem 6.000 złp., drugi księgozbiór jest w gimnazjum S. Maryi Magdaleny, trzeci w Seminarjum, (p. art. 324). Nadto posiada Poznań dwie księgarnie i dwie drukarnie. Wychodzi w Poznaniu cztery pism perjodycznych, to jest Gazeta Polska, Gazeta Niemiecka, Tygodnik Literacki i Dziennik Domowy **).

405. We względzie przemysłu, Poznań należący do klasy drugiej podatku procederowego i opłacający od mlewa i rzezi, zawiera fabryki tabak i tytoniów, garbarnie, fabryki tkanek bawełnianych, pojazdów, laku, ma farbiernie, blechy, liczy wiele złotników, zegarmistrzów, rusznikarzy i t. d. Wspomnieć tu na-

*) Według Hoffmana w 1839 roku. 38.000 głów.

**) Wystawa sztuk pięknych odbywa się w Poznaniu co lat kilka.

leży o trzewikach w Poznaniu fabrykowanych i za granicę nawet wywożonych, tudzież o wybornym chlebie pszennym pod nazwiskiem bułki poznańskiej powszechnie znajomym.

406. Co do zabaw, ma teatr na którym częściej niemcy, a czasem tylko przejeżdżający polscy aktorowie grają, Cassino i uczęszczane od Poznańczyków spaceru do wsi Szeląga, o pół mili od miasta nad Wartą położonej.

407. Od roku 1328. zaczęto Poznań umocniać pięć cytadelami. Gdy to utwierdzenie zakończone zostanie, obręb jego w czasie wojny będzie mógł mieścić kilkadziesiąt tysięcy wojska. Fortyfikacje będą mogły być zalane.

408. Niewiadome są najpierwsze początki Poznania. Pierwotna posada miasta była na prawym brzegu Warty gdzie teraz przedmieścia Waliszewo i Srodka. Za Przemysława I. Xięcia Poznańskiego w 1240. przeniesione zostało na brzeg lewy. Z dawnych na prawym brzegu zabudowań nie pozostały jak Tum, kościół S. Mikołaja, i S. Jana Jerozolimskiego. Kazimierz Wielki zbudował zamek na wyspie.

409. Poznań należał niegdyś do związku Anseatyckiego i po Krakowie pierwsze w nim z miast polskich zajmował miejsce. Handel z Niemcami wielkie mu przynosił korzyści. Za Jagiełłów Poznań był miastem składowem.

410. Do szczególnych pamiątek historycznych przywiązanych do miasta Poznania liczyć można następujące *) :

W Roku 965 dnia 5 marca Mieczysław I. przyjął wiarę chrześcijańską.

W roku 968 tenże Mieczysław ufundował tu pierwsze biskupstwo Polskie.

W roku 992 tenże Mieczysław I. umarł w Poznaniu i w katedrze pochowany. Tegoż roku Poznań dostawił do wojsk Bolesława Chrobrego 5.300 ludzi pieszych **).

W roku 1.000 Bolesław Chrobry przyjął Cesarza Ottona III. w Poznaniu i od niego za króla uznany został.

W roku 1025 dnia 3 kwietnia umarł w Zamku Poznańskim Bolesław Wielki i w katedrze pochowany.

*) Obraz historyczno-Statyryczny Miasta Poznania p. Łukasiewicza.

**) Martiunus Gallus , str. 62.

W roku 1034 umarł w Poznaniu Mieczysław II. i w Katedrze pochowany.

W roku 1058 umarł tu Kazimierz I. i w katedrze pochowany.

W roku 1257 Zgon Przemysława I. Xięcia Wielkopolskiego.

W roku 1296 pogrzeb uroczysty zamordowanego tegoż roku w Rogoznie króla Polskiego Przemysława.

W tymże roku 1296 Wybór w Poznaniu na Króla Władysława Łokietka.

W roku 1300 ogłoszenie w Poznaniu królem Wacława Czeskiego.

W roku 1343 umocowani miasta Poznania podpisali wraz z szlachtą umowy Kazimierza W. z Krzyżakami.

Od roku 1174 do 1359. w latach 185 powietrze w mieście Poznaniu 6 razy grasowało, w średnim przecięciu co lat 31.

W roku 1372 Król Ludwik uwolnił kupców Poznańskich od wszelkich opłat celnych w całym królestwie *).

W roku 1394 Poznań uznany miastem składowym przez Władysława Jagiełłę **).

W roku 1447 prawie cały Poznań spłonął ogniem.

W roku 1493 Król Jan Albert przyjmował w Poznaniu posła Wenetów i drugiego posła od Bajazeta.

W roku 1552 zaczął się rozszerzać Luteranizm w Poznaniu za sprawą Samuela Dominikana i Seklucjana.

W roku 1574 przybycie do Poznania Henryka Walezyusza jadącego na koronację do Krakowa.

W roku 1632 posłowie miasta Poznania ostatni raz do wyboru króla Władysława IV. należeli.

W roku 1655 Poddanie się Poznania wojsku Szwedzkiemu za Karola X. Szwedzkiego a Jana Kazimierza Polskiego Króla.

Od roku 1359 do 1677 powietrze w latach 318 grassowało 35 razy. W średnim przecięciu co lat 9.

W roku 1703 zdobycie Poznania przez Szwedzkiego generała Rehnschild.

W roku 1704 bitwa pod Poznaniem między wojskiem Szwedzkim pod dowództwem generała Majerfelda i wojskiem Saskim pod sprawą G. Schulemburga. To ostatnie pobite.

*) Cod. Diplom. M. Poloniae, str. 127.

***) Tamże str. 142.

Tegoż roku 1704 oblężenie Poznania osadzonego Szwedami przez Sasów i Rossjan. Oblężonemi dowodził Mejerfeld, oblegającemi Patkul, ten ostatni zmuszony do odstąpienia od miasta.

W roku 1709 ostatnia 43^{cia} zaraza morowa w Poznaniu. W tym ostatnim okresie lat 32^{ch}, grassowała dwa razy, a zatem co lat 16. W ogóle zaś przez lat 535 powietrze w Poznaniu 43 razy panowało, to jest w średnim przecięciu co lat 12.

W roku 1716 Gniazdowski Regimentarz wraz ze Skorzewskim marszałkiem Konfederacji Tarnogrodzkiej, zdobywa szturmem Poznania i bierze w niewolę generała Saskiego Zejdlitza.

W roku 1744 Przełożenie zwłok Bolesława W. do nowej trumny.

W roku 1780 pierwsze posiedzenie w Poznaniu Kommissji *Boni Ordinis*.

W roku 1790 pierwsze posiedzenie Kommissji *cywilno-wojskowej* wojewódzkiej.

W roku 1791 pierwszy i ostatni wybór plenipotenty na Sejm z miast królewskich W. Poznańskiego, obrany został Wybicki Józef. Tudzież wybór sędziów do sądu apellacyjnego miast. Z miasta Poznania wybrani: Jasiński, Mejerer i Mierzyński.

W roku 1793 Zajęcie miasta Poznania przez wojsko Pruskie przy drugim rozbiórce Polski.

W roku 1806 zajęcie miasta przez wojska Francuzkie pod sprawą Cesarza Napoleona.

W roku 1815 powtórne zajęcie miasta i kraju przez wojsko Pruskie przy ustanowieniu Xięstwa Poznańskiego.

411. Stacja pocztowa konna Poznańska odwozi podróżnych do Mosiny, Stęszewa, Buka, Bytynia, Szamotuł, Obornik, Murowanej Gośliny, Pobiedziska, Kostrzyna i Kurnika. Odległość od Warszawy mil 40 1/2, od Krakowa 50, od Gdańska 35, od Berlina 35, od Wrocławia 20.

412. *Swarzędz* (*Schwersentz*), na wielkim trakcie z Poznania do Warszawy, nad jeziorem Swarzędz położone, ma domów 375. mieszkańców 2.923. Pomiedzy któremi Chrześcijan 1.327. 1.596 Żydów. Ma dwa kościoły katolickie i Synagogę. Są tu fabryki sukienne, płótna, tytoniów i garbarnie. Swarzędz należy do klasy III. podatku procederowego. Miasto to było dziedzictwem przemożnego niegdyś domu Grzymałów, sławnego z walki z familją Nałęczów w 14 wieku toczonęj; znane dawniej było

pod nazwiskiem Grzymałowa, dziś sąsiedniej wiosce służącym. Miasto to należy do kassy wdów. Odległość od Poznania 1 1/2 od Warszawy 39.

413. *Stęszewo* nad rzeczką małą, jezioro Kramplewskie z Witobelskim łączącą, na gościńcu bitym Wrocławskim położone, ma domów 130. mieszkańców 1.089. Kościół katolicki. Jest dobrze zbudowane, dziś należy do X. Oranji Króla Hollenderskiego; dawniej należało do kapituły Poznańskiej. Osadzone jest kolonistami sprowadzonymi z Xięstwa Nassau Dillenburg, którzy rozmaite tkanki wełniane wyrabiają. Stacja pocztowa tutejsza odwozi do Poznania, Buki, Grodziska, Kościana, Mosiny i Czempina. Odległość od Poznania mil 4. od Warszawy 44 1/2.

bb) Wsie większe.

414. Powiat Poznański obejmuje wsi większych 137. Do spisu wsi dołączamy nazwiska 55 właścicieli.

A. NA LEWYM BRZEGU WARTY.

415. 1. Na gościńcu bitym Berlińskim.

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
1. Jerzyce	1.133	Miasto Poznań.
2. Swadzim	215	Kąsinowski.
3. Sady	206	„
4. Tarnowo	632	Grevenitz.
5. Rumianek	101	„

416. 2. Na gościńcu bitym Wrocławskim.

6. Gurczyn	468	„
7. Fabianowo	148	„
8. Komorniki	395	„
9. Rosnowo Olendry	195	„
10. Chmielnik	159	Rząd.
11. Małe Srocko	145	„

417. 3. Na północ od gościńca bitego Berlińskiego.

12. Pamiętkowo *)	282	Bielińska.
13. Przeclawek	107	„
14. Cerekwica	141	Radziwiński Jan.

*) Wieś ta wspomniana jest w historii reformacji z powodu Ostrorożanki zaciętej sektarki.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
15. Przybroda	114	"
16. Mrowino	401	"
17. Kokoszyn	168	"
18. Góra	160	Schermer Józef.
19. Kobylniki	108	"
20. Napachanie	220	Moszczeński.
21. Rokitnica	177	Mlecki Maxymilian.
22. Krzyszkowo	161	"
23. Żydowo	147	Szołdrski Melchior.
24. Roztworowo	155	Szołdrski Władysław.
25. Bydkowo	119	"
26. Sobota	188	Łaszkowska.
27. Gałęczewo	143	Gorczyzewski.
28. Chludowo	372	Tresków Otto.
29. Truszkołowo	295	Tresków.
30. Biedrusko	184	"
31. Knyszyn	178	Tresków Otto.
32. Chojnica	258	Bielińska.
33. Złotkowo Olendry	123	"
34. Glinno	132	"
35. Radojewo	203	Tresków Henryk.
36. Nowa wieś	110	Ogrodowicz.
37. Morawsko	213	Duchy.
38. Łagiewniki	171	Dziembowski Zygmunt.
39. Pawłowice	208	Dygaśiewicz.
40. Złotniki	236	Goślinowski Stanisław.
41. Kiekrz *)	114	Raczyński Atanazy.
42. Psarskie Olendry	111	"
43. Wielkie	113	Kierscy SS.
44. Chyby	113	Wolf.
45. Krzyżowniki	244	"
46. Strzeszynko	117	Przyłuski Stanisław.
47. Suchylas	214	"
48. Naramowice	210	"
49. Golencin	107	Ziemięcki.
50. Winiary	440	Miasto Poznań.

*) Ordynacja.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
51. Sołacz	153	Urban.
418. 4. Między gościńcem bitym Berlińskim i Wrocławskim.		
52. Jankowice	310	Engeström.
53. Ceradz Kościelny	163	Engeström.
54. Lusowko	228	»
55. Lusowo	298	Otocki.
56. Sierosław	119	»
57. Więckowice	360	Breza Konstancja.
58. Dubiewiec	248	»
59. Dubiewo	231	»
60. Zakrzewo Olendry	259	»
61. Dombrowa	188	»
62. Wysogotowo	181	»
63. Ławica	222	»
64. Janikowo	116	»
65. Plewiska	280	»
66. Skorzewo	250	Tempelhof.
67. Dombrowka	144	Tempelhof.
68. Pałędzie	170	»
69. Gołuski	129	»
70. Głuchowo	210	»
71. Chomencice *)	313	»
72. Rosnowo	189	Pomorski Franciszek.
73. Konarzew **)	571	Działyńska.
74. Trzcielino	148	Biskupscy SS.
75. Dembno	145	»
76. Lisowki	135	»
77. Tomice ***)	151	»
78. Mirosławki	120	»
79. Jeziorki	246	»
80. Piekary	148	»
81. Słupia	142	»
82. Sapowice	184	Chełkowska.

*) Dawna dziedzina Morawskich herbu Nałęcz.

**) Piękny tu jest pałac i wielki ogród ze znaczną liczbą roślin i krzewów zagranicznych. Konarzew był dawniej dziedzina Konarzewskich herbu Poraj.

***) Miejsce urodzenia i dawniej dziedzictwo Piotra Tomickiego Kanclerza W. Koronnego i Biskupa Krakowskiego.

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
83. Wielka wieś	168	"
84. Strykowo	296	Skalański.
85. Wronczyu	298	Potocki Maksymilian.
86. Modrze	562	Barth.
419. 5. Między gościńcem bitym Wrocławskim i Wartą.		
87. Wilda górna	274	"
88. Wilda dolna	382	"
89. Kolumbia	206	"
90. Dembice	231	"
91. Luboń	142	"
92. Żabikowo	180	"
93. Lasek Olendry	225	"
94. Wiry	359	Działyński.
95. Trzebowo	282	"
96. Witobel	151	"
97. Łódź	238	"
98. Demanczyce stare Olendry	291	"
99. Demanczyce nowe Ol.	181	"
100. Będlewo	311	Potockiego SS.
101. Łęczycza	114	"

B. NA PRAWYM BRZEGU WARTY.

420. 6. Na północ od rzeki Cybiny.

102. Promnice Olendry	237	"
103. Bolechowo	305	Tresków Henryk.
104. Bolechowko	106	"
105. Owinska *)	749	Tresków.
106. Dembogóra	111	"
107. Skorzecin	105	"
108. Kliny	135	"
109. Czerwoniak Olendry	104	"
110. Wierzonka	226	Tresków Ludwik.
111. Wierzenica	179	Brudzewski Alex.
112. Kicin	261	Rząd.

*) Był tu niegdyś sławny klasztor Cysterszek, i posiadał liczne wsie na około. Dobra te darowane zostały dzisiaj temu dziedzicowi za Prus Południowych. Dziś w Owinskach jest dom obfakanych, obszerny i wzorowo urządzone; nadto piękny zamek, zabudowanie gospodarskie wzorowo urządzone.

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
113. Koziegłowy	102	»
114. Kobylnica	105	»
115. Czerwoniak	119	»
116. Głowno	246	»
117. Gruszczyn	110	»
421.	7. Na południe od Cybiny.	
118. Rataje	286	»
119. Zegrze	276	»
120. Kobylepole	178	Mycielski Józef.
121. Jasin	205	»
122. Grzymałów	300	»
123. Gortałowo	145	»
124. Łowencin	159	»
125. Zalaszewo	136	»
126. Garby	184	»
127. Szczepankowo	216	»
128. Minikowo	144	»
129. Garczewo	119	»
130. Spławie *)	378	Mycielski Michał.
131. Krzesiny	152	Sokolnicka.
132. Starołęka wielka	161	»
133. Starołęka mała	151	»
134. Głuszyn	248	Działyński Tytus.
135. Piotrowo	180	Sypniewski.
136. Wiorek	129	»
137. Babki	134	»

cc) *Wsie i osady mniejsze.*

422. Powiat Poznański obejmuje w sobie wsi i osad mniejszych 123 **).

F. POWIAT BUKOWSKI.

423. Powiat Bukowski graniczy na północ z powiatem Międzychodzkiem i Szamotulskim; na wschód z Poznańskim; na

*) Tu jest fabryka cukru burakowego przez dzisiejszego dziedzica Generała Mycielskiego Michała na wielką miarę założona i umiejętnie prowadzona.

***) Pomiędzy którymi: Chartowo, Chełmickiego Piotra; Piątkowo, Herbata; Umultowo, Koszutkiego; Golenczewo, Dobrzyckiej; Sobiesierne, Tempelhousa; Konino, Sypniewskiego.

południe z Kościańskim i Babimostskim; na zachód z Międzyrzeczkim.

424. Powiat Bukowski nie ma żadnej głównej komunikacji ani wodnej ani lądowej.

425. W części południowo-zachodniej powiat Bukowski jest lesnym; w części północno-wschodniej panują zapola.

426. Powiat Bukowski ma mil kw. jeograficznych 16,77 albo morgów reńskich 360.385. Ludności ogólnej głów 42.378. Stosunkowej na 1. milę kw. 2.527. Ludność miejska wynosi 9.922. wiejska 32.456. Dymów liczono w 1820 r. 3,814. Rzeki żadnej ani większej, ani mniej znacznej nieposiada. Jezioro 1 większe Zgierzynka, 5 małych, w ogóle 6. Bagien 2. w okolicach Opalenicy i Trzcianki. Lasów 7. Traktów głównych dwa przechodzi przez powiat, to jest jeden z Poznania na Buk, Opalenicę, Grodzisk; drugi z Poznania na Stęszewo, Grodzisk, obadwa do Kargowy, stacja pocztowa konna 1. w Grodzisku. Powiat ten posiadał w 1837 koni 4.463. Bydła 15.854. Owiec 65.688. Koz 123. Świń 7,603. W ogóle sztuk 93.731.

427. Powiat Bukowski obejmuje miast 5. Wsi większych 97. Mniejszych 37.

aa) Miasta.

428. Miasta powiatu Bukowskiego są • Grodzisk, Buk, Lwowek, Opalenica, Nowy Lutomyśl.

429. *Grodzisk (Graetz)* dobrze zbudowane miasto na traktach dwóch z Poznania do Kargowy, ma domów 350. mieszkańców 3.397. Kościół katolicki i Synagogę, tudzież dawny klasztor XX. Bernardynów i sąd ziemsko-miejski. Miasto od dawnego czasu sławne z dobrego piwa, dziś jeszcze ma znakomite browary i w nich warzone piwo rozwożą na cały kraj Poznański. Są tu garbarnie i fabryki sukna. Miasto Grodzisk należy do Szulca i Łubińskich i liczy się do klasy III. podatku procederowego, a prócz tego opłaca podatek od młwa i rzezi. Tutejsza stacja pocztowa odwozi do Buku, do Lwowka, do Rakowca, do Kościana i do Stęszewa. W szesnastym wieku reformatorowie mieli tu drukarnią, której wydania do rzadkości literackich dziś należą. Odległość od Poznania mil 5 1/2. od Warszawy 46.

430. *Buk* leży na tym samym trakcie co i Grodzisk, to jest z

z Poznania do Kargowy idącym, ma domów 230. mieszkańców 2.187. Odbywa tu się urząd Landrata powiatowego i jest kassa powiatowa i fizykat. Stacja pocztowa Bukowska odwozi podróżnych do Poznania, Stęszewa, Grodziska i Lwowka. Odległość od Poznania mil 3 od Warszawy 43 1/2. Miasto należy do rządu i liczy się do klasy III. podatku procederowego. Jestto miejsce urodzenia sławnego w literaturze Walentego Reszki.

431. *Lwówek (Neustadt)* źle 'zbudowane, rowem otoczone miasto ma 260 domów, 2.344 mieszkańców pomiędzy którymi żydów 518. Jest tu przedmieście, zamek, kościołów katolickich jest 4. ewangelicki jeden i synagoga. Miasto należy dziś do familii Łackich, dawniej było dziedzictwem Łukomskich herbu Drya. Posiada sukienników, tkaczy i garbarnie. Znakomite w nim odbywają się targi, osobliwie na zboże. Urząd pocztowy tutejszy jest tylko listowym. Odległość od Poznania mil 5 1/2. od Warszawy 46.

432. *Opalenica*, między Bukiem i Grodziskiem na trakcie z Poznania do Kargowy położone. Miasto ma domów 150. mieszkańców 1.246. Posiada kościół katolicki, dawny klasztor XX. Reformatów. Miasto należy do familji Kotwiców. Odległość od Poznania mil 4. od Warszawy 44 1/2. Dawnemi dziedzicami Opalenicy miała być familia Tyczybarów fundatorów kościoła tutejszego. Nazwanie dawne tego miasta miało być *Rzechownica*. Po wytopieniu w nim Arjanów i spaleniu całej osady, odbudowana przybrać miała miano Opalenicy, a dziedzice nazwisko Opalińskich. W r. 1453 zburzył to miasto Piotr Opaliński z Bnina, do którego należały wtenczas oprócz Bnina; Sieraków, Międzychód, Szubin, Szmigiel, Jarocin, Trzciel i wiele innych wsi. W kościele Opalenickim są groby Tyczybara i dwóch Opalińskich. Lichtarze ołtarz zdobiące sporządzone być mają z trumny srebrnej Tyczybara. Zamek Opalińskich w ruinach tylko istnieje. W nim się urodziła Marya Opalińska, zaślubiona Stanisławowi Leszczyńskiemu królowi Polskiemu, matka królowej francuzkiej Maryi. W zamku tym pokazują jeszcze trzy okna pokoju w którym się Marja Opalińska urodziła.

433. *Nowy Lutomyśl (Neutomysl)* miasto położone w samym srzodku lesnej części powiatu Bukowskiego, w śród kolonji i Olendrów osadzonych w lasach Lutomyskim, Bolewickim, Bukowieckim i innych. Ma domów 90. mieszkańców 748. Są tu

sukiennice i garbarze. Należy do Powalskiego. Odległość od Poznania mil 5½ od Warszawy 46.

bb) *Wsie większe.*

434. W powiecie Bukowskim jest wsi większych 97. Załączamy w spisie następnym nazwiska 35 ich właścicieli.

435. 1. Na zachód od drogi z Grodzisk do Lwowka.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
1. Linie (<i>Linde</i>)	240	Łącki Antoni.
2. Zembowo	506	Łąccy.
3. Komorowo	367	Łąccy.
4. Komorowskie Olendry	234	„
5. Blakowe Olendry (<i>Blake H.</i>)	151	„
6. Grudna	172	„
7. Krzywylas (<i>Krumwalde</i>)	115	„
8. Bolewice (<i>Bolewitz</i>)	671	Łąccy.
9. Grunsko (<i>Gruntzig</i>)	356	Łąccy.
10. Chmielinka	453	Szczanieccy.
11. Roża (<i>Rose</i>)	129	„
12. Lipka wielka Olendry	168	„
13. Lipka mała Olendry	105	„
14. Wytomyśl	286	„
15. Kozielas Olendry	220	„
16. Bolewickie Olendry	143	„
17. Przylęg Olendry	496	„
18. Glinno Olendry (<i>Glinau</i>)	785	„
19. Stary Tomyśl (<i>Alt-Tomysl</i>)	487	Haugsdorf.
20. Węgielne Olendry	307	„
21. Sękowskie Olendry	346	„
22. Paprockie Olendry	746	„
23. Cichogorskie Olendry	528	„
24. Sontop	588	„
25. Nowa Róża Olendry	246	„
26. Bukowiec	481	„
27. Białe Olendry	277	„
28. Sworzyce	173	„
29. Albertowskie Olendry	606	„
30. Kąkolewo	669	Działyński T.
31. Rojewo Olendry	120	„

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
32. Czarne Olendry	362	"
33. Zdroy	132	Chłapowscy SS.
34. Doktorowo	730	"
35. Kobylniki	245	"
36. Gnin *)	338	Mielżyński Mikołaj.
436. 2. Między drogą powyższą i Traktem z Buk do Grodziska.		
37. Chudopsice (<i>Dürrhund</i>)	178	Urbanowski.
38. Konino	386	Łącki Antoni.
39. Zgierzynka	141	"
40. Posadowo	398	Łąccy.
41. Pakosław	463	Szczaniecka Emilia.
42. Brody	578	Szczaniecki Kalixt.
43. Chraplewo	291	Łącki Antoni.
44. Brodki	252	"
45. Sliwno	427	Szczanieccy.
46. Turkowo	264	"
47. Niegolewo	376	Niegolewski.
48. Wysoczka	139	Kowalski.
49. Żegowo	169	"
50. Kalwy	103	"
51. Niepruszewo	259	Sierakowski.
52. Wielkowieś (<i>Grosdorf</i>)	297	"
53. Łagwy	305	"
54. Rudniki	392	"
55. Michorzewo	363	"
56. Trzcionka	231	Markusohn.
57. Głuponie	119	Szczaniecki Stan.
58. Kuslin	313	"
59. Wąsowo	608	Szczanieccy.
60. Nowa Dombrowa Olendry	101	"
61. Jastrzębniki	275	Szulc i Łubieński.
62. Michorzewek	233	"
63. Łęskie Olendry	218	"
64. Poróżyn	259	Kotwic.
65. Kopanki Olendry	262	"
66. Stara Dąbrowa Olendry	221	"

*) Dawniej dziedzictwo Gninskich herbu Trach.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
67. Slocin	211	Szulc.
68. Terespolskie Olendry	209	„
69. Silino	176	„
437. 3. Na południe od Traktu z Buku do Grodziska.		
70. Młyniewo	189	„
71. Grąblewo	253	„
72. Strzelce	145	„
73. Ptaszkowo wielkie	189	Żółtowski Nepom.
74. Ptaszkowo małe	199	Żółtowski Nepom.
75. Ujazdek	129	„
76. Kotowo *)	197	Mielżyński Maciej.
77. Gronowo	392	Działyńska Anna.
78. Kąkolewo	197	„
79. Żemsko	109	„
80. Niemierzyce	100	„
81. Drużyn	148	„
82. Wozniki **)	372	„
83. Snowidowo	152	„
84. Kurowo	111	„
85. Urbanowo nowe	210	„
86. Troszczyńskie Olendry	181	„
87. Uścięcie	318	„
88. Mokre Dakowy	490	Raczyński Edw.
89. Strzępin	110	„
90. Suche Dakowy	290	Raczyński Edw.
91. Szewce	316	„
92. Kozłowo	186	„
93. Woynowice	549	Raczyński Edw.

*) W kościele pokazują sześć lichtarzy, które tak jak w kościele Opalenickim sporządzone były miały ze srebrnej Trumny Tyczybara. W niewielkim oddaleniu od tej wsi nad stawem, niedawno odkopano starożytny grobowiec słowiański, i znaleziono w nim urny albo żale z kośćmi i popiołami zmarłych, tudzież sprzęty żelazne i tombakowe.

**) Jest tu kościół i klasztor XX. Ref. w 1660 przez Michała Rogalińskiego fundowany. W kościele jest nagrobek brązowy Wojewodziny Rogalińskiej żony Michała w 1727 zmarłej, i piękny obraz Matki Boskiej szkoły Włoskiej; Piękna biblioteka przez Michała Rogalińskiego klasztorowi darowana, herb i imię jego nosi.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
94. Dobieżyn	379	„
95. Janaszewice	159	„
96. Otusz	397	Sierakowski J.
97. Ciesle	104	Wilke.

cc) *Wsie i osady mniejsze.*

438. Powiat Bukowski obejmuje w sobie wsi i osad mniejszych 37.

G. POWIAT MIĘDZYRZECKI.

439. Powiat Międzyrzecki graniczy na północ z powiatem Międzychodzkiem; na wschód z Bukowskim; na południe z Babimostskim; na zachód z departamentem Frankfurtskim Marchii Brandeburskiej.

440. Powiat ten nie ma żadnej głównej komunikacji lądowej; wodną stanowi rzeka Obra, która go w całej jego długości, w kierunku od południa-wschodu na zachód-północ przerzyna, i która od Trzciela do granicy Międzychodzkiej jest żeglowną na mniejsze statki, a wyżej Trzciela splawną tylko na drzewo.

441. Większa część powiatu Międzyrzeckiego jest leśną; za pola i grunta orome ledwo trzecią część obejmują.

442. Powiat Międzyrzecki ma mil kw. jeograficznych 22,78. albo morgów R. 489.540. Ludności ogólnej 35.735. stosunkowej na milę kw. jednej 1.568. Ludność miejska wynosi 11.157. wiejska 24.578. Dymów liczono w 1820 roku 3.810. Rzek większych jest dwie, to jest Obra i Zgniła Obra. Rzekiek mniejszych 2. to jest Pachlica i Pieski. Jezior większych 16. mniejszych 52. w ogóle 68. Między większemi liczy się Chłop, Rybojady, Mokrylutolek, Zbąszyn. Bagno jedno Mokrolutolskie. Lasów 24. pomiędzy któremi najznaczniesze są Łomnicki, Trzcielski, Pszczewski, Paradyski. Trzcielski i Paradyski są królewskimi, i należą do urzędu lesnego Chodzieszowo (*Kutschkau*). Z traktów, główny jeden przechodzi przez powiat, to jest trakt ze Wschowy do Międzyrzecza idący na Zbąszyn, Chodzieszewo, Starydwór. Urząd ekonomiczny jest w powiecie jeden, to jest Starydwór (*Althof*). Stacja pocztowa konna jedna w Międzyrzeczu. Powiat ten posiadał w 1837, koni 2.740. bydła 14.117. owiec 64.557. kóz 267. swiń 4.492. W ogóle sztuk 86.173.

443. Powiat Międzyrzecki zawiera miast 5, wsi większych 79. wsi mniejszych 58.

aa) *Miasta.*

444. Miasta powiatu Międzyrzeckiego są Międzyrzecz, Trzciel, Broyce, Zbąszyn i Pszczew.

445. *Międzyrzecz (Meseritz)*. Miasto położone nad Obrą rzeką o milę od granicy Brandeburskiej, ma domów 400. mieszkańców 4.598. to jest chrześcian 3.443. żydów 1.155. Dwa kościoły katolickie, jeden ewangelicki, klasztor dawny XX. Pijarów, synagogę i szkołę realną. W mieście tём odbywa się urząd Landrata powiatowego; jest oprócz tego super-intendentura, sąd ziemsko-miejski, kassa powiatowa, urząd główny poborowy (*Haupt-Steuer-Amt*) i pocztamt główny: są tu fabryki sukienne, garbarnie i białoskurnie. Miasto prowadzi handel sukieny dawniej do Rossji i Chin, i oprócz tego zbożowy. Ma jarmarków sześć do roku, od dawna sławnych. Jest w Międzyrzeczu zamek od Bolesława X. Kaliskiego wzniesiony, a przez Kazimierza-Wielkiego wzmocniony, dziś w rozwalinach będący. Miasto należy do hr. Lucchesini. W roku 1.095. zdobył to miasto Bolesław Krzywousty jako dziesięcioletni dowódzca. W 1269. Otto Margrabia Brandeburski miasto najechał, lecz zamku zdobyć nie podołał. W 1520 zdobyli je Niemcy. W 1547 witany tu był od narodu, przybyły z Francji, nowo obrany królem, Henryk Walezyusz, jako na granicy królestwa. W 1806. podobnie witany był od Polaków Cesarz Napoleon, przy wnijsciu wojsk Francuzkich, idących przeciw Rossji, po której zwyciężeniu, tenże Cesarz utworzył Xięstwo Warszawskie. Miasto to było rezydencją kasztelana i starosty sądowego. Stacja pocztowa tutejsza odwozi do Skwierzyny, Pszczewa, Trzciela, Swiebodzina i Cielencina, miasto liczy się do klasy trzeciej podatku procederowego, i prócz tego opłaca podatek od młewa i rzezi. Odległość od Poznania mil 13 i 1/2 od Warszawy 54.

446. *Trzciel (Tirschtiel)* miasto stare i nowe po obu brzegach rzeki Obry i nad Jeziorem Trzcielskim położone, ma domów 280. mieszkańców 2.272. pomiędzy niemi żydów 250. posiada kościół katolicki i Synagogę. Urząd poczty listowej, fabryki sukien, tytoniu i tabaki, gorzelnie. O mile od miasta jest papiernia i hamernia; miasto należy do Xiężnej Reuss; i liczy się do

klasy trzeciej podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 8 1/2. od Warszawy 49. Dawniej miasto to składało część ogromnego majątku Opalińskich.

447. *Zbąszyn (Bentschen)*, na obu brzegach rzeki Obry i nad Jeziorem Zbąszyńskim położone, ma domów 180. mieszkańców 1.638. Należy do familji Garczyńskich. Ma kościół Katolicki i Ewangelicki. Zamek Zbąszyński jest starożytny i w dziejach wspominany. Pięknie jest zachowany i obszernym angielskim ogrodem przez dziedziców ozdobiony, ogród ten należy do pierwszych w Poznańskim założonych. W roku 1.251 Brandeburczycy zdobyli zamek lecz król Przemysław wydarł go im wkrótce. Smutna tu zachowuje się pamiątka roku 1439, w którym podług świadectwa Długosza Andrzej Bryński Biskup Poznański (w poczecie Niesieckiego nie pomieszczony) miał w 900 koni opasać miasto i zmusić Abrahama Zbąskiego, husytami opiekującego się do wydania mu pięciu Xięży czeskich których w Poznaniu spalić miano. O tem jednak zdarzeniu żadnej w kronice Poznańskiej wzmianki Łukaszewicz nie czyni. Zbąszyn był niegdyś darowany przez Władysława Jagiellę Janowi Niemierze w zamian za Inowłódz który mu był Kazimierz W. nadał. Po przejściu Zbąszyna na familję Zbąskich a następnie na Cieświckich którzy w XVIII wieku wygaśli; dziś należy on jak się wyżej powiedziało do dziedzictwa Garczyńskich. Dawniej w Zbąszynie odbywały się sławne jarmarki. Odległość od Poznania mil 8 1/2. od Warszawy 49.

448. *Broyce (Brätz)* nad Zgniłą Obrą na samęj prawie granicy Brandeburskiej położone, ma domów 225. mieszkańców 1.475. Kościół Katolicki, Ewangelicki i Synagogę; należy do rządu. Ma wiele sukienników i urząd poczty listowej. Odległość od Poznania mil 6 3/4. od Warszawy 47 1/4.

449. *Pszczew (Betsche)*, miasto położone między jeziorami Kachel i Chłop, ma domów 150. mieszkańców 1.174. Należy do Barona Hillera Gertringen. Odległość od Poznania mil 8 3/4. od Warszawy 49 1/4.

bb. Wsie większe.

450. Powiat Międzyrzecki obejmuje wsi większych 79. dodajemy do spisu następnego nazwiska 25 właścicieli.

451.

1. Na lewym brzegu Obry.

	LU DNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
1. Gorońsko (<i>Gruntzig</i>)	442	Bukowiecki.
2. Chycino (<i>Weissensee</i>)	268	Kalkreuth Fridrich.
3. Wielka gorzyca (<i>Obergörtzig</i>)	284	Kalkreuth Konstant.
4. Kursko (<i>Kurtzig</i>)	273	Kalkreuth Leopold.
5. Pieski (<i>Pieske</i>)	303	Folmer Jakob.
6. Wysoka (<i>Hochwald</i>)	244	„
7. Kęszyca (<i>Kainscht</i>)	429	„
8. Nietoperek (<i>Niptern</i>)	249	„
9. Kalawa (<i>Kalau</i>)	359	Kurowski.
10. Paradys (*) (<i>Paradies</i>)	280	Rząd.
11. Dranica (<i>Schindelmühle</i>)	194	„
12. Wyszczanowo (<i>Wischen</i>)	307	„
13. Bobelwико (<i>Bobelwitz</i>)	146	Dziembowski.
14. Żółwin (<i>Solben</i>)	242	„
15. Policko (<i>Politzig</i>)	175	Oppenowa.
16. Janowo	113	Oppen.
17. Siercz (<i>Schierzieg</i>)	337	„
18. Sierckie Olen. (<i>Schirtziger h.</i>)	377	„
19. Jasienicki Olendry	„	„
20. Bukowiec (<i>Bauchwitz</i>)	530	Gersdorf Leopold.
21. Starydwór (<i>Altenhof</i>)	333	Rząd.
22. Łagowice	489	Żychliński Adolf.
23. Suchy Lutolek (<i>Dürrlettel</i>)	482	„
24. Chodziszewo (<i>Kutschkau</i>)	403	Rząd.
25. Rogoziniec (<i>Rogsen</i>)	519	„
26. Mokry Lutolek (<i>Nasslettel</i>)	226	„
27. Dąbrowka (<i>Grossdammer</i>)	680	Schwarzenau.
28. Rojewo	155	„
29. Nadnia (<i>Nandel</i>)	283	„
30. Chłastawy	129	Bronikowski Ludw.

*) Miejsce paradysem nazwane dawniej nosiło nazwisko Gostkowo. Tu w roku 1234, fundowany został klasztor i opactwo Cystersów przez Brońskiego (Bronisius), licznymi później przywilejami przez Papieżów, Królów, Xiążąt i Biskupów obdarzony, jako to: Pawła Biskupa Poznańskiego r. 1234. X. Polskiego Władysława 1235. Brońskiego i Przybigniewa w 1236. Bolesława X. Polskiego w 1245. Przemysława I. 1246. Inocentego Papieża w 1247. Władysława Jagiełły w 1246 i t. d. Patrz Kodex Dipl. Maj. Pol.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
31. Kosieczyn (<i>Kuschten</i>)	708	Bronikowski Ludw.
32. Nowawieś (<i>Neudorf</i>)	257	"
33. Krensko (<i>Kranz</i>)	424	Dziembowski Adam.
34. Kozmin	176	"
35. Brudzewko (<i>Brausendorf</i>)	188	"
452. 2. Na prawym brzegu Obry.		
36. Wojciechowo (<i>Ob. Georgsdorf</i>)	206	"
37. Kuligowo (<i>Kulkau</i>)	166	"
38. Stalun	350	"
39. Zielomyśl	180	"
40. Szarcz (<i>Scharzig</i>)	216	"
41. Stockie (<i>Stoki</i>)	222	"
42. Dormowo	188	"
43. Głozewo	356	Baron Hiller.
44. Łowin	339	Baron Hiller.
45. Krzyżkówka	102	Żychliński Adam.
46. Świgocin (<i>Schwichocin</i>)	216	"
47. Silna	336	Baron Hiller.
48. Lewice (<i>Lewitz</i>)	304	Haase Gustaw.
49. Jabłonka	214	"
50. Punkowskie Olendry	264	"
51. Nowo Silneńskie Olendry	230	"
52. Huta Szklanna	137	"
53. Starofolwarczne Olendry	118	"
54. Hamernia	220	"
55. Rybojady	195	"
56. Jasion	280	"
57. Hamerskie Lewickie Olendry	275	"
58. Zachadzkie Olendry	237	"
59. Hamerskie Olendry	"	"
60. Łubińskie Olendry	166	"
61. Łęczno Olendry	281	"
62. Kassnerowe Olendry	161	"
63. Cegielnickie Olendry	237	"
64. Przychodzkie Olendry	327	"
65. Łomnice	537	Opitz August.
66. Jastrzębskie Olendry	473	"
67. Kunickie Olendry	115	"

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
68. Grabskie Olendry	333	»
69. Polsko-Czeskie Olendry	192	»
70. Niemiecko-Czeskie Olendry	120	»
71. Nowo-Grabskie Olendry	390	»
72. Chrosnica	270	»
73. Stefanowo	177	»
74. Zakrzewka	145	»
75. Pierzyn	264	Garczyńscy.
76. Przyprostynie (<i>Brandorf</i>)	407	»
77. Ernestowo Kolonia	220	»
78. Strożewo (<i>Strese</i>)	411	»
79. Nowosielsk Kol. (<i>Neuhäuser</i>)	181	»

cc) *Wsie i osady mniejsze.*

453. W powiecie Międzyrzeckim jest wsi i osad mniejszych 58 *).

H. POWIAT BABIMOSTSKI.

454. Powiat Babimostski graniczy na północ z powiatem Międzyrzeckim i Bukowskim; na wschód z Kościańskim; na południe ze Wschowskim; na zachód z departamentem Frankfurtskim Prowincji Brandeburskiej i Lignickim Xięstwa Szląskiego.

455. Powiat ten nie ma żadnej głównej komunikacji, ani lądowej gościńcem bitym, ani wodnej rzeką żeglowną. Obra bowiem ledwo w tym powiecie na drzewo jest splawną.

456. Znaczną część powiatu zajmuje bagno Obrzańskie i wiele jezior. Lasy około jednej piątej obszerności zajmują.

457. Powiat Babimostski ma mil kw. jeograficznych 19,26 albo morgów reńskich 413.895. Ludności ogólnej 42.707. Stosunkowej na 1 milę kw. 2.217. Ludności miejskiej 10.724. wiejskiej 31.983. Dymów liczono w 1820 roku 4.666. Rzek większych jest dwie, to jest: Obra wypływająca z powiatu Kościańskiego, ginąca prawie w bagnie Obrzańkiem i wpływająca za Nowym Groycem do powiatu Międzyrzeckiego, i oprócz tego Zgniła Obra, zaczynająca się w powiecie w jeziorze Obra, brze-

*) Pomiedzy niemi sa następujące: Kuszlew Bronikowskiego; Nowydwór (Weidenfollwerk) Gersdorfa Karola; Zamek Międzyrzecki Schurtzla Gotlieba.

żąca w części granicę Szląską i Brandeburską i wpływająca za Babimostem do powiatu Międzyrzeckiego. Rzeczek mniej znacznych nie ma. Jezior większych 10. mniejszych 19. w ogóle 29. Pomiedzy większemi liczymy : Wojnowskie, Chobienickie, Jezioro, Wioski, Wolsztyn, Niałek i ciąg jezior w południowej części powiatu między Przementem i starym Kościelcem. Wielka część bagna Obrzańkiego do 40.000 morgów wynosząca, ciągnie się przez powiat. Lasów jest 12, między niemi Wojnowski, Babimostski, Chobienicki, Tuchorski, Kopanicki, Obrzański i Mochanski (*Mochy*), Królewski; urząd ekonomiczny jeden to jest : Sta. ykościelc. Lesny jeden, to jest : Mochy (*Mauche und ordonnanz*). Traktów głównych dwa. Trakt z Poznania do Kargowy na Rakoniewice, Rostarzewo, Wolsztyn, Kopanice. Trakt ze Wschowy do Międzyrzecza na Kopanicę, Babimost ku Zbąszynowi. Stacyi pocztowych konnych jest w powiecie 3; w Wolsztynie, Babimostie i Kargowie, oprócz tego Listowa w Rakoniewicach. Powiat ten posiadał w 1837 koni 3.105. Bydła 18.106 owiec 47.971. Koz 182. Swiń 4.866. W ogóle sztuk 74.230.

458. Powiat Babimostski ma miast 7. Wsi większych 106. Wsi i osad mniejszych 65.

aa) Miasta.

459. Miasta powiatu Babimostskiego są : Wolsztyn, Babimost, Kargowa, Rakoniewice, Kęblów, Kopanica, Rostarzewo.

460. *Wolsztyn (Wollstein)* miasto położone między jeziorem Niałek i Wolsztyńskim, ma domów 170. Mieszkańców 2.592, to jest : chrześcian 1.758. Żydów 834. Kościół katolicki, ewangelicki i synagogę, wiele sukienników, tkaczy i garbarzów. Tu jest rezydencja landrata powiatowego i sądu ziemsko-miejskiego. Przy kościele znajduje się mały księgozbiór od 300 tomów. Miasto należy do familji Gajewskich. Zaczynają tu zakładać winnice, które corok się rozszerzają. Stacja pocztowa konna tutejsza odwozi do Kargowy, Babimostu, Zbąszyna, Zaniemyśla, Grodziska i Szmigła. Miasto liczy się do klasy III podatku proceduralowego. Odległość od Poznania mil 8. od Warszawy 48 1/2. Wolsztyn dawniej należał do familji Howieckich herbu Łodzia.

461. *Babimost (Bomst)* nad zgniłą Obrą. Miasto starożytne już

w 1307 w dziejach wspomiane, ma domów 300. mieszkańców 2.152 po największej części z Niemców i Żydów złożonych; kościołów Katolickich 3. Ewangelicki jeden i Synagogę. Są tu fabryki sukna. Mieszkańcy trudnią się uprawą chmielu, winogrodu i owoców *). Jest tu zamek w którym dawniej przebywał Starosta Sądowy Babimostski. Miasto należy do Rządu i liczy się do klasy III podatku procederowego. Stacja pocztowa tutejsza odwozi do Zbąszyna, Zaniemyśla, Wolsztyna, Kargowy, Zullichau i Swiebodzina. Odległość od Poznania mil 11 od Warszawy 41 1/2.

462. *Kargowa (Unruhstadt, Karge)* nad zgniłą Obrą i granicą Brandeburską i Szląską; ma domów 300. mieszkańców 1.903. Kościół ewangelicki. Osiadła jest sukiennikami od dawnych czasów. Ma sławne jarmarki na bydło, osobliwie na wieprze. Należało do dziedzictwa hrabiów Unrugów, dziś jest rządowe. Stacja tutejsza odwozi do Babimostu, Wolsztyna i Zullichau. Miasto liczy się do klasy III podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 11. od Warszawy 41 1/2. Uprawa winogrodu corok tu się rozszerza.

463. *Rakoniewice (Rakwitz)* na wzgórzu położone, ma domów 190. mieszkańców 1.676. Kościół katolicki. Jest tu poczta listowa. W okolicach tego miasta, tak jak Babimostu Kargowemu i Wolsztynie zaczyna się rozszerzać uprawa winogrodu. Miasto należy do Czarnieckiego. Odległość od Poznania mil 7 1/2. od Warszawy 48.

464. *Kębtów (Kiebel)* nad Kopanicą Obrzańską, ma domów 100. Mieszkańców 888. Kościół katolicki. Miasto należy do króla holenderskiego. Odległość od Poznania mil 9. od Warszawy 49 1/2.

465. *Kopanica (Köpnitz)* nad Obrą ma domów 120. Mieszkańców 825. Kościół katolicki. Są tu fabryki sukna i przedziałnie wełny. Miasto należy do Blocha. Odległość od Poznania mil 8 1/2, od Warszawy 49.

466. *Rostarzewo (Rothenberg)* na trakcie Kargowskim, między Wolsztynem i Rakoniewicami położone, ma domów 100. mieszkańców 688. pomiędzy którymi 250 żydów. Kościół katolicki i synagogę. Handel tego miasta jest w ręku żydów. Miasto nale-

*) Rzeczyński wspomina że około 1252 były już winnice pod Babimostem. Dziś znowu istnieją i znacznie się rozszerzają.

ży do Kaczorowskiego. Odległość od Poznania mil 7. od Warszawy 47 1/2.

bb) Wsie większe.

467. W powiecie Babimostkim jest wsi większych 106. zamieszczone podług uzyskanych wiadomości nazwiska 31 właścicieli.

A. NA PÓŁNOC BAGNA OBRZAŃSKIEGO.

469. 1. Między granicą Brandeburską i Obrą.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
1. Wiel. Posmuchy (<i>Gr. Possemukel</i>)	242	Garczyńscy.
2. Małe Posmuchy (<i>Kl. Possemukel</i>)	339	Garczyńscy.
3. Nowe Kramsko (<i>Neu Kramzig</i>)	482	»
4. Stare Kramsko (<i>Alt Kramzig</i>)	1 9	»
5. Woynowo	130	Rząd.
6. Chwalim	654	»
7. Kargowa górna (<i>Ober Karge</i>)	394	»
8. Mała wieś (<i>Klein Dorf</i>)	173	»
9. Wąchabno	136	»
10. Kargowa dolna (<i>Nieder Karge</i>)	200	»
11. Stary Jaromirz Olendry	331	»
12. Nowy Jaromirz Olendry	170	»
13. Nowe Teperowe Budy	225	»
14. Stare Teperowe Budy	206	»
15. Obra stara Olendry	285	»
16. Obra nowa Olendy	199	»
17. Świętno	578	»
18. Rudnia	160	»
19. Wilcze Kolonia	120	»

469. 2. Między Obrą i linią Jezior.

20. Nowy Grojec	120	Mielżyńska Konst.
21. Chobienice *)	539	Mielżyńska Konst.
22. Wojciechowo	243	»

*) Właścicielka odzuacza się starannym chowem licznej i uszlachconej owczarni. Jest tu także piękny pałac i obszerny ogród. Chobienice były dawniej dziedzictwem familii Chobienickich herbu Szaszor.

	ŁUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
23. Karna *)	208	Miełęcki Prot.
24. Godziszewo	274	"
25. Zakrzewo	192	"
26. Bełęcin **)	247	Mieczkowski Kaz.
27. Maryanowo	120	"
28. Tuchorze	405	Kotwicz.
29. Tuchorze Olendry	111	"
30. Stare Tuchorze Olendry	205	"
31. Boroy	445	"
32. Reklin	114	Miełęcki.
33. Nowe Tuchorze Olendry	135	"
34. Reklin Olendry	133	"
35. Kiełpin	332	Rząd.
36. Chorzymin	328	"
37. Powodowo	165	Dziembowski.
38. Wielki Niałek (<i>Gross Nelke</i>)	276	Dziembowski.
39. Obra	881	Rząd.
40. Jasieniec	393	Rząd.
41. Jaromirz	504	Rząd.
42. Kielkowo	283	"
43. Żodyń	255	"
44. Siedlce (<i>Schitz</i>)	218	"
45. Nieborze	174	"
470.		3. Na wschód od linii jezior.
46. Stary Bornisz Olendry	528	"
47. Kościelec Stary Ol. (<i>Kirchplatz</i>)	154	"
48. Szarki Olendry	307	"
49. Nowy Bornisz Olendry	730	"
50. Sucha dębina Olendry (<i>Wioske</i>)	310	"
51. Borniska hamernia	242	"
52. Blenki (<i>Blenke</i>)	189	"
53. Jabłonna	461	"
54. Bruckie Olendry	140	"
55. Blumskie Olendry (<i>Blumsche</i>)	194	"

*) Właściciel ma także znaczną i piękną bardzo owczarnią w najlepszych gatunkach.

***) Dawne dziedzictwo Bełęckich herbu Leszyc.

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
56. Komorowo Olendry	264	»
57. Jabłona stara (<i>Wioske</i>)	284	»
58. Ruchocice	297	»
59. Ratay	177	»
60. Guździn Olendry	243	»
61. Podgradowice	119	»
62. Piaski	146	»
63. Goile	182	»
64. Stodolskie Olendry	120	»
65. Głoden	390	Kaczorowski.
66. Dombrowska Olendry	112	»
67. Tłoki Olendry	124	»
68. Karpicko	223	Gajewski Apollin.
69. Komorowo	195	Gajewski Apollin.
70. Bierzyn	218	Gajewski Apollin.
71. Tłoki Kolonia	118	»
72. Tłoki	252	Gajewska Adel.
73. Gościeszyn	188	Kaczorowski Fer.
74. Łąki	237	»
75. Rakowiec	207	»
76. Tarnowo Olendry	443	»
77. Faustynowegóry K. (<i>Faustinberg</i>)	137	»
78. Teresia Niwa (<i>Teresienau</i>)	128	»
79. Błocko	226	Mieżyńska Konst.
80. Dąbrowa	521	Mielżyński Ign.
81. Widzim stary	375	Król Holenderski.
82. Widzim nowy	161	Król Holenderski.
83. Wroniawy	509	Platerowa Antonina
84. Stradynek	156	Mielżyńska Konst.
85. Soletz (<i>Silze</i>)	332	Platerowa Antonina
86. Soleckie Olendry	226	»

471. B. NA POŁUDNIE OD BAGNA OBRZAŃSKIEGO.

87. Przement *) (<i>Priment</i>)	302	Rząd.
88. Przementska wieś	379	»
89. Zaborowo	120	»

*) Tu był klasztor dawny Cystersów i opactwo Komandataryjne.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
90. Błotnice	195	„
91. Radomirz	228	„
92. Starkowo *)	210	„
93. Gorsko	184	„
94. Osłonina (<i>Sehleunchen</i>)	170	„
95. Perkowo (<i>Neu Priment</i>)	125	„
96. Nowa wieś (<i>Neudorf</i>)	236	„
97. Mochy (<i>Mauche und Ordonnanz</i>)	759	Rząd.
98. Stary klasztor (<i>Alt Kloster</i>)	704	Rząd.
99. Wielen (<i>Fehlen</i>)	137	„
100. Spokojna (<i>Friedendorf</i>)	184	„
101. Łupiec	494	„
102. Bagnisko (<i>Bruchdorf</i>)	138	„
103. Sieniawa (<i>Schenawe</i>)	138	„
104. Ciosanica (<i>Schusenze</i>)	593	„
105. Krzyże (<i>Kreutz</i>)	286	„
106. Droniki	137	„

cc) *Wsie i osady mniejsze.*

472. Powiat Babimostski obejmuje wsi i osad mniejszych 65.

I. POWIAT WSCHOWSKI.

473. Powiat Wschowski graniczy na północ z powiatem Babimostskim i Kościańskim; na wschód z powiatem Krobskim, na południe z częścią Krobskiego i ze Szląskiem, na zachód także ze Szląskiem.

474. Powiat Wschowski ma już w części główną komunikację lądową przez gościniec bity Wrocławski, który dochodzi ze Szmigła do Leszna. Gościniec ten ma być przedłużony z jednej strony na Rawicz do granicy Szląskiej i dalej do Wrocławia, z drugiej strony na Wschowę do Głogowy.

475. Lasy zajmują w tym powiecie ledwo jedną piątą część obszerności, zapola orne grunta i łąki do czterech piątych onej wynoszą.

476. Powiat Wschowski ma 17.96 mil kw. jeograficznych,

*) Dawna dziedzina Starkowskich herbu Łódzia.

albo morgów reńskich 385.959, Ludności ogólnej 51.913. Stosunkowej na mili kw. 2.890. Ludność miejska wynosi 20.065, wiejska 31.848. Dymów liczono w 1820 roku 6.011. Rzeki większej ani mniej znacznej nie ma ten powiat: są tylko dwie Kopanice, z których jedna w północnej części nazywa się, Wielkim Rowem Odrzańskim (*Odergraben*), druga w południowej części nosi miano Polskiego krajowego Rowu (*Polnisch Landgraben*). Jezior jest w powiecie 18, to jest większych 5; mniejszych 13. Do większych liczymy Brenno, Domnik, Osieczno i Swierczyna. Bagien jest 3. Lasów 6, między niemi Rydzyński, Lgiński, Włoszczakowiecki. Z traktów głównych przechodzi przez powiat jeden to jest, trakt z Wschowy na Kopanicę, Babimost do Międzyrzecza. Stacji pocztowych konnych jest w powiecie 2, w Wschowie i Lesznie, i tyleż pocztamtów w tychże dwóch miastach. Stacji poczty listowej jest dwie, w Rydzynie i Osiecznie. Powiat ten posiadał w 1837, koni 3.670. bydła 20.772. owiec 74.417. kóz 64, świń 5.898. w ogóle sztuk 104.821.

477. Powiat Wschowski ma miast 7, wsi większych 93. wsi i osad mniejszych 45.

aa) Miasta.

478. *Leszno* (*Polnisch Lissa*) miasto wałem otoczone nieodległe od Polskiego i Szląskiego Rowu (*Landgraben*), ma domów 800. mieszkańców 8.667. w tej liczbie 3.470 żydów. Kościół katolicki jeden, trzy Ewangelickie, Synagogę, Zamek piękny, Ratusz, gimnazjum, cztery szpitale, dom sierot, gissernię dzwonów, blech woskowy, znakomite fabryki tytoniów, cykorji, safianów, płócien i pojazdów, i wielką liczbę młynów wietrznych. Handel tego miasta ze Szląskiem jest znaczący i cały prawie w ręku żydów. Jarmarków tu się odbywa ośm do roku. Miasto liczy się do klasy drugiej podatku procederowego i opłaca od młewa i rzezi. W mieście tém jest: Superintendentura, urząd główny Poborowy (*Haupt-Steueramt*), sądu Ziemsko-miejskiego wschowskiego delegacja i urząd pocztowy. W Lesznie jest Sztab batalionu Landwery gwardyjskiej, oprócz tego Sztab batalionu Landwery i dwóch szwadronów huzarów. Jest tu teatr. Miasto Leszno było gniazdem i dziedzictwem domu Leszczyńskich. W XVI wieku Rafał Leszczyński przyjął tu gościnnie dyssydentów religijnych chroniących się od prześladowania i uciekających ze Szląska, Czech,

Moraw i Austrii. W 1580 za Stefana Batorego powstało tu gimnazjum i drukarnia. Zakłady te znikły gdy Szwedzi w 1655 za panowania Kazimierza Wazy miasto opanowali. W rok potem Polacy zdobyli je znowu na Szwedach. Na ówczas mieszkańcy Szwedom przychylni opuścili wraz z Magistratem w 4.000 ludności swe siedzisko, z którego powodu wojsko narodowe miasto spaliło. Przy tej okoliczności spłonęły zwłoki Krzysztofa Arciszewskiego generała artylerji który się był wslawił w Brezylji w którym kraju wybudował twierdze Bahio, Fernambuco i Rio-Janeiro. — Król Stanisław Leszczyński w 1738. sprzedał Leszno hrabiemu na ówczas Sulkowskiemu w którego odtąd Xiążęcej familji dziś pozostaje. Oprócz pożaru w 1655 i drugiego w 1707. dwa razy jeszcze Leszno ogniem płonęło to jest : w 1767 za Augusta III, i w 1790 za Stanisława Augusta. Stacja Leszczyńska odwozi do Wschowy, Szmigła, Osieczna i Rydzyny. Odległość od Poznania mil 9. od Warszawy 49 1/2.

479, *Wschowa* (*) (*Fraustadt*), blisko granicy Szląskiej, na piaszczystej równinie położone miasto, ma domów 750. mieszkańców 5.541. pomiędzy niemi 565 żydów. Trzy katolickie kościoły, kaplicę, dawny klasztor XX. Bernardynów, kościół ewangelicki i synagogę, oprócz tego wyższą szkołę miejską, dom sierot, seminarjum posiłkowe, szpitalów 3. Są tu znaczne fabryki sukien, płótna, cykoryi, gorzelnie, garbarnie safianowe, fabryki kapeluszy i rękawiczek, olearnie, blech woskowy i do stu młynów wietrznych. Miasto prowadzi handel zbożem, bydłem, wełną i suknem. Liczy się do klasy drugiej podatku procederowego i opłaca nadto od młewa i rzezi. Odbywa się w mieście sąd Ziemsko-miejski, Inkwizytoriat, jest tu Superintendentura, urząd Landrata powiatowego, Kassa powiatowa, Fizykat i Poczta. Miasto Wschowa należy do rządu. Za dawnych czasów ewangelicy mieli tu swoją drukarnię. Xiążęta Głogowscy nadali byli Wschowie przywilej bicia monety, trwało to aż do czasów Jagiellońskich. W r. 1474 za panowania Kazimierza IV trzymana była w oblężeniu od Macieja Korwina króla Węgierskiego. W roku 1523 król Zygmunt potwierdził organizację sukiennictwa przez miasto w 1520 uchwaloną. W 1644 za Władysława IV, straszному uległa pożarowi, tak dalece że jeden tylko kościół Ewangelicki i dziesięć domów oca-

*) Dziejopis Bielski daje temu miastu nazwanie Wszowa.

łało. W 1706 za panowania Augusta II, pod Wschowem stoczona była 13 Lutego bitwa, między feldmarszałkiem szwedzkim Rennszyldem z jednej, a połączonym saskim i rosyjskim wojskiem pod sprawą jenerała Szulemburga z drugiej strony. Plac bitwy był między wsiami Dębowałęka i Osowasiew. Rennszyld został zwycięzcą, a jenerał rosyjski Wostromicki, z wielą oficerami dostał się w niewolę. W 1716 Konfederaci opanowali miasto. W r. 1748 przyleciała do Polski z Tureczczyzny szarańcza, po wielu miejscach znajdowała się jeszcze w 1750, a około Wschowy widziano ją nawet w 1752. Stacja pocztowa Wschowska odwozi do Leszna, Kargowy i Głogowa. Odległość od Poznania mil 11, od Warszawy 51 1/2.

480. *Świętkochowa* (Święciechowa) (*Schwetzkau*), ma domów 230. mieszkańców 1.578. Kościół katolicki. Miasto należy do rządu. Odległość od Poznania mil 9. od Warszawy 47.

481. *Rydzyzna* (*Reisen*), nad samym prawie Polskim Rowem położone, ma domów 200. mieszkańców 1.329. w tej liczbie 250 żydów. Kościół katolicki, kollegium dawne Pijarów, kościół ewangelicki. Król Zygmunt August nadał miastu w 1551. prawo magdeburskie (*). Dziś należy do XX. Sułkowskich którzy to miasto wraz z Lesznem od króla Leszczyńskiego nabyli. Jest tu wspaniały i ozdobny zamek, w czworobok murowany bramami i rowem opatrzony. Przy zamku jest znakomity ogród angielski z pomarańczarnią i cieplicą. Jest tu poczta listowa. Odległość od Poznania mil 9. od Warszawy 47 **).

482. *Osieczno* (*Storchnest*), otoczone wodami dwóch jezior Osieczna i Swierczyny i trzema innymi mniejszemi, tudzież kilką małemi rzeczkami, pomiędzy dwoma wzgórzami, na drodze ze Szrema na Krzywini do Leszna położone, ma domów 180. mieszkańców 1.248. Kościół katolicki, dawny klasztor XX. Reformatorów, kościół ewangelicki i synagogę. Są tu fabrykanci tkanek półbawełnianych. Osieczno należy do rządu. W mieście tém jest poczta listowa. Odległość od Poznania mil 8 1/2. od Warszawy 46.

483. *Szlychtynkowo* (*Schlichtingsheim*), położone na samej granicy Szląskiej między trzema kopanicami, Odrą i Barczą rze-

*) Cod. Dipl. M. Pols. str. 232.

***) Dziedzic odznacza się porządnem i umiejętnem zagospodarowaniem lasów.

kami; ma domów 140. mieszkańców 952. Kościół ewangelicki i synagogę. Za czasów X. Warszawskiego była tu Komora celna polska. Miasto to ma jarmarki. Odległość od Poznania mil 10 1/2. od Warszawy 48 1/2.

484. *Zaborowo* o ćwierć mili od Leszna, na drodze do Rydzyny, ma domów 180. mieszkańców 750. Są tu sukiennicy. Miasto należy do XX. Sułkowskich. Opłaca podatek od mlewa i rzezi. Odległość od Poznania mil 9. od Warszawy 47.

bb. Wsie większe.

1. Na zachód od gościńca Wrocławskiego.

485. Powiat Wschowski obejmuje wsi większych 93. Zamieszczamy w spisie ich nazwiska 41 właścicieli.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
1. Smieszkowo (<i>Lache</i>)	355	„
2. Potrzebowo (<i>Scharne</i>)	295	„
3. Wyewo (<i>Weine</i>)	579	Modlibowski Józef.
4. Brenno	678	„
5. Zabrowo (<i>Brettvorwerk</i>)	104	„
6. Elgin (Lgin) (<i>Ilgen</i>)	458	Kęszycki Kalixt.
7. Hetmanice (<i>Kaltvorwerk</i>)	282	„
8. Wagnancice (<i>Weigmansdorf</i>)	253	Goebel.
9. Łysiny wielkie (<i>Gross Lissen</i>)	409	„
10. Łysiny małe (<i>Kl. Lissen</i>)	106	„
11. Drzewce nowe (<i>Driebitz neu</i>)	143	„
12. Drzewce średnie (<i>Driebitz mittel</i>)	145	„
13. Drzewce stare (<i>Driebitz all.</i>)	413	Nostitz, Drzewiecki.
14. Kandlew (<i>Kandlau</i>)	325	„
15. Hincze (<i>Hintzendorf</i>)	439	„
16. Dryżyna (<i>Attendorf</i>)	492	Gurowski.
17. Gorczyño (<i>Gurschen</i>)	420	„
18. Andrychowice g. (<i>Heiersdorfober</i>)	179	Heintze.
19. Andrychowice d. (<i>Heierdorf nied.</i>)	352	Miełecki.
20. Kowalewo (<i>Kabel</i>)	505	„
21. Swidnica górna (<i>Zedlitz ober</i>)	373	Kwilecka.
22. Swidnica dolna (<i>Zedlitz nied</i>)	619	Licht wdowa.
23. Olbrachcice (<i>Ulbersdorf</i>)	238	Schmidt.

24. Przyczyna dol. (<i>Nieder Prietschen</i>)	525	»
25. Przyczyna gór. (<i>Ober Pritschen</i>)	714	»
26. Tylewice wielkie (<i>Tillendorf gr.</i>)	248	Joneman.
27. Tylewice małe (<i>Tillendorf kl.</i>)	109	»
28. Nowa wieś (<i>Neudorf</i>)	186	Kwilecki.
29. Dębowa łąka śr. (<i>Mittel Geiersdorf</i>)	200	Brodowski.
30. Dębowa łąka d. *) (<i>Ob. Geiersdorf</i>)	283	Brodowski Alexan.
31. Ossowa sień g. **) (<i>Röhrsdorf gr.</i>)	304	Szlichting.
32. Ossowa sień śr. (<i>Röhrsdorf mit.</i>)	235	Mielęcka.
33. Ossowa sień dol. (<i>Röhrsdorf kl.</i>)	284	»
34. Długie stare (<i>Laube alt</i>)	528	Mycielski Józef.
35. Długie nowe (<i>Laube neu</i>)	298	Mycielski.
36. Przybyszewo (<i>Priebisch</i>)	381	Mycielski.
37. Lasocice (<i>Lasswitz</i>)	682	Sulkowski.
38. Trzebiny ***) (<i>Treben</i>)	173	Schmidt.
39. Piotrowice (<i>Petersdorf</i>)	190	»
40. Niechlod (<i>Nicheln</i>)	365	»
41. Zborzewo (<i>Bargen</i>)	282	Kierski.
42. Jezierzycie niemiec. (<i>D. Jeseritz</i>)	416	»
43. Włoszakowice (<i>Luschwitz</i>)	756	X. Anhalt Coetten.
44. Grotnik	234	»
45. Bukowice (<i>Bukwitz</i>)	795	»
46. Nowa-wieś (<i>Neugutel</i>)	108	»
47. Krzycko wielkie (<i>Kreutsch gr.</i>)	382	Mittelstadt.
48. Krzycko małe (<i>Kreutsch kl.</i>)	189	»
49. Gołonice (<i>Gollnitz</i>)	300	»
50. Smyczyna (<i>Neu Schmidchen</i>)	132	»
51. Morkowo (<i>Morke</i>)	334	»
52. Wilkowo niemieckie (<i>D. Wilke</i>)	663	»
53. Strzyżewice (<i>Strisewitz</i>)	396	»
54. Leszczyńsko (<i>Lisnerdorf</i>)	112	»
55. Kłoda	711	»
56. Tarnowo (<i>Tharlang</i>)	371	»

*) **) Między temi wsiami stoczona była bitwa 13 lutego 1706 (patrz art. 479). Niektórzy piszą to nazwisko Ossowa-siew. Jest to dawna posiadłość Ossowskich herbu Dołęga.

***) Dawniej należały do Lipskich.

486. 2. Na wschód od gościńca bitego Wrocławskiego.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
57. Zakowo (<i>Sake</i>)	157	Skarzyński.
58. Goniembice (<i>Golembitz</i>)	157	Rychłowska Tekla.
59. Klanie (<i>Klane</i>)	163	"
60. Wyciążkowo (<i>Witschenske</i>)	226	Skórzewska Józefa.
61. Gronowko (<i>Gruenchen</i>)	119	"
62. Gronowo (<i>Grunau</i>)	470	"
63. Nowawieś (<i>Neuguth</i>)	264	"
64. Dąbecz (<i>Dambitsch</i>)	609	"
65. Tworzynice (<i>Tworsewitz</i>)	208	"
66. Przybin	142	Jaekel.
67. Zamek Rydzynski	108	Sulkowski.
68. Moraczewo	294	"
69. Pomikowo	194	"
70. Robczysko	187	"
71. Luboń *)	277	Morawski.
72. Oporowko	233	"
73. Oporowo **)	306	Morawski.
74. Mierzejewo	201	"
75. Brylewo	151	Osiński.
76. Krzemień (<i>Fenerstein</i>)	364	"
77. Drobnin	259	Miłkowski.
78. Kociugi	137	"
79. Pawłowice ***) (<i>Pawelwitz</i>)	592	Mielżyński Leon.
80. Kąkolewo (<i>Kankel</i>)	494	Mielżyński Leon.
81. Łoniewo (<i>Laune</i>)	233	"
82. Grodzisko (<i>Grätz</i>)	224	"
83. Trebki (<i>Trebchen</i>)	138	"
84. Wulka (<i>Wulke</i>)	126	"
85. Drzeczkowo (<i>Retschke</i>)	215	"
86. Woynowice (<i>Kl. Woynitz</i>)	196	"
87. Swierczyn	298	Modlibowski Jan.

*) Dziedzic odznacza się między innymi wzorowem rolnictwem.

**) Właściciel sławny jest z pięknej i uszlachconej owczarni.

***) Jest w tym majątku zamek pięknosią, dobrem i starannem zachowaniem odznaczający się. W tym zamku złożony jest przez właściciela znaczny księgozbiór rzadkie dzieła obejmujący.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
88. Kleszczewo	108	Zakrzewski Napol.
89. Bojanice	202	Zakrzewski.
90. Bełęcin	230	Nieczkowski.
91. Karchowo	154	»
92. Górzno	282	X. Sułkowski.
93. Garzyn	184	Chłapowski.

cc) Wsie i osady mniejsze.

487. W powiecie Wschowskim jest wsi i osad mniejszych 45.

K. POWIAT KOŚCIAŃSKI.

488. Powiat Kościański graniczy na północ z powiatem Bukowskim i Poznańskim; na wschód z powiatem Szremskim; na południe z Krobskim i Wschowskim; na zachód z Babimostskim.

489. Powiat Kościański ma główną komunikację lądową, przez gościniec bity Wrocławski; który go przez całą szerokość od granicy Poznańskiej do Wschowskiej przeryna.

490. Znaczną część powiatu zajmuje bagno Obrzańskie, lasy obejmują około jednej dwudziestej przestrzeni, resztę zapola i łąki.

491. Powiat Kościański ma 21,20 kw. mil jeograficznych, albo morgów reńskich 455.587. Ludności ogólnej 42.155. Stosunkowej na jednej mili kw. 1.988. Ludność miejska wynosi 7.611. wiejska 34.544. Dymów liczono w 1820 roku 4.237. Rzeka większa jest jedna, to jest Obra przez całą długość powiatu płynąca od granicy Szremskiej do Babimostskiej, połowa jej biegu jest przez bagno Obrzańskie. Rzeka mała jedna Ziemin. Jezioro większe jedno, to jest Woynickie; mniejszych 13, w ogóle 14. Bagno Obrzańskie w części swojej wschodniej zajmuje w powiecie do 40.000 morgów. Lasów w powiecie imiennie na mappie specjalnej nazwanych nie masz. Stacja pocztowa konna w powiecie jest jedna w Szmiglu, listowa prócz tego jest w Kościanie. Urząd ekonomiczny jeden Jerka. Powiat ten posiadał w 1837 roku koni 5.942. bydła 21.108. owiec 89.213. kóz 102. świń 7.954. w ogóle sztuk 124.319.

492. Powiat Kościański ma miast 5. wsi większych 145. wsi mniejszych 52 *).

aa) *Miasta.*

493. Miasta powiatu Kościańskiego są: Szmigiel, Kościan, Czempin, Wielichowo i Krzywina.

494. *Szmigiel* (*Schmiegel*) na gościńcu bitym Wrocławskim położone, bardzo porządnie na wzgórzu zbudowane miasto, ma domów 250. mieszkańców 2.654. po większej części Niemców między nimi 230 żydów. Ma kościół katolicki, ewangelicki i synagogę. Znaczne tu są fabryki sukienne, płócienne i browary. Młynów ma 43. Liczy się do klasy trzeciej podatku procederowego. Miasto to jest gniazdem dawniej familji Szmigielskich, z których jeden to jest Starosta Gnieźnieński stronnik króla Stanisława Leszczyńskiego, w wojnie szwedzkiej imię swoje wstawił. Dziedzictwo to było sławne z nauk Jędrzeja Dudycza Biskupa Pięciokościelnego, posła od Cesarza Maxymiliana na dworze Zygmunta Augusta, a który idąc za przykładem Orzechowskiego pojął w 1567 za żonę Straszownę i tu zbór i szkoły socyniańskie fundował. Dziś miasto należy do Xiężnej Acerenza Pignatelli. Stacja pocztowa konna tutejsza odwozi do Kościana, Leszna, Krzywina i Wielichowa. Odległość od Poznania mil 7 1/2. od Warszawy 48.

495. *Kościan* (*Kosten*), na gościńcu bitym Wrocławskim. Przedtem stolica dawnego polskiego powiatu Kościańskiego, dziś nowego powiatu. Dawniej obronne z zamkiem nad Obrą. Ma domów 240. mieszkańców 2.044. Kościół katolicki, dawne klasztory Dominikański i Bernardyński. Tu przebywa Landrat powiatowy, był niedawno sąd Pokoju, dziś jest sąd Ziemsko-miejski, kassa powiatowa, fizykat. Rolnictwo, propinacja i rzemiosła osobliwie tkackie, dają wyżywienie mieszkańcom tego miasta. Należy do niego wsi trzy. Liczy się do klasy trzeciej podatku procederowego; jest po części murem opasane, dość dobrze zbudowane i w pięknej okolicy położone. Za polskich czasów sławne tu wyrabiano sukna. Kazimierz IV, nadał miastu w 1472, prawo przykładania znaków pochodzenia do sukien tu fabrykowanych **). Kościan jest miastem Rządowem. Za czasów Władysława Łokietka szturm do

*) Pomędzy niemi Dobramysl Geoga Adolfa. Dębowa Łęka górna Brodowskiego.

***) Codex Dipl. M. Pols. str. 186.

miasta przypuszczony był przez wojska Czeskie. W 1655 Szwedzi mszcząc się śmierci Fryderyka Landgrafa Heskiego, który w bitwie poległ z ręki Polaków, splondrowali miasto i spalili go. W 1704 Szwedzi zburzyli fortyfikację miasta. W 1770 konfederaci Barsecy mieli tu mocne stanowisko. W 1794 związało się tu powstanie Wielkopolskie które się przyczyniło do uwolnienia Warszawy od oblężenia Rosyjsko-Pruskiego. Odległość od Poznania mil 6 1/2. od Warszawy 47.

496. *Czempin* o ćwierć mili i na południe od bagna Obrzańskie położone miasto ma domów 110. mieszkańców 1.175. a między niemi kilkaset żydów. Jest tu kościół katolicki i synagoga. Miasto ma tkaczy. Odległość od Poenznia mil 7 1/2. od Warszawy 48.

497. *Wielichow* nad samem prawie bagnem Obrzańskim na północnej jego stronie położone; ma domów 110. mieszkańców 952. Kościół katolicki. Odległość od Poznania mil 8 1/2. od Warszawy 49. Władysław Jagiełło nadał mu prawo Magdeburskie*). Należy dziś do Mielżyńskiego Mikołaja.

498. *Krzywin* (*Krieven*), na drodze ze Szremu do Leszna i z Dolska do Leszna, nad Obrą położone ma domów 130. mieszkańców 786. Kościół katolicki i synagogę. Jest tu wielu tkaczy. Odległość od Poznania mil 7 1/2. od Warszawy 48. Należy do Rządu.

bb) *Wsie większe.*

499. Powiat Kościański obejmuje wsi większych 146. Dodajemy nazwiska właścicieli do wsi 67.

500. A. NA PÓLENC OD BAGNA OBRZAŃSKIEGO.

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
1. Prochy **)	241	Radoński Piotr.
2. Dębsko	202	„
3. Pruszkowo Olendry	115	„
4. Gradowiec	301	„
5. Zielencin ***)	188	Kruszkowski Antoni

*) Codex Dipl. M. Pols. str. 160.

**) Dawna dziedzina Kosiekich i Proskich.

***) Gniazdo Zielęckich.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
6. Lubnica	256	"
7. Lubiechowo	115	"
8. Trzcinica	258	"
9. Parzęczewo	292	Potworowski Adolf.
10. Wąblewo	144	"
11. Kamieniec	263	• Skorzewski Andrzej
12. Kowalewo	111	"
13. Ujazd	241	Żółtowski Nep.
14. Cykowska	149	"
15. Karczew	258	Mielżyński Mikołaj.
16. Wołkowo	230	"
17. Gozdziechowo	148	Chłapowski.
18. Wielkie Łęki	242	"
19. Małe Łęki	253	"
20. Sepno	212	Skorzewski.
21. Konojad	320	Kurtz.
22. Jaskółki	153	"
23. Granowko *)	290	Niezychowski.
24. Sepienko	130	Mittelstaedt.
25. Łagiewnik	148	Płaszczyńskiego SS.
26. Zadory	200	"
27. Piotrowo	233	"

B. NA POŁUDNIE OD BAGNA OBRZAŃSKIEGO.

501. 1. Na lewym brzegu Obry po Kopianicę północną.

28. Sączkowo	169	"
29. Siekowska	252	"
30. Siekowo	257	Czarnecki Marcelli.
31. Ziemin	242	"
32. Reńsko	208	"
33. Wilkowo	433	Czarnecki Marcelli.
34. Sniaty	185	"
35. Kluczewo	418	Quas.
36. Barchlin	205	"
37. Bucz albo Grobia	236	Szołdrski Emil.
38. Boszkowo	104	Micara.

*) Dawna posiadłość Jaskolskich, herbu Liszyc.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
39. Dłużyn	228	"
40. Machcin	230	Kretschmer.
41. Boguszyn (<i>Bogsch</i>)	236	"
42. Bronikowo (<i>Branko</i>)	273	Förster.
43. Szczepankowo	124	"
44. Sokołowo (<i>Sukel</i>)	146	Skarzynski.
45. Biskupice	122	"
46. Markowice	261	"
47. Święcie (<i>Schwentschen</i>)	103	"
48. Poładowo	122	"
49. Popowo Niemieckie	248	Szołdrski Józef.
50. Zegrowo	202	Szołdrski Melchior.
51. Glińsko	133	"
52. Karznice	206	"
53. Bronsko	174	"
54. Białcz (<i>Belsch</i>)	232	Zbijewska wd.
55. Kotusz	260	Potworowski Adolf.
56. Szczodrowo	122	Zychliński Xawery.
57. Sierakowo	198	"
58. Kokorzyn	176	Zakrzewski Ludwik.
59. Krzan (<i>Krähne</i>)	143	"
60. Kobelnik	174	Kwilecki Wal.
61. Skoraczewo	112	"
62. Czacz *)	619	Zoltowski Jan.
63. Ponin **)	151	"
64. Naclaw (<i>Nassel</i>)	197	"
65. Nielegowo	110	Zakrzewski.
66. Przysiedka polska (<i>Presse P.</i>)	108	Potworowski Edw.
67. Przysieka niemiecka (<i>Presse D.</i>)	314	Potworowski Edw.
68. Kuzanowo (<i>Kuschen</i>)	399	"
69. Niesłazkowo (<i>Nitsche</i>)	303	"
70. Robaczyn	189	"
71. Radomicko ***)	290	Xna Pignatelli.
72. Lipno (<i>Leipe</i>)	167	Jaraczewski J.

*) Gniazdo rodziny Czack'ch, herbu Swinka.

***) Dawne dziedzictwo Ponińskich herbu Łodzia.

***) Dawne dziedzictwo Daleszynskich herbu Korczak.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
73. Targowisko	168	»
74. Górka duchowna	192	»
75. Sierpowo (<i>Zirpe</i>)	162	»
76. Bojanowo stare *)	353	Xna Hohenzollern.
77. Wojnice	284	»
78. Chelkowo (<i>Kelke</i>)	113	Skarzyński.
79. Spławne	214	Skarzyński Ad.
80. Karmin **)	154	Skarzyński.
81. Szawle (<i>Saule</i>)	144	»
82. Popowo polskie (<i>Poln. Poppen</i>)	176	Keller.
83. Witosław	135	Opitz.
84. Polskie Jezierzycy	185	Żychliński Zyg.
85. Osiek	243	Zakrzewski Karol.
86. Jurkowo ***)	276	Chłapowski St.
87. Czerwona wieś	218	Chłapowska wd.
88. Gryżyny	227	Lossow.
89. Gorka	114	»
90. Kąty	129	»

502. 2. Na prawym brzegu Obry.

91. Sierniki	154	»
92. Bieczyny	138	»
93. Głuchowo	248	Jaraczewski Jul.
94. Wielkie Srocko	252	»
95. Piechanin	248	»
96. Tarnowo	202	Hoffman Robert.
97. Borówka	333	»
98. Piotrkowice	298	Kaczorowski Jan.
99. Jarogniewice	453	Zołtowski Nep.
100. Jasień	213	Kaczorowski Ant.
101. Kawczyn	108	»
102. Mykoszki	162	Kaczorowski Lud.
103. Bonikowo	290	Chłapowski A.
104. Kurowo	190	Tyxicki.

*) Gniazdo Bojanowskich herbu Junosza.

**) Dawna posiadłość Leszczyńskich herbu Wieniawa.

***) Dziedzic Jurkowa celuje rolnem gospodarstwem, które za wzór służyć może.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
105. Kielczewo	998	»
106. Kurza góra	228	»
107. Kurza góra Olendry	115	»
108. Lubosz stary	152	»
109. Lubosz nowy Kolonia	257	»
110. Oberzysko	119	»
111. Słoniū	232	»
112. Borowo	358	Mizerski.
113. Gorzyczki	294	Mycielski Ludwik.
114. Gorzyce	152	»
115. Gołembin	282	Szołdrski Melchior.
116. Spitkowska Kolonia	144	»
117. Darnowo	174	»
118. Racat *) (<i>Razoten</i>)	356	Król Holenderski.
119. Choryn	310	Taczanowski.
120. Wyskocz	300	»
121. Turwia **)	415	Chłapowski Dez.
122. Donatowo	269	»
123. Wyrzeka	294	»
124. Rombin	451	»
125. Rogaczewo wielkie	121	Schermer Ignacy.
126. Rogaczewo małe	187	»
127. Wławie	128	»
128. Kopaszewo	185	Skorzewska wd.
129. Swinica	116	»
130. Jerka	403	Rząd.
131. Łuszkowo	263	»
132. Zbęchy	258	»
133. Dalewo	242	»
134. Mościszki Kolonia	161	»
135. Cichowo	118	»
136. Łagowo	198	»
137. Dałabuszki	129	»
138. Bielewo	282	Goslinowski Ignacy.

*) Dzisiejszy dziedzic odznacza się wzorowem rolnictwem. Jest to dawna posiadłość Gułtowskich herbu Lesezyc.

**) Właściciel G. Chłapowski znany jest powszechnie z wydoskonalonego rolnictwa.

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
139. Lubin *)	369	Szolc.
140. Bieczyn	228	»
141. Gierlachowo	144	»
142. Nowydwór (<i>Neuhof</i>)	121	»
143. Ossowo	143	Fenner.
144. Stankowo	131	»
145. Żelazno	225	Rząd.
146. Wieszkowo	181	Brunek Józef.

cc) Wsie i osady mniejsze.

503. Powiat Kościański obejmuje wsi i osad mniejszych 52 **).

L. POWIATU SZREMSKIEGO CZĘŚĆ.

504. Część Powiatu Szremskiego która wchodziła w skład dawnego województwa Poznańskiego graniczy na północ z powiatem Poznańskim; na wschód ze Szrodzkim, Pleszewskim i częścią powiatu Szremskiego wchodzącą dawniej do Województwa Kaliskiego; na południe z powiatem Krobskim; na zachód z Kościańskim i częścią Poznańskiego.

505. Powiat Szremski w tej samej części ma główną komunikację wodną w rzece Warcie która przez całą prawie długość jego przepływa i jest żeglowną na większe statki.

506. Lasy nie zajmują w nim jak około jednej trzeciej części ogólnej przestrzeni.

507. Część ta powiatu Szremskiego ma 17,51 mil kwadr. jeograficznych albo morgów reńskich 376.288. Ludności ogólnej 41.376. Stosunkowój na jednej mili kw. 2.363. Ludność miejska wynosi 10.120. Wiejska 31.256. Dymów w 1820 liczono 3.331. Rzek większych jest 2. to jest: Warta środkiem powiatu naprzód od wschodu na zachód, a od miasta Szreму od południa na północ i zachód płynąca. Obra w południowej części powiatu wypływająca z pod Jaraczewa, przepływająca małe bagno Obrzańskie, dalej około wsiów Niedzwiady, Brzesznica, Mszycin, a

*) Jest tu kościół i dawny klasztor Cystersów fundacji Mieczysława starego.

***) Pomiędzy niemi: Miaskowo Zakrzewskiego, Cykowo Biegańskiego Józefa, Szczepowice Andrzeja Niklas, Parsko Banachowicza.

wpływająca nieopodal od wsi Szczodrochowo do powiatu Kościańskiego. Lasów w tej części powiatu jest sześć: między niemi Rogaliński, Kurnicki, Daszewicki i Królewski las, Moszyński. Urząd ekonomiczny jest jeden w Szremie. Urząd lesny jeden Mosina. Stacja pocztowa konna jest jedna w Xiężu, listowych dwie w Kurniku i Szremie. Na tę część powiatu wypadało stosunkowo w 1837. Koni 4.955. Bydła 16.284. Owiec 71.055. Koz 52. Swiń 8.386. W ogóle sztuk 100.732.

508. Powiat Szremski w tej części ma miast 6. Wsi większych 122, mniejszych 62.

aa) *Miasta.*

509. Miasta powiatu Szremskiego w tej części są: Szrem, Kurnik, Dolsk, Buin, Xiąż i Mosina.

510. *Szrem (Schrimm)* nad rzeką Wartą między dwoma jej korytami położone, ma domów 250. Mieszkańców 3.131. Między niemi 907 Żydów. W mieście tém jest rezydencja landrata powiatowego. Niedawno odbywał się sąd pokoju dziś ziemsko-miejski; jest nadto urząd ekonomiczny (*Domainen-amt*). Znaczna tu liczba znajduje się tkaczy i gorzelników. Miasto ma 5 kościołów katolickich i dwa dawne klasztory, to jest: XX. Franciszkanów i jeden Zakonnic. Targi tego miasta na zboże i płótno są sławne. Ustanowione zostały w liczbie czterech do roku, w 1524 za panowania Zygmunta starego, który miastu temu w 1539 nadał prawo poboru opłat na wystawienie mostów i grobel na Warcie*). Król Zygmunt August w 1562 potwierdził dla tego miasta organizację sukiennictwa**). Dziś należy do klasy III. podatku procederowego. Starostwo Szremskie należało dawniej do generała Ziemi Wielkopolskich. Dziś miasto należy do rządu. Jest w nim poczta listowa. Odległość od Poznania mil 4 1/2. od Warszawy 40.

511. *Kurnik* nad jeziorem tegoż nazwiska położone, ma domów 240. mieszkańców 2.654. Między niemi 1.158 Żydów. Miasto ma wiele sukienników, tkaczy płótna i obrusów, garbarzy, piekarzów, gorzelników i piwowarów. Pod miastem jest zamek starożytny rowami otoczony, założony w 14 wieku. Podług

*) Cod. Dipl. M. Pol. str. 225.

***) Cod. Dipl. M. Pol. str. 237.

Niesieckiego odbudował i ozdobił go Stanisław Hrabia Gorka, ostatni możnej tój familji potomek. Gmach ten i miasto i majątek przechodząc przez ręce Gorków, Szoldrskich, stał się i jest dziś własnością Działyńskich. Dzisiejsza dziedziczka jego i syn jęj Działyński Tytus odnowili i upięknili zamek, a ostatni zgromadził w nim znaczną bibliotekę, jedną z najbogatszych w kraju w druki i rękopisma rzadkie dziejów narodowych tyczące się. Jest w Kurniku kościół katolicki, synagoga i urząd poczty listowej. Liczy się to miasto do klasy III. podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 2. od Warszawy 38 1/2.

512. *Dolsk (Dolzig)* na drodze z jednej strony ze Szrema do Krobi i Rawicza, z drugiej z Pyzdr do Krzywina, Leszna i Wschowy, położone w okolicy wzgórkowatej. Między jeziorami i lasami to miasto otaczającemi jest jedno jezioro znaczne nazwane Bdanie, milę długości mające; między wsiami Międzychód, Drzonek i Ostrowo leżące. Dolsk ma domów 160. mieszkańców 1.198. Kościołów katolickich trzy. Miasto należy do rządu. Założone było przez Jana Doliwę Biskupa Poznańskiego za panowania Króla Ludwika. Odległość od Poznania mil 7. od Warszawy mil 40.

513. *Bnin* miasto między dwoma jeziorami Kurnickiem i Bniskiem położone ma domów 160. mieszkańców 1.153. Zamek starożytny dobrze jest zachowany. W roku 1296 za Władysława Łokietka bezskutecznie do niego szturm przypuszczono. Miasto dawniejsze dziedzictwo Bnińskich, herbu Łodzia, dziś należy do Działyńskiego Tytusa. Jest tu kościół katolicki. Odległość od Poznania mil 2. od Warszawy mil 38.

514. *Xiąż (Xions)* na trakcie z Poznania do Kalisza i Wrocławia tudzież na drodze z Pyzdr i Wrześni do Rydzyna i Leszna o pół mili od Warty położone, ma domów 110. mieszkańców 1.017. Kościół katolicki, ewangelicki i synagogę. Należy do Minuthów. Jest tu stacja pocztowa konna która odwozi do Zaniemysła, Miłosławia, Jarocina, Gostynia i Szremu. Odległość od Poznania mil 7. od Warszawy mil 39.

515. *Mosina (Moschin)* o ćwierć mili od rzeki Warty położone ma domów 130. mieszkańców 967. Po największej części garncarstwem trudniących się. Miasto należy do Rządu. Jest tu kościołów Katolickich dwa, synagoga i urząd poborowy. Odległość od Poznania mil 2 i pół, od Warszawy mil 43.

bb. Wsie większe.

516. W tej części powiatu Szremskiego jest wsi większych 122. Dodajemy w spisie następującym nazwisk właścicieli 48.

517.

A. NA PRAWYM BRZEGU WARTY.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
1. Rogalinek	272	Raczyński Edw.
2. Rogalin *)	487	Raczyński Edw.
3. Świętniki	168	„
4. Mieczewo	281	„
5. Kamionka	288	„
6. Daszewice II.	293	„
7. Szczytniki	129	„
8. Kaninko	119	„
9. Żerniki	172	Obst Józef.
10. Gątki	180	Obst Józef.
11. Robakowo	183	„
12. Dachowo	187	„
13. Szczodrzykowo	146	„
14. Runowo	185	„
15. Pierzchno	232	Działyński.
16. Kromolice	180	„
17. Dziecmierowo	218	„
18. Skrzyńki	136	„
19. Borowice	371	„
20. Czołowo	135	„
21. Radzewo Olendry	326	„
22. Radzewo	354	Działyński Tytus.
23. Cmoń Olendry	291	„
24. Cmoń	251	„
25. Błazejewo	175	„
26. Prowent Bnin	298	„
27. Biernatki	229	„

*) Właściciel utrzymuje starannie i ozdobił piękny w Rogalinie zamek i park Angielski. Znaczna tu założona biblioteka, celuje dziełami krajowemi, aktami Tomickiego i rękopisami po Ciswickich pozostałemi. Jest to miejsce urodzenia sławnego Krzysztofa Arciszewskiego, którego rodzice wieś tę posiadali. Arciszewski umarł w Gdańsku 1656, pochowany w Lesznie; patrz wyżej Art. 478.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
28. Dembice	125	"
29. Prusinowo	198	"
30. Kaleje	143	"
31. Lucin	157	"
32. Zwolno Olendry	231	"
33. Dombrowe Olendry	116	"
34. Dombrowe	217	"
35. Mechlin	264	Raczyński Edw.
36. Zbrudzewo	252	"
37. Niesłabin	236	Drwęski.
38. Orkowo	188	"

B. NA LEWYM BRZEGU WARTY.

518. 1. Na północ od drogi ze Szremu do Krzywina.

39. Puszczykowo Olendry	210	"
40. Puszczykowo nowe	132	"
41. Pożegowo	112	"
42. Budzin	107	"
43. Sowiniec	163	"
44. Borek Olendry	167	"
45. Krošno	278	"
46. Sowiniec Olendry	130	"
47. Kraykowo	236	"
48. Baranowo Olendry	102	"
49. Żabno Olendry	239	"
50. Pecno Olendry	156	"
51. Wielki Howiec	149	Zaborowski Just.
52. Mały Howiec	205	"
53. Grzybno	185	"
54. Sulejewo	110	"
55. Żabuo	323	Zakrzewski.
56. Jaszkowo	162	Szołdrski.
57. Przylepki	185	Poluga Ludw.
58. Brodnica	416	Chłapowski Dez.
59. Gorka	145	"
60. Szoldry *)	185	Sydow.

*) Wiesz ta była dziedzictwem Szoldrskich herbu Łodzia.

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
61. Chaławy	120	Kurowski.
62. Grabianowo	163	Drwęski Bonifacy.
63. Góra *)	172	Gliszczyńska Jul.
64. Manieczki **)	139	Roznowski E.
65. Szymanowo	154	Gliszczyński.
66. Psarskie	227	Głuszczewski Alex.
67. Krzyżanowo	258	Wilczyński X.
68. Błociszewo ***)	360	Czarnecki.
69. Gay	249	„
519.	2. Na południe od tejże drogi.	
70. Nochowo ****)	327	„
71. Marszewo	122	„
72. Pełczyn	101	„
73. Kadzewo	165	Bieliński Jan.
74. Morka	296	Bojanowski Łuk.
75. Małpin	198	Bojanowski Ign.
76. Międzychod	224	Szczaniecki Ign.
77. Ostrowo	155	Koszutska M.
78. Lubiato	130	„
79. Jaskółki	135	„
80. Tworzymirki	130	Rogowski Piotr.
81. Szczodrochowo	132	„
82. Kunowo	197	„
83. Dusina	253	Kurnatowski.
84. Daleszyn	246	Radoński Aloizy.
85. Pysząca	277	„
86. Łęg	372	Wilczyński.
87. Bystrzew Olendry	108	„
88. Chrzastow Olendry	162	„
89. Sroczew Olendry	210	„
90. Zawory	137	Chodący SS.

*) W tej wsi odkopano przed kilkunastu laty grobowiec starożytny Słowiański i kilkadziesiąt w nim znaleziono urn albo żalów z popiołami ludzkimi. Drugi taki grobowiec był na piaszczystym wzgórzu nad samą Wartą.

**) Nie dawno jeszcze wieś ta była własnością Wybickiego wojewody.

***) Dawna dziedzina Błociszewskich, herbu Ostoja.

****) Podług Długosza pod tą wsią rosły w ziemi garki (jak trufle). Były to zapewne żale Słowiańskie.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
91. Zaborowo	271	Otockie.
92. Zakrzewo	112	»
93. Gogolewo	245	Otockie.
94. Święczyn	159	Daelhaes.
95. Zakrzew Olendry	201	»
96. Xiążek Olendry	201	»
97. Kielczyn Olendry	242	»
98. Brzostownica	140	»
99. Konarskie	126	Chłapowska M.
100. Konarskie Olendry	262	»
101. Chrzastów	194	Barth August.
102. Binków	216	»
103. Wieszczyżyn	269	Radoszewski W.
104. Drzonek	233	Rząd.
105. Masłowo	219	Glate Aug.
106. Rusocin	199	»
107. Nowiec	174	Wierzbński Waw.
108. Błazejewo	205	XX. Filipini Gost.
190. Włóściejew Olendry	164	»
110. Międzyborz	134	»
111. Włóściejewki	232	Niegolewska Anna.
112. Jawory	140	»
113. Wycisłowo	204	Raczyński.
114. Strumiany	176	»
115. Koszkowo	197	»
116. Brzesnica	303	Żółtowski.
117. Lipowka	129	»
118. Ostrowieczno	141	Bojanowski Tomasz.
119. Pokrzywnica	179	»
120. Xięginki	121	»
121. Małachowo	288	Budziszewska.
122. Mszyczyn	291	Zakrzewski Kamil.

cc) *Wsie i osady mniejsze.*

520. Powiat Szremski w tej części zawiera wsi i osad mniejszych 62 *).

*) Pomiedzy niemi: Piotrowo Sypniewskiego Stanisława; drugie Piotrowo Wolfa Karola; Januszewo Działyńskiego Tytusa; Pucółowo Wilczyńskiego; Jezewo Raczyńskiego Edwarda.

a nadewszystko zburzyli zamek w którym Karol miał główną swoją kwaterę. Jest tu w Rawiczu, oprócz pocztańtu, stacja konna, która odwozi podróżnych do Bojanowa, Gostynia, Kobyłina, tudzież do Trachenberga i Hernnstadu, miast Szląskich. Miasto to liczy się do klasy II podatku procederowego, i nadto opłaca podatek od młewa i rzezi. Odległość od Poznania mil 15 1/2. od Warszawy mil 56.

528. *Bojanow*, nad granicą Szląską położone ma domów 420. mieszkańców 2.299. w tej liczbie 200 żydów. Kościół ewangelicki, superintendenturę, synagogę, wielki ratusz, szkołę wyższą miejską. Głównym przemysłem tego miasta jest sukiennictwo. Bojanów ma majstrów sukienników 250. przędzących 904. Sukno tućjsze farbowane jest w wełnie. Jest miejscem składu wyrobów wełnianych Rawickich i Wschowskich. Są tu oprócz tego fabryki płócien, garbarnie, garncarnie i olearnie. Miasto założone zostało przez rodzinę Bojanowskich i osadzone ewangelikami podczas trzydziesto-letniej wojny przed prześladowaniem religijnem chroniącemi się. Dziś należy do Żychlińskich. Jest tu stacja pocztowa konna która odwozi do Leszna, Gostynia, Krobi, Rawicza i Hernnstadu. Miasto należy do klasy trzeciej podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 15 1/2. od Warszawy 56.

529. *Gostyni* na drodze ze Szremu do Rawicza i z Kozmina do Krzywina położone miasto ma domów 250. mieszkańców 2.119. Kościół katolicki albo Farę gotycką, z kaplicą S. Anny, przez Makarego Skoczywłasa garncarza Gostyńskiego fundowaną. Synagogę i szpital. Wiele tu jest tkaczy, garncarzy i sławne jarmarki na było, osobliwie jarmark S. Franciszka ustanowiony wraz z bractwem Strzeleckim przez Jana Kazimierza, jako wynagrodzenie za szkody miastu poczynione z powodu obozu którym tu stał tenże król 20 Sierpnia 1665 roku. Klasztor XX. Filipinów nieopodal od miasta na wzgórzu Święta Góra zwanym położony, jest fundacji familji Mycielskich, w bibliotece tego klasztoru licznęj, jest wiele dzieł starożytnych, między niemi historyków i poetów polskich. Na drugim wzgórzu Zamkowa góra zwanym, są ruiny kościoła S. Rozalji, a u podnóża jego widać nowe osady włościan wyzwolonych które tu wolnikami nazywają. Miasto należy dziś do Węsierskich, dawniej było dziedziną Gostyńskich herbu Gryzima. Stacja pocztowa tutejsza konna odwozi do Pońca, Osieczna, Krzywina, Dol-

ska, Xiąża, Kozmina i Rawicza. Odległość od Poznania mil 8 1/2. od Warszawy 49.

530. *Jutroszyn (Jutroschin)*, nad rzeką Orlą i na drodze z Krotoszyna do Rawicza położone miasto ma domów 240. mieszkańców 1691. pomiędzy nimi 170 żydów. Kościół katolicki, ewangelicki i synagogę. Sukiennictwo i płóciennictwo stanowią główny mieszkańców przemysł. Należy do Potulickiego Kazimierza. Odległość od Poznania mil 9. od Warszawy mil 40.

531. *Poniec (Punitz)* nad Kopanicą położone miasto ma domów 280. mieszkańców 1.680. trudniących się chowem bydła, warzeniem piwa, gorzelnictwem i tkaniem płócien. W roku 1706, zaszła tu między Szwedami i Moskalami bitwa. Miasto to założone za przywilejem Władysława Jagiełły w 1392 roku *). Dawna dziedzina Ponieckich herbu Ostoja i Miaskowskich herbu Boncza, dziś należy do Pani z Mielżyńskich Mycielskiej. Liczy się do klasy III, podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 15. od Warszawy 45 1/2.

532. *Sarnowo (Sarne)* między Górką miejską i Rawiczem położone, ma domów 190. mieszkańców 1.550. Kościół katolicki i ewangelicki. Mieszkańcy prowadzą handel znaczny bydłem. Jest tu poczta listowa. Miasto należy do Zakrzewskich. Odległość od Poznania mil 12. od Warszawy mil 42.

533. *Górka Miejska (Görchen)*, nad rzeczką Dombrozną, i na drodze z Kobyлина do Rawicza położone miasto. Ma domów 240. mieszkańców 1.414. Kościołów katolickich dwa, ewangelicki jeden. Jest nieporządnie zbudowane. Tu miała gniazdo swoje przemożna niegdyś nietylko w województwach Wielkopolskich, ale w całym Królestwie Polskiem familja Górków. Uryel Górka za czasów Kazimierza Jagiellończyka dał początek zamożności rodziny swojej przez bogate małżeństwa, które gdy różnemi spadkami zasilone zostały, Uryel został Starostą Jeneralnym Wielkopolskim a potem Wojewodą Poznańskim. Tenże Uryel po śmierci żony przyjął stan duchowny i został Biskupem Poznańskim. Potomkowie jego wstępując w jego ślady, do tego stopnia majątek swój podnieśli, że żadna inna familja, możności Górków nie wydołała. Ostatni z tego rodu Stanisław Górka na elekcji Zygmunta III, związawszy się ze Zborowskim przeciwko Zamojskiemu, przy-

*) Codex diplom. majoris Poloniae, str. 134.

proceedził jak świadczy Piasecki, na pole Elekeyi dziesięć tysięcy regularnego żołnierza *). Dziś miasto Górka należy do XX. Sułkowskich. Jest tu poczta listowa. Odległość od Poznania mil 12 1/2. od Warszawy mil 42.

534. *Krobia* (*Kröben*), na drodze z Gostynia do Rawicza, ma domów 210. mieszkańców 1.254. Kościół katolicki i synagogę. Dawniej należało do Biskupów Poznańskich, dziś jest miastem rządowem. Jest tu Landractwo, Fizykat, urząd Ekonomiczny i poczta listowa. Odległość od Poznania mil 14. od Warszawy mil 54.

535. *Dubin* nad Orlą, na drodze z Kobylina do Milicza Szląskiego, ma domów 90. mieszkańców 602. Kościół katolicki i synagogę. Zbudowane na wzgórzu. Należy do Potulickiego Kazimierza. Odległość od Poznania mil 9 1/2. od Warszawy mil 40.

536. *Piaski* (*Piaseczna Góra, Sandberg*), na drodze z Krotoszyna i Pogorzeli, do Gostynia i Kościana, ma domów 50. mieszkańców 528. Kościół ewangelicki i synagogę. Miasto przez samych prawie żydów zamieszkałe. Należy do Zakrzewskich. Odległość od Poznania mil 8 1/2. od Warszawy mil 40.

bb) Wsie większe.

537. Powiat Krobski z wyłączeniem małej części która do dawnego województwa Kaliskiego należała, obejmuje wsi większych 135. Dodajemy w spisie nazwiska właścicieli 65 wsi.

1. Na północ od Pońca i Krobi.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
1. Łęka wielka a)	456	Mycielski Józef.
2. Łęka mała a)	112	Mycielski Józef.
3. Rokosowo a) (<i>Roxen</i>)	281	Mycielski Józef.
4. Czarkowo	193	Mycielska Kuneg.
5. Żytowiecko (<i>Seide</i>)	466	Dzieduszycka.
6. Drzewce	309	Mycielska Kuneg.
7. Smitowo	241	»
8. Miechcin (<i>Meksen</i>)	137	»

*) Święcki Opis Polski Starożytnej.

a) Dziedzic trzech tych wsi odznacza się wzorowem rolnictwem, bardzo pięknymi i porządnymi zabudowaniami gospodarskimi i liczną trzodą uszlacheconych owiec.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
9. Janiszewo (<i>Jaensch</i>)	197	„
10. Weszkowo (<i>Waschke</i>)	219	Krynkowski.
11. Siemowo	363	„
12. Kosowo	266	Potworowski Xaw.
13. Stary Gostyn	185	XX. Filipini.
14. Drzęczewo	259	„
15. Głogowka	127	„
16. Smogorzewo *)	267	Błociszewski Stan.
17. Godurowo	221	„
18. Dombrowka Zalesie	107	„
19. Zalesie	491	Stablewski Karol.
20. Drogoszewo	124	„
21. Lipie	136	„
22. Wielkie Strzelce **)	151	Zakrzewski.
23. Grabonog ***)	259	Wilkoński.
24. Podrzyce	208	Węsierska.
25. Krajewice *****)	259	Wilkoński.
26. Bodzewo	305	Kaulfuss.
27. Bodzewko	178	„
28. Brzezcie	182	Kamelaria.
29. Gola	298	Potworowski Gust.
30. Witoldowo	101	„
31. Czaykowo	167	„
32. Czachorowo	253	Budziszewski.

*) Dawne dziedzictwo Kaspra Miaskowskiego Poety Polskiego.

**) Wieś z kościołem w którym jest nagrobek Kaspra Miaskowskiego. Urodził się ten wieszcz 1549, umarł 1612 w Smogrzewie, w wieku lat 73. Zbiór rytmów jego wyszedł w pierwszym wydaniu w Krakowie u Bazylego Skalskiego 1612.

***) W tej wsi urodził się Walenty, chłop rzeźbiarz i malarz. Roboty jego przechowują się w tejże wsi i w bibliotece XX. Filipinów Gostyńskich. Na południe od tej wsi są kopce starosłowiańskie w których urny popielnicze i krzaczowe narzędzia znaleziono.

*****) Pod tą wsią są podobne kopce czyli mogiły Słowiańskie, sterczące na pagórkach po nad doliną w której toczy się strumień Kania. Wyschnięcie dawniej tu płynącej rzeczki przypisują kopanicy Obrzańskiej. Na łąkach okolicznych znajdują się rośliny rzadkie w Jundzile nie opisane, między niemi Nietota piaskowa (*arabis montana*), Storczyk dwólistny (*orchis bifolia*), Sniedek kopytkowaty (*ornithogalum spataceum*) i oprócz tego: Łuskiewnik pospolity (*lathraea squammaria*, Piżmaczek wonny (*adoxa moschatellina*) i inne.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
33. Grodzisko	130	„
34. Pianowice	161	Dzierzbicki Ludwik
35. Sikorzyn	130	„
36. Żółkowo	245	Mielęcka.
37. Łódź folw.	110	„
38. Rembowo	144	„
39. Domachowo	241	„
40. Stara Krobia	235	Kurowski.
41. Żychlewo	216	„
42. Sułkowice	285	„
43. Siedlec	316	„
538. 2. Na południe od Pońca i Krobi do rzeczki Dombroźny.		
44. Potarzyce	192	„
45. Posadowo	215	„
46. Chocieszewice *)	414	Mycielski Teodor.
47. Pempowo	220	„
48. Gembice	218	Gorzeńska Anna.
49. Krzyżanki	211	Błociszewski.
50. Skoroszewice	281	Bojanowski.
51. Gogolewo **)	432	Czarnecki Marcełi.
52. Niepart	360	Czarnecki.
53. Gostkowo	216	Gepner.
54. Rostępniewo	188	„
55. Roszkowo	209	„
56. Gierlachowo	130	„
57. Pakowka	257	„
58. Dombrowka Konarzewo (<i>Hinter Harte</i>)	145	Helwich.
59. Zakrzew ***) (<i>Sackern</i>)	388	Bojanowski X.
60. Żołędnice	173	„
61. Konarzewo ****)	135	Rothe.
62. Izbice (<i>Jesuitze</i>)	153	„

*) Wytworny tu jest Zamek, starannie przez właściciela utrzymywany i bardzo piękny park i ogród Angielski ze zbiorem roślin zagranicznych.

**) Dziedzic odrzacza się umiejętnym rolnictwem.

***) Właściciel wydoskonalone u siebie zaprowadził rolnictwo i liczną i uszlachconą posiada i utrzymuje awczarnię.

****) Dawna dziedzina Konarzewskich herbu Wręby.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
63. Żyłice (<i>Schlitze</i>)	209	»
64. Łaszczyn	288	Szczaniecki.
65. Sarnowka	377	»
66. Sierakowo	647	»
67. Masłowo	206	»
68. Szymanowo	579	»
69. Polski Damnow (<i>Pol. Damme</i>)	653	»
70. Dzieczyn	369	Unruh H.
71. Karzec	200	»
72. Pudliszki *)	234	Łubieński Józef.
73. Kokozki	159	Łubieński Józef.
74. Ciołkowo	137	Błociszewski.
75. Rogowo	147	Kwiatkowski.
76. Chwałkowo	220	Bojanowscy S. S.
77. Przyborowo	205	Szczaniecki Kl.
78. Kuczyna	155	»
79. Ziemlin	198	Unruh Leop.
80. Sarbinowo **)	273	Szczaniecki.
81. Szarkowo	345	»
82. Kawcze (<i>Kawicz</i>)	413	Wyganowska.
83. Sowiny	213	»
84. Gościejewice (<i>Guswitz</i>)	353	»
85. Tarchalin	161	Hendel wdowa.
86. Golina (<i>Lang-Guhle</i>)	687	Zastrow.
87. Golinka (<i>Alte-Guhle</i>)	200	Roznowski.
88. Gołaszyn (<i>Beersdorf</i>)	798	Żychlińska.
539. 3. Na lewym brzegu Dombroźny.		
89. Babkowice	155	»
90. Krzekotowice	295	Bojanowska.
91. Czeluścin ***)	227	Stablewski.
92. Wilkoniczki	107	»
93. Wilkonice	105	Gorzeński Teofil.

*) W Pudliszkach jest pięknie urządzone i prowadzone gorzelnictwo, a dzie-
dzic przez tego odznacza się doskonałym rolnictwem.

**) Sarbinowo słynie ze wzorowego urządzenia zabudowań gospodarskich.

***) Dawna posiadłość Rogalińskich herbu Łodzia, a niedawno jeszcze dzie-
dzictwo generała Umińskiego.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
94. Raszewy	122	"
95. Smolice	454	Wilamowski.
96. Rogożewo	217	"
97. Bartoszewice	160	Müller.
98. Płaczkowo	205	Köppel Ludwik.
99. Dłoń *)	276	Stablewski Erazm.
100. Kołaczkowice **)	264	"
101. Oczkowice	218	Święcicki Alex.
102. Sobiałkowo	448	"
103. Konary	495	Okulicz.
104. Grąbkowo	231	Budziszewski.
105. Sielec	291	Potulicki.
106. Słaskowo	224	"
107. Domaradzice	248	"
108. Goreczki wielkie	194	"
109. Ostrobudki	133	Rogaliński.
110. Choyno stare	136	Pomorscy SS.
111. Choyno nowe	239	"
112. Niemarzyn	202	"
113. Słupia	577	"
114. Golejewka ***)	242	Gersdorf.
115. Golejewo	103	"
116. Pakosław ****)	303	Krzyżanowski Józef
117. Podgórze	114	"
118. Osiek	231	Szołdrski Emil.
119. Nadstawem Olendry	135	"
120. Szymonki	113	"
121. Dubinka	282	"
122. Jeziora	160	"
123. Szkaradowo	758	Garczyński.
124. Ostoja	222	"

*) Dziedzic założył tu piękną cukru burakowego fabrykę.

**) Dawne dziedzictwo Kołaczkowskich herbu Abdank.

***) Jest tu baszta staroświecka nosząca dawniej nazwanie Czestram. Dawnemi téj wsi dziedzicami byli Chojewscy, z których jeden towarzyszył Chodkiewiczowi pod Chocimem 1621. — Później przeszła do Rogalińskich. W kościele jeszcze są ornaty uszyte z materji na Turkach zdobytych.

****) Zamek Pakosławski jest pięknie utrzymany i przez dziedzica ozdobiony.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
125. Zaorla	200	»
126. Pomocna	194	»
127. Sowy (<i>Schlag Kretscham</i>)	304	»
128. Białykał	183	»
129. Sworowo	200	»
130. Widawy	614	»
131. Ugoła	194	»
132. Zawady	162	»
133. Zielonawieś	336	»
134. Łąka	144	»
135. Stwolno	169	Centkowski.

cc) Wsie i osady mniejsze.

540. Powiat Krobski obejmuje wsi i osad mniejszych 61 *). Nie licząc 3 które dawniej należały do województwa Kaliskiego.

N. CZĄSTKA POWIATU KROTOSZYŃSKIEGO.

541. Częstka powiatu Krotoszyńskiego która wchodziła w skład dawnego województwa Poznańskiego nie obejmuje jak, 50 mili kwadr. jeograficznój, albo morgów 10.744. Dwie trzecie tój obszerności zajmują lasy. Miasta w niej nie masz żadnego. Ludność ogólna 571. Stosunkowa na jednój kw. mili 1140. Dwie przez nią przechodzą drogi, jedna z Kobylina do Gostynia, a druga z Krobi do Borka i Jaraczewa. Wieś tylko jest jedna więk-sza Szalejewo **). Na częstkę powiatu wypadalo stosunkowo w 1837. Koni 160. Bydła 661. Owiec 2.537. Koz 2. Świń 335. W ogóle sztuk 3695.

O. CZĄSTKA POWIATU PLESZEWSKIEGO.

542. Częstka ta powiatu Pleszewskiego wchodząca do dawnego województwa Poznańskiego obejmuje, 25 m. kw. jeograficznój albo morgów 5.371. Połowę obszerności zajmują lasy. Ludność ogólna wynosi 468. Stosunkowa na jednój kw. mili 1872. Dwie przez nią przechodzą drogi, jedna z Jarocina do Xiąża, druga z Nowegomiasta do Xiąża. Miasta w niej niemasz żadnego. Wsi

*) Między niemi Zmysłowo Niewiteckiego; i Zawada dawna posiadłość Zawadzkiech herbu Korzhok.

***) Wieś ta należy do Pruskiego Józefa.

większych jest dwie, Boguszyn Olendry, Chromice Olendry. Wsi i osad mniejszych 3. Na tę część powiatu wypadło stosunkowo w 1837. Koni 79. Bydła 300. Owiec 1.137. Koza 1. Świń 155. W ogóle sztuk 1.906.

2. CZĘŚĆ DEPARTAMENTU BYDGOSKIEGO.

543. Część departamentu Bydgoskiego która wchodziła w skład dawnego województwa Poznańskiego obejmuje jeden powiat dzisiejszy cały i części trzech innych powiatów, jakoto w porządku położenia geograficznego.

544. 1. Część powiatu Gnieźnieńskiego.
2. Część powiatu Wągrowieckiego.
3. Część powiatu Chodzieskiego.
4. Powiat Czarnkowski.

A. CZĘŚĆ POWIATU GNIEZNIĘSKIEGO.

545. Część powiatu Gnieźnieńskiego wchodząca w skład dawnego województwa Poznańskiego graniczy na północ z powiatem Wągrowieckim; na wschód z resztą powiatu Gnieźnieńskiego; na południe z powiatem Wrzesińskim; na zachód z powiatem Obornickim i Wągrowieckim.

546. Część ta powiatu nie ma żadnej głównej komunikacji ani wodnej ani lądowej.

547. Lasy w tej części obejmują około jednej dziewiątej części przestrzeni, reszta jest w zapolach cokolwiek wzgórkowatych.

548. Część ta powiatu ma 2,50 mil kw. geograficznych, albo 53.724 morgów Reńskich. Ludności ogólnej 4.877. Stosunkowej na jednej mili geograficznej 1.951. Ludność miejska wynosi 368 głów; wiejska 4.509. Dymów w 1820 roku 438. Żadna rzeka znaczniejsza przez nią nie przechodzi, między małemi jest Mała Wełna płynąca około Kiszkowa. Jezior mniejszych ma 3. Lasu nazwanego na mapie żadnego nie ma. Na tę część powiatu wypadło stosunkowo w 1837. Koni 625. Bydła 2.052. Owiec 10.185. Koz 7. Świń 883. W ogóle sztuk 13.752.

549. Część ta powiatu Gnieźnieńskiego ma miasto jedno, wsi większych 15. wsi mniejszych i osad 17.

aa) Miasta.

550. *Kiszkowo* miasto rolnicze położone na prawym brzegu małej Wełny, ma domów 60; mieszkańców 368. Kościół kato-

licki i synagogę. Jest na drodze z Gniezna do Murowanej Gośliny. Należy do Radziwińskiego. Odległość od Poznania mil 4 od Warszawy 39.

bb. Wsie większe.

551. Część ta powiatu Gnieźnieńskiego obejmuje wsi większych 15. Dodajemy w spisie nazwiska właścicieli 10 wsi.

	ŁUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
552. 1. Chlebowo	102	Siedziński Jan.
2. Michałcza	151	Koehler.
3. Pomarzany kościelne	155	Miaskowski Antoni.
4. Kamieniec	303	»
5. Rybnoskał	105	Skałaska.
6. Łagiewniki kościelne	271	»
7. Rybno radzim	172	Skałowski Tadeusz.
8. Zakrzew	188	Węsierski Albin.
9. Myszki	170	»
10. Lubowice małe	117	Kaniewski.
11. Karczewo	103	Wasilewski.
12. Karczewo Olendry	120	»
13. Turostowo	221	Sokolnicki Józef.
14. Turostowo Olendry	245	»
15. Węgorzewo	107	Dziembowski.

cc) Wsie mniejsze.

553. Wsi i osad mniejszych w tej części powiatu jest 17.

B. CZĘŚĆ POWIATU WĄGROWIECKIEGO.

554. Część powiatu Wągrowieckiego wchodząca w skład dawnego województwa Poznańskiego, graniczy na północ z powiatem Chodzieskim i z resztą Wągrowieckiego, na wschód z resztą Wągrowieckiego; na południe z powiatem Gnieźnieńskim; na zachód z powiatem Obornickim.

555. Część ta powiatu nie ma żadnej głównej komunikacji ani rzeką żeglowną, ani gościńcem bitym.

556. Trzecią część powierzchni stanowią lasy, reszta w zapo-
lach, jeziorach i łąkach suchych i mokrych.

557. Część ta powiatu obejmuje mil kw. jeograficznych 10,10

albo morgów reńskich 217.048. Ludności ogólnej 17.089. Stosunkowej na jednej mili jeograficznej 1.692. Ludność miejska wynosi 3.039; wiejska 14.050. Dymów liczono w 1820 roku około 2.887. Z rzek znaczniejszych jedna Wełna, przepływa powiat oblewając miasto Wągrowiec. Z rzeczek małych, mała Wełna przepływa część południową powiatu i oblewa Skoki, brzeży powiat następnie i pod Rogoźną z Wełną się łączy. Jezior jest większych 8; mniejszych 12; w ogóle 20. Do większych należą: Kaliszańskie, Darowskie, Rgielskie i Łęgowskie. Lasów na mapie nazwanych niemasz żadnych. Z traktów głównych dwa przechodzą przez tę część powiatu, to jest: z Poznania na Murowaną Goślinę, Skoki, Wągrowiec do Bydgoszczy; drugi z Poznania na Oborniki, Rogoźno, Wągrowiec także do Bydgoszczy. Stacja pocztowa konna jest jedna w Wągrowcu. Na tę część powiatu wypadało stosunkowo w 1837. Koni 2.595. Bydła 7.968. Owiec 50.045. Koz 30. Świń 3.050. W ogóle sztuk 63.688.

558. Część ta powiatu Wągrowieckiego ma miast 2. Wsi większych 64. Wsi i osad mniejszych 66.

aa) Miasta.

559. Miastą tej części powiatu są Wągrowiec i Skoki.

560. *Wągrowiec* na lewym brzegu rzeki Wełny, między jeziorami Darowskim, Łęgowskim położone. Ma domów 150. Mieszkańców 2.048. a pomiędzy nimi żydów 543. Kościół katolicki opactwo komandataryjne w 1145 roku założone i wielki dawny klasztor XX. Cystersów, dziś na więzienie przerobione, kościół ewangelicki nowo wystawiony i synagogę. Mieszkańcy znakomicie handlem się trudnią i mają kilka ważnych jarmarków do roku. W Wągrowcu rezydencja landrata powiatowego i odbywa się sąd ziemsko-miejski. Poczta konna tutejsza odwozi do Murowaną Gośliny, Obornik, Chodzież, Nakła i Gniezna. Miasto należy do Rządu. Odległość od Poznania mil 7, od Warszawy mil 40.

561. *Skoki* (*Schokken*) miasto położone nad małą Wełną na wzgórzu na traktie głównym z Poznania do Bydgoszczy; ma domów 130. Mieszkańców 991. Kościół katolicki, ewangelicki połączonych protestantskich obrzędów, i synagogę. Jest tu wiele tkaczy i szewców. Miasto należy do Skoroszewskiego Józefa. Jest tu poczta listowa. Odległość od Poznania mil 4 1/2. od Warszawy 37.

bb) Wsie większe.

562. W tej części powiatu Wągrowieckiego jest wsi większych 64. Dodajemy nazwiska właścicieli 26 wsi.

563. 1. Na północ od rzeki Wełny.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
1. Kaliszany	151	"
2. Kaliszany Kolonia	109	"
3. Toniszewo	227	"
4. Grylewo	188	Grabowski Józef.
5. Łaskownica wielka	114	"
6. Łukowo	217	Koszutski Leon.
7. Brzezna	141	"
8. Kopaszyn	131	"
9. Kobylec	110	"
10. Bartodzieje (<i>Bartelsee</i>)	130	"
11. Nowe	190	"
12. Kamniec	166	"
13. Sarbka	131	"
14. Polskie Brzeźnie (<i>Briesen</i>)	215	"
15. Żelice	368	Niezychowski.
16. Potulice	378	Biegański Fr.
17. Runowo	214	Węgierscy SS.
18. Mikołajewo Olendry	164	"
19. Pokrzywnica Olendry	101	"
20. Rudnicza	225	Zakrzewska Sew.
21. Krosno	130	"
22. Rgielsko	238	"
23. Tarnowo	166	"

564. 2. Na południe od rzeki Wełny.

24. Marlewo	173	"
25. Pruśce	286	Radoliński.
26. Stare	129	"
27. Sierniki	259	Radoliński.
28. Wojciechowo Olendry	106	"
29. Grzybowo	146	"
30. Rościnnio	101	"
31. Lechlin	214	Dunin Fr.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
32. Przysieka	189	Moszczeński Ant.
33. Przysieka Olendry	136	"
34. Wiatrowo	295	Moszczeński Ign.
35. Łęgowo	287	"
36. Łaziska	295	"
37. Ochodza	214	"
38. Zbietka	102	"
39. Sienno	137	"
40. Sarbia	241	Knoll.
41. Łosiniec	207	Dunin.
42. Roszkowo albo Ruszkow	152	Swiniarski.
43. Rakujady	149	Swiniarski.
44. Chociszewo	104	Seredzyński Józef.
45. Popowo kościelne	223	"
46. Podlesie wysokie	164	Knoll.
47. Podlesie kościelne	198	"
48. Budziejewo	143	"
49. Nieświatowice	186	Niezychowski Fr.
50. Popowo Kolonia	127	"
51. Jaroszewo	115	"
52. Płaskowo	172	"
53. Pomarzanki	132	Kurella.
54. Jabkowo	263	Brzeski Jan.
55. Kakulin	116	"
56. Raczkowo	148	Ciesielski Łuk.
57. Bliżyce	233	"
58. Szczodrochowo	112	"
59. Rojewiec (<i>Revier</i>)	166	"
60. Stawiany	148	Kalkstein Ferd.
61. Wysoka	113	Skoroszewski Józef.
62. Pawłowo	209	Miączyński.
63. Berenbusz	133	Miączyński.
64. Dzwonowo	129	Miączyńska Michal.

cc) *Wsie mniejsze.*

565. W tej części powiatu Wągrowieckiego jest wsi i osad mniejszych 66.

C. CZĘŚĆ POWIATU CHODZIESKIEGO.

566. Część powiatu Chodzieskiego która wchodziła w skład dawnego województwa Poznańskiego graniczy na północ z powiatem Wałeckim i resztą Chodzieskiego; na wschód z resztą Chodzieskiego; na południe z powiatem Obornickim; na zachód z Czarnkowskim.

567. Część ta powiatu ma dwie główne komunikacje jedną wodną przez rzekę Noteć żeglowną na większe statki, drugą lądową przez gościniec bity Bydgoski którego mała część przez północny dział powiatu przechodząc do Piły dotyka i przez to miasto dalej ku Bydgoszczy dąży.

568. Lasy około połowy obszerności w tej części powiatu zajmują, resztę zapola i bagna nad noteckie częścią osuszone.

569. Część ta powiatu Chodzieskiego ma 9, 60 mil kw. jeograficznych albo morgów reńskich 206.303, ludności ogólnej 18.038 stosunkowej na 1 m. k. 18,79 ludność miejska wynosi 6.080, wiejska 11.958. Dymów w 1820. liczono około 1840, rzek większych jest dwie. Noteć i łącząca się z nią pod Ujściem Kudowa. Jezior małych 6. Lasów 4. między którymi Mirosławski, Chodzieski, Oleśnicki i Podaniński. Urząd ekonomiczny jeden w Podstolicach i urząd leśny w Podaninie. Stacja pocztowa konna w Pile. Na tę część powiatu wypadało stosunkowo w 1837. koni 2.006. bydła 7.038. owiec 30.336. koz 48. świń 3.014. w ogóle sztuk 42.440.

570. Część ta Powiatu Chodzieskiego ma miast 3. Wsi większych 31. mniejszych wsi i osad 41.

aa) Miasta.

571. Miasta tej części powiatu są: Piła, Ujście i Budzyn.

572. *Piła* (*Schneidemühle*) przy samem ujściu rzeczki Lebionki do Kudowy położone miasto ma domów 380. mieszkańców 3.385. dwa kościoły katolickie, jeden ewangelicki z synagogą. W liczbie mieszkańców mieści się żydów 688. Od tego miasta począwszy rzeka Kudowa staje się żeglowną na mniejsze statki. Są tu znaczne fabryki skór angielskimi zwanymi, kapeluszków, sukna i koronek. W tém mieście ustanowiony jest sąd ziemsko-miejski, prowincjonalna dyrekcja ogniowa, prowincjonalna dyrekcja kredytowa

i pocztamt. Piła należy do rządu. Miasto to jest miejscem urodzenia czei godnej pamięci ministra stanu Królestwa Polskiego Kongressowego Stanisława Staszycy, opiekuna włościan, Prezesa i dobroczynnej Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, które największą część własności swych i zbiorów jego wspaniałym darom było winno. W roku 1834 zgorzało miasto lecz za pomocą funduszu nadzwyczajnego 40.000 talarów na nowo i pięknie odbudowane zostało. Stacya pocztowa konna tutejsza odwozi do Wałcza, Ruszony na gościńcu bitym, Trzcianki, Czarnkowa, Chodzieża, Grabowa na gościńcu bitym i Krajnców. Miasto należy do klasy III podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 12. od Warszawy 46.

573. *Uyście (Uschtsch)* przy ujściu rzeki Kudowy do Noteci na lewym brzegu tej ostatniej rzeki położone ma domów 120. mieszkańców 1.387, kościół katolicki. Miasto należy do rządu. Mieszkańcy bawią się obszernym handlem ryb. Nowa tu niedawno założona została huta szklanna. W roku 1655 dnia 26 Lipca szlachta Wielkopolska z namowy Hieronima Radziejowskiego Podkanclerzego dawniej Koronnego a na sejmie 1652 roku za zdrajcę kraju obwołanego, złączyła się z królem Szwedzkim Karolem Gustawem. Odległość od Poznania mil 14 od Warszawy 45.

574. *Budzyn*, miasto rolnicze na drodze z Chodzieża do Rogoźna położone ma domów 150. mieszkańców 1.308. kościół katolicki; należy do rządu. Odległość od Poznania mil 10, od Warszawy 43.

bb) Wsie większe.

575. W tej części powiatu Chodzieskiego jest wsi większych 31; do 3 dodajemy nazwiska właścicieli.

576. 1. Na północ od drogi z Chodzieża do Czarnstowa

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
1. Stewy (<i>Stoven</i>)	444	»
2. Motylewo	408	»
3. Uyście Olendry	363	»
4. Mirosław	133	»
5. Uyście Nowawieś (<i>Utsch Neudorf</i>)	393	»
6. Chrostowo	307	»
7. Niełuszkowo (<i>Nikelskow</i>)	321	»

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
8. Milcz	167	"
9. Milcze Olendry	159	"
10. Kamionka	137	"
11. Studzin	196	"
12. Oleśnica	251	"
13. Jabłonowo	219	"
14. Węglow (<i>Kahlstadt</i>)	297	"
577. 2. Na południe od drogi z Chodzieża do Czarnkowa.		
15. Niewimko Olendry	159	"
16. Szklana huta	102	"
17. Wyszyny Olendry	400	"
18. Raczyn Olendry	315	"
19. Wyszyny	372	Raczyński.
20. Grabowka	140	"
21. Strożewo Olendry	466	"
22. Podaniu	372	"
23. Podstolice	293	Rząd.
24. Ostrowka	334	"
25. Proсна (<i>Prossen</i>)	285	"
26. Wyszyny Nowa wieś	341	"
27. Sokołów (<i>Jankeendorf</i>)	556	"
28. Popielec kolonia (<i>Aschenfort</i>)	146	"
29. Brakonice (<i>Braknitz</i>)	117	"
30. Brakonice Olendry	163	"
31. Dziewoklucz (<i>Siebenschlösschen</i>)	435	Skorzewski.

cc) *Wsie i osady mniejsze.*

578. W tej części powiatu Chodzieskiego jest wsi i osad mniejszych 41.

D. POWIAT CZARNKOWSKI.

579. Powiat Czarnkowski graniczy na północ z powiatem Wałeckim; na wschód z powiatem Chodzieskim; na południe z powiatem Obornickim, Szamotulskim, Międzychodzkiem; na zachód z departamentem Frankfursterskim marchij Brandeburskiej.

580. Powiat Czarnkowski ma dwie główne komunikacje, je-

dną wodną przez rzekę Noteć żeglowną, która przez całą długość powiatu przepływa, a drugą lądową przez gościniec bity *królewiecki*, którego częśćka mała od rzeczki Drawy, na wieś Przesiecki, ku wsi Cyce (*Zütze*), w północnej części powiatu przechodzi.

581. Większa część powiatu zajęta jest lasami, resztę zajmują zapola, łąki i w znacznej części osuszone bagna nad Noteckie.

582. Powiat Czarnkowski ma 28,08 mil kw. jeograficznych, albo morgów Reńskich 603.438. Ludności ogólnej 48.717. Stosunkowej na jednej mili kw. 1.734. Ludność miejska wynosi głów 10.808. wiejska 37.909. Dymów liczono w 1820 roku, 4.030. Z rzek znaczniejszych jest jedna Noteć, z mniej znacznych jedna Drawa, która ciągle prawie powiat ten i aż do ujścia swego w Noteć odgranicza od departamentu Frankfurtskiego. Jezior większych 4. mniejszych 43. w ogóle 47. Do większych należą Jezioro Wielkie nieopodal od Trzcianki, drugie tegoż nazwania niedaleko wsi Krucza, Białe i Lubosz. Bagna Nad-Noteckie ciągną się wzdłuż rzeki Noteci, po obu jej brzegach, które jednak przekopaniem rowów i osadzeniem kolonji rolnych, po największej części na urodzajne niwy zamienione zostały. Lasów jest 7. pomiędzy nimi, Trzciankowski, Królewski, Bialski, Wieleni, Wielko i Mało Kruszewski. Urząd ekonomiczny jeden w Trzciance, i tamże urząd leśny. Urzędów pocztowych konnych trzy: w Trzciance, Wieleniu i Czarnkowie. Pocztamt jeden w Wieleniu. Powiat ten posiadał w 1837. koni 5.466. bydła 19.755. owiec 63.239. koz 194. świń 6.509. w ogóle sztuk 95.163.

583. Powiat Czarnkowski ma miast 4. wsi większych 89. wsi mniejszych 108.

aa) Miasta.

584. Miasta powiatu Czarnkowskiego są: Trzcianka, Wielen, Czarnków i Radolin.

585. *Trzcianka* (*Schönlanke*). Nad małą rzeczką na mapie nie nazwaną, a do Noteci płynącą, położone, ma domów 360. mieszkańców 3.745. pomiędzy nimi 809. żydów. Kościół katolicki, ewangelicki. Jest tu wiele sukienników. Miasto należy do rządu. — Posiada sąd ziemsko-miejski. Poczta konna tutejsza odwozi do Czarnkowa, Wielenia, Człopy, Walcza, Piły i Ujścia. Miasto liczy się do klasy III podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 13. od Warszawy 47.

586. *Wieleń* (Wieluń) (*Filehne*), nad Notecią między dwoma tej rzeki odnogami położone ma domów 360. mieszkańców 3.288. a w tej liczbie 1.380 żydów, kościół katolicki, kaplicę, kościół ewangelicki, synagogę. Piękny zamek przez Kazimierza Wielkiego wzmocniony, na lewym brzegu Noteci wystawiony; szpital. Wyrabiają tu sukna i koronki. Był tu niedawno sąd Pokoju. Zamek tutajszczy wzniesiony był w zamiarze zabezpieczenia kraju od napadu Pomorzan. W 1108 Gniewomir opanował miasto, nie pamiętny na darowanie sobie poprzedniej winy przez króla Bolesława Krzywoustego. Stacja pocztowa tutajsza odwozi do Człopy, Trzcianki, Czarnkowa, Obrzycka, Wronków, Sierakowa i Drezdenka. Miasto to ustąpione przez króla Zygmunta I, w 1515 r. Łukaszowi Górka w zamian za Pobiedzisko *). Należy dziś do hrabiego Blankensee. Miasto liczy się do klasy trzeciej podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 12. od Warszawy 49.

587. *Czarnkow* (*Tcharnikau*) na lewym brzegu Noteci położone ma domów 350. mieszkańców 3.124. a w tej liczbie żydów 944. Kościołów katolickich dwa, kollegiatę, kościół ewangelicki i synagogę. Wyrabiają tu sukna, płótna i koronki. Jest tu rezydencja Landrata powiatowego, jest nadto kassa powiatowa, Fizykat, i magazyn solny. Miasto Czarnków założone zostało w r. 1192 przez Mikołaja hrabiego z Człopy za przywilejem Miecysława Xięcia Wielkopolskiego. Jest to gniazdo familji Czarnkowskich. Jeden z nich Stanisław Sędziwój, był marszałkiem sejmu 1569 roku, na którym unia Litwy z Koroną stanęła, podobnie marszałkiem sejmu koronacyjnego Henryka Walezyusza. Zwano go Cyceronem polskim. Bolesław Krzywousty obległszy 1107 r., w zamku Czarnkowskim Gniewomira Xięcia Pomorskiego do poddania się przymusił; w 1776. Czarnków zupełnie zgorzał. Dziś miasto należy do Swinarskiego Emila. Stacja konna tutajsza odwozi do Trzcianki, Uyścia, Chodzieża, Ryczywoła, Obrzycka i Wielenia. Miasto liczy się do klasy trzeciej podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 11. od Warszawy 46.

588. *Radolin* nieopodal od Noteci położone ma domów 70. mieszkańców 651. Kościół ewangelicki. Należy do Liwoniusa. Wyrabiają tu sukna. Odległość od Poznania mil 13. od Warszawy 47.

*) Cod. Dipl. M. Pol. str. 202.

bb) Wsie większe.

589. Powiat Czarnkowski obejmuje wsi większych 89. Do wsi 16 dodajemy nazwiska właścicieli.

590. 1. Na prawym brzegu Noteci.

	LUDNOŚĆ:	WŁAŚCICIEL.
1. Wesolow nowy (<i>Neu Hochzeit</i>)	118	„
2. Przesieki (<i>Prosehel</i>)	411	„
3. Sielichow (<i>Selchow</i>)	395	„
4. Sielichow Hamernia	299	„
5. Dębowa góra (<i>Eichberg</i>)	362	„
6. Janpol (<i>Hansfelde</i>)	285	„
7. Małe Dzierzno (<i>Kl. Dresnen</i>)	400	„
8. Wielkie Dzierzno (<i>Gr. Dresnen</i>)	694	„
9. Koty Hamernia (<i>Kotten Hammer</i>)	177	„
10. Wielkie Koty (<i>Gr. Kotten</i>)	371	„
11. Gornica (<i>Gornitz</i>)	180	„
12. Nikocin (<i>Nikosken</i>)	540	„
13. Trzcianka (<i>Schönlanke dorf</i>)	870	„
14. Stradun	292	„
15. Łomnica (<i>Lemnitz</i>)	468	„
16. Fraskowo (<i>Fratzig</i>)	102	„
17. Biała (<i>Behle</i>)	1342	„
18. Teresia Kolonia	156	„
19. Nowawieś	509	„
20. Hutka folwark.	124	„
21. Runów (<i>Runau</i>)	101	„
22. Radoszew (<i>Radoschiff</i>)	235	„
23. Czarnkowska hamernia	763	„
24. Flott kolonia	276	„
25. Sofiówka (<i>Sophienberg</i>)	428	„
26. Jędrzejowskie Ol. (<i>Putzig Haul</i>)	211	„
27. Bukowice kolonia (<i>Buchwerder</i>)	338	„
28. Jędrzejów (<i>Putzig</i>)	660	„
29. Marygay (<i>Marienbusch</i>)	151	„
30. Siedlisko (<i>Stieglitz</i>)	971	„
31. Biernatowo (<i>Ascherbude</i>)	330	„
32. Huta szklanna (<i>Glas-fabrik</i>)	113	„
33. Zielonowo (<i>Grüneficr</i>)	393	„

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL
34. Nowydworek (<i>Neuhöfchen</i>)	575	"
35. Wolszlyn (<i>Follstein</i>)	515	"
36. Kałędek (<i>Ludwigsdorf</i>)	171	"
37. Zamek (<i>Schloss</i>)	166	"
38. Marylin (<i>Mariendorf</i>)	260	"
39. Erbernia (<i>Ehrbardorf</i>)	524	"
40. Wiżany (<i>Füshan</i>)	259	"
41. Szklanna huta (<i>Glas-haette</i>)	438	"
42. Borek (<i>Kiehnwerder</i>)	164	"
43. Lubin mały (<i>Kl. Lubs</i>)	521	"
44. Lubin wielki (<i>Gr. Lubs</i>)	586	"
45. Łokacze (<i>Lukatz</i>)	551	"
591. 2. Na lewym brzegu Noteci.		
46. Stare Kwiece (<i>Alt Sorge</i>)	269	"
47. Nowe Kwiece (<i>Neu Sorge</i>)	177	"
48. Zielona kol. (<i>Gruenthal</i>)	249	"
49. Piła (<i>Schneide mühlchen</i>)	495	Rząd.
50. Kamiennik	291	"
51. Nowystaw (Chelst) (<i>Neutench</i>)	318	"
52. Drasko (<i>Dratzig</i>)	858	Springer.
53. Penskowo	586	"
54. Maryanowo	135	"
55. Miałła	192	"
56. Mężyk	189	"
57. Wrzyszczyna (<i>Wreschin</i>)	518	"
58. Roskowo (<i>Rosko</i>)	1044	"
59. Gulcza (<i>Gulcz</i>)	512	"
60. Biała	169	"
61. Hamerzysko	152	"
62. Krucz Olendry	119	"
63. Krucz	331	"
64. Mikołajewo (<i>Nicolajewo *</i>)	139	"
65. Ciszkowo *	602	Dzieduszycki.
66. Gora (<i>Gurren *</i>)	175	Dzieduszycki.
67. Goray	254	Dzieduszycki.
68. Bzowo (<i>Sagen</i>)	260	Drwęski Ad.
69. Śtaykowo *	275	Rother Wład.

*) Cztery wsie * oznaczone mają cmentarze Słowiańsko pogańskie żalami zwane.

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL
70. Klempice	191	"
71. Sokołowo *	178	"
72. Miłkowo *	286	"
73. Kamionka	137	"
74. Sławno	363	Doliński.
75. Lubosz *	783	Szołdrski Józef.
76. Pianowka	128	"
77. Dembe	363	Swiniarski Em.
78. Prusinowo	189	"
79. Smiszkowo	329	Koszutski Piotr.
80. Władysławow (<i>Alt-hütte</i>)	313	Szuman Maur.
81. Gembice Olendry	318	"
82. Gembice **)	591	Paliszewski K.
83. Białężyn (<i>Bellsin</i>)	152	"
84. Brzeżno (<i>Briesen</i>)	591	"
85. Sarbia (<i>Sarben</i>)	483	Schlichting.
86. Marunowo (<i>Fitzerie</i>)	325	"
87. Kruszew	500	Swiniarski R.
88. Romanowo kol.	1274	"
89. Wałkowice (<i>Walkowitz</i>)	351	Swiniarski R.

cc) *Wsie i osady mniejsze.*

592. Powiat Czarnkowski obejmuje wsi i osad mniejszych 108.

3. CZĘŚĆ DEPARTAMENTU KWIDZYŃSKIEGO.

593. Część departamentu Kwidzyńskiego, która wchodziła w skład dawnego województwa Poznańskiego, obejmuje prawie cały dzisiejszy powiat Wałecki.

POWIAT WAŁECKI.

594. Powiat Wałecki graniczy na północ z Pomeranią, dziś z departamentem Kozlińskim i powiatem Nowoszczeceńskim; na wschód z powiatem Złotowskim (*Flatow*) departamentu Kwidzyńskiego, z częścią powiatu Wałeckiego i z powiatem Chodzieskim; na południe z powiatem Czarn-

*) Przy trzech wsiach gwiazdką oznaczonych odkryto podobnież Cmentarze Słowiańsko pogańskie.

**) Dobra te podług Rzeczyńskiego obfitują w urny z popiołami Słowian. Często tu się także bursztyn w dużych sztukach wykopuje.

kowskim; na zachód z departamentem Frankfurtskim i Kozlińskim.

595. Powiat Wałecki ma dwie główne komunikacje lądowe, przez gościniec bity Królewiecki i Bydgoski. Obadwa przechodzą w całej szerokości prawie ten powiat, wspólnie idąc przez Cice, Człopę do Ruszony, a ztamtąd rozgałęziając się do Królewca na Wałcz i Jastrow, a do Bydgoszczy na Piłę.

596. Lasy obejmują w powiecie Wałeckim około jednej trzeciej części powierzchni, więcj ich jest w stronie powiatu południowej i północno wschodniej. Resztę zajmują zapola i wzgórza, jeziora i bagna.

597. Powiat Wałecki ma w części województwa Poznańskiego mil kw. 38,72 albo morgów reńskich 832.124. Ludności ogólnej 40.694. stosunkowej na 1 mili kw. 1.051. Ludność miejska wynosi 10.917. wiejska 29.777. Dymów liczono w 1820 r. 4.098. Rzeka większa w powiecie jest jedna, to jest Kudowa brzeżąca granicę wschodnią powiatu, rzek mniej znacznych 5. to jest Drawa, Piła, Dobrzyca, Pleca, Pletnica. Jezior większych 14. mniejszych 74. w ogóle 88. Do większych liczymy: Wielki Becin, Liptow, Baren, Cice i Krońsk. Bagien znaczniejszych sześć. Lasow 19. między niemi znakomitsze, Salmski, Człopski, Kroński, Lebieńkowski, Byśniński; w tej liczbie są trzy królewskie, należące do Urzędów Leśnych, Człopa, Lebienkow i Zypnow. Z traktów głównych, jeden przechodzi przez powiat, to jest idący z Piły do Frydlancika na Wałcz; Urzędów Ekonomicznych w powiecie jest dwa, to jest Szroce i Lebionka. Stacyi pocztowych konnych 6. to jest w Frydlanciku, Wałczu, Ruszonic, Jastrowiu, Tucznie i Człopie. Pocztamtów dwa w Wałczu i Frydlanciku. Powiat ten posiadał w 1837. w części Poznańskiej koni 4.846. bydła 15.523. owiec 101.529. kóz 195. świń 4.963. w ogóle sztuk 127.056.

598. Powiat Wałecki ma miast 5. wsi większych 83. wsi mniejszych 26.

aa) *Miasta.*

599. Miasta powiatu Wałeckiego są: Wałecz, Jastrow, Frydlancik, Człopa i Tucznio.

600. *Wałecz (Deutsch Crone)* między jeziorem Kronskiem albo Rudawskiem jeziorem Arnis albo Zamkowem, wzgórkami z jednej strony otoczone miasto, ma domów 300. mieszkańców 2973.

pomiędzy nimi do 500 żydów. Kościołów katolickich dwa, ewangelicki jeden i synagogę. Dawne Kollegium XX. Jezuitów dziś na Progimnazium zamienione. Tu się odbywa sąd Ziemskomijski, urząd Landrata powiatowego. Jest oprócz tego, Superintendentura, Fizykat, Kassa powiatowa, Urząd poborowy i pocztowy i Powiatowa sądowa kommissja (*Kreis-justiz-comission*). Mieszkańcy zatrudniają się sukiennictwem, browarnictwem i gorzelnictwem, tudzież rybołówstwem. Miasto to za dawnych polskich czasów było stołecznem, obszernego powiatu Wałeckiego. Sławny poeta niemiecki Kleist był uczniem tutejszej szkoły. Miasto należy do rządu. Dzieli się na stare i nowe. Pierwsze założone było w 1303 za panowania króla Wacława. Drugie w 1658. za rządów Jana Kazimierza. W ostatnich latach miasto uległo wielkim pożarom, a mianowicie w 1824. 1825 i 1827 r. W obu jeziorach miasta poławiają się minogi. Stacja pocztowa tutejsza odwozi podróżnych do Frydlancika, traktem głównym do Ruszony i Jastrowa; gościńcem bitym Królewieckim do Trzcianki i do Piły. Miasto należy do klasy trzeciej podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 17. od Warszawy 49.

601. *Jastrow* nad rzeczką Wucką do Kudowy płynącą położone ma domów 260. mieszkańców 3114. Kościół katolicki, ewangelicki i synagogę. Obywatele miasta zatrudniają się handlem bydła i koni; oprócz tego wyrabiają sukna. Przemysł ten ostatni od założenia w 1784 farbierni, znacznie się podniósł. Jest tu także wiele kowalów narzędzia rolnicze wyrabiających. Podniesienie osady Jastrowa do rzędu miast nastąpiło w 1603. za panowania Zygmunta III. Aż do końca XVII wieku, miasto to posiadało znaczne winnice, które z powodu klęsk wojny Szwedzkiej istnieć przestały. Miasto należy do rządu. Jest tu Sąd miejski, główny urząd poborowy i Inkwizytoriat. Stacja tutejsza pocztowa, pograniczna dawnego województwa Poznańskiego odwozi do Walcza, Czaplinka, Landeku, Złotowa i Piły. Miasto należy do klasy III, podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 16. od Warszawy 49.

602. *Frydlancik* (*Märkisch Friedland*) miasto na samej granicy Brandeburskiej i Pomorskiej położone ma domów 213. mieszkańców 2180. w tej liczbie 730 żydów. Kościół katolicki, ewangelicki, synagogę i zamek. Miasto należy do Blankenburga, leży wśród urodzajnej i w zboże obfitującej okolicy. Jest tu Sąd

powiatowy i urząd pocztowy. Stacja konna tutajsza odwozi do Tuczna, Wałęza, Jastrowa, do Callies w Brandeburskiem i Falkenburga w Pomorskiem. Miasto należy do klasy trzeciej podatku procederowego. Odległość od Poznania mil 21. od Warszawy mil 54.

603. *Człopa (Schloppe)* miasto położone nad obszernym stawem, ma domów 194. mieszkańców 1604. Kościół katolicki i kaplicę, kościół ewangelicki i synagogę. Jest tu sąd Ziemsko-miejski, urząd Leśny, a w bliskości Papiernia. Stacja pocztowa tutajsza odwozi do Tuczna, Ruszony, Wielenia i Trzcianki. Miasto należy do rządu. Odległość od Poznania mil 15. od Warszawy mil 54 1/2.

604. *Tuczno (Tütz)* między trzema jeziorami położone miasto w wąskiej dolinie ma domów 152. mieszkańców 1.046. Kościół katolicki, ewangelicki, synagogę i zamek. Założone zostało w 1.333 za panowania Kazimierza Wielkiego, lecz nie pod jego rządem, przez familią Wedłów (*von Wedel*) — bo powiat Wałęcki naówczas do województwa Poznańskiego nie należał. Są tu sukiennicy. Miasto ma sąd miejski. Stacja tutajsza odwozi do Frydlancika, Wałęza i Człopy. Odległość od Poznania mil 16 1/2. od Warszawy 53.

bb. Wsie większe.

605. Powiat Wałęcki obejmuje wsi większych 83. do wsi 2. dodajemy podług udzielonych wiadomości nazwiska właścicieli.

606. 1. Na północ od Tuczna i Wałęza.

	ŁUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
1. Flaty (<i>Flathe</i>)	»	»
2. Szulec (<i>Schulzendorf</i>)	»	»
3. Knaki (<i>Knakendorf</i>)	»	»
4. Lubowice (<i>Lubsdorf</i>)	»	»
5. Marcinow (<i>Martzdorf</i>)	»	»
6. Brynki (<i>Brünck</i>)	»	»
7. Hanki (<i>Henkendorf</i>)	»	»
8. Łobice (<i>Lobitz</i>)	»	»
9. Wordel	»	»
10. Długidwór (<i>Langhof</i>)	»	»
11. Starydwór (<i>Althof</i>)	»	»

	LUDNOŚĆ	WŁAŚCICIEL.
12. Łacno (<i>Latzig</i>)	»	»
13. Peczynek (<i>Petznick</i>)	»	»
14. Obelin (<i>Appelwerder</i>)	»	»
15. Prochnow	»	Skórczewski Hel.
16. Małe Nakło (<i>Kl. Nackel</i>)	»	»
17. Harmale (<i>Hamelsdorf</i>)	»	»
18. Szyby (<i>Stibbe</i>)	»	»
19. Kłowicie (<i>Clavifersdorf</i>)	»	»
20. Wesółow (<i>Frendensier</i>)	»	»
21. Klaudynow (<i>Clausdorf</i>)	»	»
22. Łubno (<i>Lüben</i>)	»	»
23. Wysoki Kamień (<i>Hohenstein</i>)	»	»
24. Janpole (<i>Hansfelde</i>)	»	»
25. Damlany (<i>Damlang</i>)	»	»
26. Nowydwór (<i>Neuguth</i>)	»	»
27. Dworek (<i>Hoffstädt</i>)	»	»
28. Nowe Golce (<i>Neugoltz</i>)	»	»
29. Stabice (<i>Stabitz</i>)	»	»
30. Wielboki (<i>Fühlbek</i>)	»	»
31. Rodrzyca (<i>Rederitz</i>)	»	»
32. Machlin	»	»
33. Broce (<i>Brotzen</i>)	»	»
34. Doderlany (<i>Doderlag</i>)	»	»
35. Zacharyn wielki (<i>Gr. Zacharin</i>)	»	»
36. Zypnow (<i>Zippnow</i>)	»	»
37. Myślistwo (<i>Jagdhaus</i>)	»	»
38. Brzeznicza (<i>Briesnitz</i>)	»	»
39. Plaga (<i>Plage</i>)	»	»
40. Kłobiescin (<i>Klobestein</i>)	»	»
607. 2. Na południe od Tuczna i Walcza.		
41. Cice (<i>Zütz</i>)	»	»
42. Prelwice (<i>Prellwitz</i>)	»	»
43. Trzebin (<i>Trebin</i>)	»	»
44. Sieniawa (<i>Schönan</i>)	»	»
45. Salmi (<i>Salm</i>)	»	»
46. Golin (<i>Golin</i>)	»	»
47. Brzezniak (<i>Birkholtz</i>)	»	»
48. Marta (<i>Marthe</i>)	»	»

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
49. Strzały (<i>Strahlenberg</i>)	»	»
50. Mieligość (<i>Mehlgast</i>)	»	»
51. Ruszona (<i>Ruschendorf</i>)	»	»
52. Mielęcín (<i>Mellentín</i>)	»	»
53. Dembowa (<i>Eichfíer</i>)	»	»
54. Bukow (<i>Buchholtz</i>)	»	»
55. Jaglice (<i>Jaglitz</i>)	»	»
56. Dranow (<i>Drahnów</i>)	»	»
57. Krzywín (<i>Krummflus</i>)	»	»
58. Kotuń (<i>Kattun</i>)	»	»
59. Roża (<i>Rose</i>)	»	»
60. W. Witowa góra (<i>Gr. Wittenberg</i>)	»	»
61. M. Witowa góra (<i>Kl. Wittenberg</i>)	»	»
62. Ryga (<i>Riege</i>)	»	»
63. Nowydwór (<i>Neuhof</i>)	»	»
64. Rożopole (<i>Rosenfeld</i>)	»	»
65. Szroce (<i>Schrotz</i>)	»	»
66. Arnpol (<i>Arnsfelde</i>)	»	»
67. Dyki (<i>Dyck</i>)	»	»
68. Pruska wieś (<i>Preussendorf</i>)	»	»
69. Stronice (<i>Strantz</i>)	»	»
70. Kirany (<i>Quiram</i>)	»	»
71. Szeroki kamień (<i>Breite stein</i>)	»	»
72. Witkowo	»	»
73. Wisułki (<i>Wisulke</i>)	»	»
74. Cechy (<i>Zechendorf</i>)	»	»
75. Pilnepole (<i>Seegefeld</i>)	»	»
76. Gromacki most (<i>Gramaten brück</i>)	»	»
77. Pletnica (<i>Plietnitz</i>)	»	»
78. Kramske (<i>Kramske</i>)	»	»
79. Lebionka (<i>Lebehnke</i>)	»	Rządowe.
80. Koszyce (<i>Koschütz</i>)	»	»
81. Zajęcza góra (<i>Haasenberg</i>)	»	»
82. Skocza góra (<i>Springberg</i>)	»	»
83. Borki (<i>Borkendorf</i>)	»	»

cc) *Wsie i osady mniejsze.*

608. Powiat Wałecki obejmuje wsi i osad mniejszych 26.

4. CZĘŚĆ DEPARTAMENTU KOZLIŃSKIEGO.

609. Część departamentu Kozlińskiego, która wchodziła do obrembu dawnego województwa Poznańskiego, obejmuje części Powiatów Nowoszczezińskiego, Belgardzkiego i Dramburskiego.

A. CZĘŚĆ POWIATU NOWOSZCZEZIŃSKIEGO.

610. Część ta powiatu Nowoszczezińskiego graniczy na północ z resztą powiatu Nowoszczezińskiego i z powiatem Belgardzkim; na zachód z powiatem Dramburskim; na południe z tymże powiatem Dramburskim i z powiatem Wałeckim; na wschód z resztą powiatu Nowoszczezińskiego.

611. Lasy w tej części powiatu obejmują około jednej czwartej części powierzchni ogólnej.

612. Część ta powiatu Nowoszczezińskiego ma mil kwadr. jeograficznych 6. albo morgów reńskich 128.941. Ludności ogólnej 7.656. Ludności stosunkowej na jednej mili kw. 1.276. Ludności miejskiej 3.127. wiejskiej 4.529. Dymów liczą około 926. Rzek mniej znacznych dwie, to jest Drawa i Dobrzyca. Jezior większych 3. mniejszych 10. Pomiedzy większemi liczymy Drahim, Kamer i Neblin. Lasów dwa, Rakowski i część Kławoczynskiego. Urząd lesny jeden w Kławoszynie. Na tę część powiatu wypadało stosunkowo w 1837. Koni 948. Bydła rogatego 3.330. Owiec 14.448. Koz 174. Świń 840. W ogóle sztuk 19.740.

613. Część ta powiatu Nowoszczezińskiego obejmuje miasto jedne, wsi większych 23. wsi i osad mniejszych 20.

aa) *Miasta.*

614. *Czaplinek (Tempelburg)* nad jeziorem Drahim (*Dratzig*) położone, ma domów 394. mieszkańców 3.127. Kościół katolicki i ewangelicki. Jest tu sąd ziemsko-miejski. Mieszkańcy zatrudniają się sukiennictwem, garbarstwem i kapelusznictwem. Są tu jarmarki na bydło. Miasto należy do rządu. Otoczone jest murem. Założone zostało w 1291 od Templaryuszów wraz z zamkiem Drahimskim o pół mili oddalonym *). Za Polskich czasów należało do Starostwa Drahimskiego i wraz z całym staro-

*) Codex Diplom. Majoris Pol. str. 82.

stwem zastawione zostało za panowania Jana Kazimierza w roku 1657. Elektorowi Brandeburskiemu Frydrykowi Wilhelmowi za sumę 120.000 talarów; a lubo summa ta zwróconą nie została przez rząd Polski, samowolnie jednak i mimo reklamacji stanów królestwa w 1668 przez tegoż Elektora, za porozumieniem się z Xięciem Dimitrym Wiszniowieckim Starostą ówczesnym Drahimskim zajęte i przywłaszczone zostało. — W roku 1658 z tego miasta sławny Stefan Czarniecki z wojskiem Polskiem ruszył na wyprawę Duńską przeciw Szwedom, w skutku której Pomeranią Szwedzką wraz z Opalińskim zawojował. Odległość od Poznania mil 24. od Warszawy mil 57.

bb) Wsie większe.

615. Część ta powiatu Nowoszczeceńskiego obejmuje wsi większych 23. jako to :

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
616. 1. Zacharyn mały (<i>Klein Zacharin</i>)	»	»
2. Flachy (<i>Flackensee</i>)	»	»
3. Szarpy (<i>Scharpenort</i>)	»	»
4. Nowy dwór (<i>Neuhof</i>)	»	»
5. Dobrzyce (<i>Doberitz</i>)	»	»
6. Małe Starowice (<i>Klein Schwarsee</i>)	»	»
7. Neblin	»	»
8. Starylas (<i>Altewalde</i>)	»	»
9. Lubow	»	»
10. Raków (<i>Ruckow</i>)	»	»
11. Beverdycze (<i>Beverdick</i>)	»	»
12. Siekiera (<i>Zicker</i>)	»	»
13. Wielkie Starowice (<i>Gross Schwarzsee</i>)	»	»
14. Gonie (<i>Gönne</i>)	»	»
15. Kławosze (<i>Claushagen</i>)	»	Rząd.
16. Nowa wieś (<i>Neuendorf</i>)	»	»
17. Szmidencin (<i>Schmidentin</i>)	»	»
18. Szmalencin (<i>Schmalentin</i>)	»	»
19. Ziemnice (<i>Zemmin</i>)	»	»
20. Nowy Worów (<i>Neu-Würow</i>)	»	»
21. Drahim (<i>Draheim</i>)	»	Rząd.
22. Zamborz (<i>Zamborsch</i>)	»	»
23. Pinow (<i>Pinnow</i>)	»	»

cc) Wsie i osady mniejsze.

617. Część ta powiatu zawiera wsi i osad mniejszych 20.

B. CZĄSTKA POWIATU BELGARDZKIEGO.

618. Część ta graniczy na północ i zachód z resztą powiatu Belgardzkiego, na południe i wschód z częścią Dramburskiego i Nowoszczezińskiego.

619. Część ta obejmuje pół mili kwadr. jeograficznej, albo morgów Reńskich 10.744. Ludności ogólnej 638. Ludności stosunkowej na jednej mili kwadr. 1.276. Ludność jest tylko wiejska. Dymów liczymy 172. Rzek, jezior nie ma w niej żadnych. Las jeden około Bramnic.

620. Część ta niema miasta żadnego. Wieś większa jedna Bramnice (*Bramstädt*), wsi i osad mniejszych 3. Wypadało na nią stosunkowo w 1837. Koni 80. Bydła 278. Owiec 1.205. Koz 15. Świń 70. W ogóle sztuk 1.648.

C. CZĘŚĆ POWIATU DRAMBURSKIEGO.

621. Część ta graniczy na północ i wschód z powiatem Nowoszczezińskim; na południe i zachód z resztą powiatu Dramburskiego; nakoniec na północ z powiatem Belgardzkim.

622. Część ta powiatu Dramburskiego ma mil kw. 2,50. albo morgów Reńskich 53.724. Ludności ogólnej 3.190. Stosunkowej na jednej kw. mili 1.276. Ludność jest tylko wiejska, dymów liczymy około 292. Rzeka mniej znaczna jedna, to jest: Drawa. Jezior większych 3. to jest: Drahim w części, Repów wielki i Wolsków. Mniejszych 8. Las jeden Bramnicki. Przez tę część powiatu przechodzi droga z Polzin do Falkenburga. Wypadało na nią w 1837. Koni 394. Bydła 1.387. Owiec 6.019. Koz 72. Świń 350. W ogóle sztuk 8.222.

623. W tej części powiatu, miasta nie ma żadnego, wsi większych 6. mniejszych 14.

Wsie większe.

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
624. 1. Stary Worów (<i>Alt Würow</i>)	»	»
2. Klebów	»	»

	LUDNOŚĆ.	WŁAŚCICIEL.
3. Warlany (<i>Wahrlang</i>)	»	»
4. Repów	»	»
5. Kwieciń (<i>Blumen Werder</i>)	»	»
6. Henryków (<i>Heinrichsdorf</i>)	»	»
7. Giesie (<i>Giesen</i>)	»	»

Wsie i osady mniejsze.

625. W tej części powiatu Dramburgskiego jest wsi i osad mniejszych 14.

5. CZĄSTKA DEPARTAMENTU FRANKFURTSKIEGO.

626. Część Departamentu Frankfurtskiego, która wchodziła w skład dawnego województwa Poznańskiego, obejmuje mały oddział powiatu Sternberskiego w roku 1816 od departamentu Poznańskiego do Braundeburgji odłączony.

ODDZIAŁ POWIATU STERNBERGSKIEGO.

627. Oddział ten otoczony jest z trzech stron resztą powiatu Sternberskiego, a z jednej dotyka do powiatu Międzychodzkiego.

628. Oddział ten ma obszerności pół mili kwadr. jeograficznój, albo morgów Reńskich 10.744. Ludności ogólniej 854. Stosunkowej na jednój kw. mili 1.708. Ludności miejskiej 764. Wiejskiej 90. Dymów liczy 85. Rzek i jezior nie ma żadnych. Przez niego przechodzi trakt mniejszy z Międzyrzecza na Cielęcín do Frankfurtu. Wypadło na niego stosunkowo w 1837. Koni 67. Bydła 387. Owiec 1.681. Koz 20. Świń 102. W ogóle sztuk 2.257.

629. W tym oddziale powiatu Sternberskiego jest miasto jedne małe Szermyśle (*Schermeissel*), z ludnością 854. i jedna wieś mniejsza.

6. ZOGÓŁOWANIA.

630. Zamkniemy Topografią niniejszą przez dwa Zogółowania załączone w dwóch tablicach A. B.

631. Tablica A. wystawia obraz zogółowany województwa Poznańskiego, i wymienia departamentu i powiaty z których się

składało z wyrażeniem w każdym powiecie obszerności w milach kw. geograficznych i morgach reńskich ; liczbę miast, wsi większych i wsi i osad mniejszych ; dymy miejskie, wiejskie i ogólne ; ludność miejską, wiejską i ogólną ; dobytek ogólny to jest liczbę koni, bydła rogatego, owiec, kóz, świń i ogólną sztuk ; nakoniec dobytek na jednej kw. mili, tegoż bydła różnego.

632. Tablica B. wystawia obraz zogółowany departamentu Poznańskiego, Bydgoskiego, Kwidzyńskiego, Kozłańskiego i Frankfurtskiego, w części do składu województwa Poznańskiego wchodzących i wymienia te departamenty i powiaty, z wyrażeniem obszerności i ludności, bądź do województwa Poznańskiego, bądź do innych województw i prowincji należących ; a nadto ogół mil kw. i ludności każdego powiatu ; dalej ludność miejską i wiejską, ludność stosunkową ; nakoniec dobytek ogólny i stosunkowy.

ZOGŁOWANY OBRAZ WOJEWÓDZTWA POZNAŃSKIEGO.

DEPARTAMENT I POWIATY.	OSZCZERNIĆ.		LICZBA.		DYM.			LUDNOŚĆ.			LUDN. WŁ. KRAJ.	DOWIEK (OGŁOSZ.)						DOWIEK NA JEDNEJ KWADR. MIL.						
	KRAJ.		KRAJ.		OGŁ.			OGŁ.				OGŁ.		OGŁ.		OGŁ.		OGŁ.		OGŁ.				
	OGŁOSZ.		OGŁOSZ.		OGŁOSZ.			OGŁOSZ.				OGŁOSZ.		OGŁOSZ.		OGŁOSZ.		OGŁOSZ.		OGŁOSZ.				
	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.		OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.	OGŁOSZ.			
I. DEPARTAMENT POZNAŃSKI																								
1 Powiat Wągrowicki	35,01	337,443	5	31	123	140	2,251	2,137	14,082	33,191	26,620	1,403	6,650	15,329	14,810	492	4,870	103,701	130	611	3,071	19	267	4,005
2 " Szamotki	13,16	410,450	6	163	47	1,020	2,082	3,102	9,465	28,100	27,872	1,967	6,589	13,083	106,219	751	5,337	122,840	244	639	5,442	7	311	4,000
3 " Oborniki	20,02	420,229	4	106	96	730	2,510	2,740	9,229	29,227	28,855	1,965	6,273	15,227	35,213	99	1,701	121,583	163	795	4,771	4	385	4,200
4 Część Śrebrzyska	2,42	292,755	2	74	80	620	1,454	1,900	5,477	16,449	16,915	1,191	2,966	8,407	42,227	13	5,280	64,000	217	591	5,126	2	552	4,607
5 Powiat Poznański	10,48	422,923	3	127	128	1,035	2,016	4,711	16,443	37,112	37,190	2,718	5,043	14,390	58,861	159	6,273	115,282	289	771	4,545	6	310	5,800
6 " Białoski	10,77	300,245	5	37	37	1,000	2,174	3,814	6,020	22,264	22,274	2,237	4,493	15,854	45,000	129	7,800	92,721	206	945	3,917	7	454	5,500
7 " Wągrowicki	22,74	409,540	5	79	58	1,204	2,374	3,810	11,157	34,574	35,795	1,380	2,710	14,217	64,557	207	4,492	86,773	120	570	4,600	12	197	5,200
8 " Białoski	10,26	113,895	7	106	65	1,280	2,300	4,686	10,730	24,063	24,207	2,217	2,645	18,106	45,221	292	4,806	74,220	101	940	2,400	9	353	3,800
9 " Wągrowicki	12,50	265,269	7	94	65	2,400	2,531	6,011	20,065	31,449	34,013	2,000	2,870	20,772	74,417	44	5,898	104,221	204	1,157	4,140	4	229	5,307
10 " Krotki	11,28	455,587	5	146	12	810	2,207	4,227	7,611	24,244	22,355	1,988	5,042	21,200	62,213	102	7,264	124,219	200	996	4,209	5	575	5,000
11 Część Śrebrzyska	12,51	374,288	6	122	42	1,020	2,201	3,231	10,123	24,254	24,278	2,203	4,655	16,294	71,055	29	8,200	100,722	263	120	4,028	3	473	5,723
12 Powiat Szamotki	10,50	397,561	10	125	44	2,270	4,100	6,950	21,623	37,204	36,737	3,175	6,271	22,007	106,206	111	4,956	142,200	229	1,222	5,700	16	316	5,229
13 Część Krotki	5,0	10,744	"	1	"	"	"	"	"	571	571	1,412	100	601	2,327	"	206	3,000	220	1,222	5,070	4	570	2,223
14 " Śrebrzyska	2,5	1,271	"	2	"	"	"	"	"	468	468	1,872	79	100	1,271	"	156	1,906	216	1,200	5,400	4	620	7,000
II. DEPARTAMENT BYDGOSKI																								
1 Część Powiatu Gnieźnieńskiego	2,50	30,724	1	15	17	60	378	428	308	4,500	4,577	1,361	925	2,002	10,195	7	883	13,729	250	921	4,074	2	262	5,301
2 " Wągrowickiego	10,40	317,248	2	64	60	260	2,007	2,207	2,820	14,050	17,000	1,000	2,205	7,960	50,045	20	2,450	62,695	257	789	4,955	2	202	6,200
3 " Chodzkiego	2,60	200,310	3	21	41	450	1,100	1,500	5,000	11,500	10,000	1,500	2,000	7,000	20,200	16	3,014	42,400	200	733	3,163	5	214	4,421
4 Powiat Czarnkowski	24,00	602,458	4	89	106	1,140	2,200	4,000	10,900	37,900	40,717	1,734	5,400	19,755	62,220	194	6,500	95,182	185	783	3,260	7	222	6,200
III. DEPARTAMENT KRAKOWSKI																								
1 Powiat Walecki	24,70	670,124	5	83	59	1,110	2,079	4,000	10,317	22,277	20,024	1,661	4,466	15,523	101,229	195	4,903	127,656	125	401	2,822	5	128	3,221
IV. DEPARTAMENT KOLEZIŃSKI																								
1 Część Powiatu Nowoszczyńskiego	4	120,340	1	23	29	324	502	659	4,127	4,229	7,450	1,291	948	2,340	11,418	174	940	19,740	138	555	2,100	29	140	2,200
2 " Bydgoskiego	5,0	10,744	"	1	"	"	"	"	"	420	420	1,216	80	278	1,205	13	70	1,548	100	520	"	"	140	2,200
3 " Dembowskiego	2,50	10,721	"	7	10	"	202	292	2,100	2,100	1,291	224	1,207	6,019	72	240	6,222	157	555	2,400	29	140	2,200	
V. DEPARTAMENT PRUSKI																								
1 Część Powiatu Śrebrzyskiego	5,0	10,744	"	1	"	"	"	"	"	744	744	1,708	67	307	1,601	29	102	2,225	134	274	2,025	40	204	4,214
Ogół	324,46	1,015,625	22	1,020	1,107	10,100	15,654	18,562	195,275	484,274	665,619	2,002	70,400	250,654	1,212,061	2,529	98,210	1,676,925	216	777	4,712	9	301	5,814

(740)

* Liczba rodzin w powiaty nie zawiera liczby rodzin w powiaty Wągrowicki.

7. PRZYPISY.

I. O GRANICACH WOJEWÓDZTWA POZNAŃSKIEGO.

(Do ART. 4 str. 2.)

Granice województwa Poznańskiego oznaczyliśmy podług mapy Zanoniego. Linie graniczne tą mapą wskazane, przeniesliśmy na mapy pruskie Ost und Westpreussen, *Schrötera*, i Sud preussen, *Gillego*. Przy tém przenaszaniu pilnie przestrzegaliśmy miejsc mapą Zanoniego granicami województwa objętych i wyłączonych. Wynikła z tego przeniesienia figura województwa nowa, nie zupełnie zgodziła się z figurą Zanoniego, a to z powodu że położenie szczególnych miejsc, często bardzo w Zanonim jest mylne; w pruskich zaś mapach, na tryangulacji i astronomicznych obserwacyach opartych, daleko więcej do dokładności zbliżone. Wsie po obu stronach granicy, w artykułach 4. 5. 6. 7. opisu naszego wspomniane, wzięte są z map pruskich. Przytykanie granic województwa Poznańskiego do Pomorza, i marchji Brandeburskiej, w czasie istnienia tego województwa, było takie jak jest opisane w artykułach naszych 4ym i 5ym. Dziś Pomorze, to jest departament Kozliński, ciągnie się z powiatami swemi Nowoszeceńskim, Belgardzkim i Dramburskim, od Jastrowa, mimo Gross-schwarzsee, Bramstädt, Falkenburga, do okolic wsi Giesie; i ztąd zaczyna się granica Marchji, to jest departamentu Frankfurtskiego i powiatów jego, Arnswald, Friedeberg, Laudberg, Sternberg i Züllichau, aż do Kargowy gdzie się zaczyna granica Szląska.

2. O RUCHU LUDNOŚCI I JEJ STOSUNKACH.

(Do ART. 107. str. 26.)

Podług Hofmana, ludność w państwie Pruskiem obliczana była do końca roku 1822. corocznie, od tego czasu co lat trzy. Ostatnie liczenie nastąpiło w 1837. które w ciągu 1838. w biurze statysty-

cznem Berlińskim zgółowane zostało, i służyło za zasadę liczb w naszym opisie przyjętych. Podług tegoż autora, ludność pięciu departamentów: to jest Królewieckiego, Gumbińskiego, Kwidzińskiego, Poznańskiego i Bydgoskiego, wynosząca w 1837. z wojskowymi głów 3.322.579. — nie wynosiła w 1822. jak głów 2.754.316. W piętnastu latach przybyło téj ludności 568.263. a że w tym samym przeciągu czasu przewyżka urodzonych nad zmarłemi obejmuje głów 415.458. przyrost zkąd inąd uczynił 152.805.

Odtrącając osoby wojskowe, jako w szczególnych tablicach tegoż dzieła Hoffmana nie policzone, wynika:

Że w tych 5 departamentach ludność w 1837 wynosiła 3.284.133
w 1822 -- 2.725.455

Że przybyło w 15 latach 558.678

Że przewyżka urodzonych nad zmarłemi wynosiła 408.450

Że nakoniec przybyło zkądinąd w tym czasie 150.228

Z tych liczb wypada stosunkowo:

Że gdy ludność depart. Poznańskiego wynosiła w 1837 779.585

Ludność w 1822 wynosić mogła 606.373

Że przybyło w 15 latach 173.212

(To jest procentów 28,26. co daje na rok procent 1,90.)

Że przewyżka urodzonych nad zmarłemi była 126.644

(To jest procentów 20,88. co daje na rok procent 1,39.)

Że przybyło w 15 latach 46.568

Podług tegoż dzieła P. Hoffmana, ludność ogólna departamentu Poznańskiego w 1837. rozdzielała się jak następuje:

	Męszczyzn.	Kobiet.	Ogół	To jest procentów w stosunku do ludności ogólnej.
1. Od urodzenia do lat skończonych pięciu	60.068	58.694	118.762	15,25
2. Od 6 ^{go} r. do 14 ^{go}	80.285	80.074	160.359*)	20,57
3. Od 15 ^{go} r. do 16 ^{go}	18.990	19.184	38.174	4,89
4. Od 17 ^{go} r. do 45 ^{go}	174.227	172.252	346.479	44,44
5. Od 46 ^{go} r. do 60 ^{go}	38,277	46.799	85.076	10,91
6. Nad 60 lat.	15.254	15.491	30.745	3,94
Rozmaitego wieku łącznie	387.101	392.494	779.595	100

*) Prawdziwe przeliczenie téj klasy daje w departamencie Poznańskim z dołączeniem odwiedzających wyższe szkoły aż do gimnazjum głów 161.177.

Z tej ludności 779. 595. żyło w małżeństwie par 124. 275. to jest mężczyzn 124.275. na ilość ogólną 387.101. co daje stosunek jak 1 do 3,114. kobiet 124.275. na ilość ogólną 392.494. co daje stosunek jak 1 do 3,159.

Podług wyrachowania P. Hoffman, liczba dzieci z małżeństw prawnych rodząca się, wynosi teraz w departamencie Poznańskim rocznie 31.070. Dzieci nieprawych rodzi się 1.568. W ogóle dzieci nowonarodzonych rocznie 32.638. co czyni w stosunku ludności ogólnej, co do dzieci prawnych, procentów rocznie 3,98. co do dzieci nieprawych 0,2. co do dzieci w ogólności 4,18.

Co do liczby umierających, P. Hoffman dowodzi, że w państwie Pruskiem, w piętnastu latach, od 1823 do 1837. stosunek umarłych do ogólnej ludności wynosi prawie procentów 3. i że z miliona umierających liczyć można :

Od urodzenia do 14 lat	507.010	} 1.000.000.
Od 15 do 70	375.930	
Nad 70 lat	117.060	

Z miliona umierających liczyć można, że umarło w tychże piętna-

1. Nie żyjąc dzień	47.254
2. Ze starości	124.453
3. Z przypadków nieszczęśliwych	13.163
4. Z samobójstwa	3.195
5. Kobiet z położu	12.358
6. Z ospy	8.287
7. Z wścieklizny	145
8. Z chorób zapalnych	235.325
9. Z chorób chronicznych	379.536
10. Z nagłej śmierci	72.057
11. Z uszkodzeń zewnętrznych	19.453
12. Z rozmaitych przyczyn nieokreślonych	84.774
	1.000.000

Do tych wszystkich liczb wpływały fakta zbierane między innemi i z departamentu Poznańskiego. W stosunku do jego ludności wypadłoby umierających : od urodzenia do 14 lat

Od urodzenia do 14 lat	395.263
Od 15 do 70	293.073
Nad 70 lat	91.259

779.595

Śmiertelność szczególna departamentom Poznańskiemu i innym sąsiedzkim, od 1825 do 1834. czyni, że w tym departamencie

w 15 latach, liczba umierających wyniosła istotnie na milion żyjących 34.347. to jest procent 3,43. — gdy, jak wyżej okazało się, w całym państwie Pruskiem, śmiertelność 3 procentów nie dochodzi. Przewyżka ta po części cholery przypisana być powinna.

3. O ZIEMI WSCHOWSKIEJ.

(Do Art. 113. str. 28.)

Podług mapy Zanoniego inne jest ograniczenie ziemi Wschowskiej, ale że jest mylne, o tém nas przekonywa Konstytucja sejmku wielkiego, w dniu 2 listopada 1791. uchwalona pod tytułem : Rozkład województw, ziem, powiatów, z oznaczeniem miast, a w nich miejsc konstytucyjnych dla sejmików. Konstytucja ta znajduje się w kalendarzu narodowym i obcym pod czas sejmku tego drukowanym, w części jego drugiej. Patrz co do Mało-Polski, str. 199. co do Litwy, str. 216. co do Wielko-Polski, str. 227.

Na mocy téj Konstytucji, uformowane zostały w województwie Poznańskim cztery oddziały polityczne, to jest: Poznański, Kościański, Międzyrzecki i Ziemia Wschowska. Powiat Międzyrzecki przed tém prawem nie istniał; utworzono go dla zastąpienia odpadłego w 1772. powiatu Waleckiego, z niektórych parafii powiatu Poznańskiego i Kościańskiego, tak jak z drugiej strony dla powiększenia Ziemi Wschowskiej, odłączono do niej od powiatu Kościańskiego, 25 parafii następujących :

1. Brenno.	14. Niepart.
2. Czestrom czyli Golejowka.	15. Poniec.
3. Chwałkowo.	16. Pępów
4. Dubin.	17. Pakosław.
5. Miejska-Górka.	18. Przement.
6. Golaszyn.	19. Rydzyna.
7. Krobia.	20. Radomsko.
8. Konary.	21. Sarnowo.
9. Kołaczkowice.	22. Skoraszewice.
10. Kaszczor.	23. Szkaradowo.
11. Łaszczyn.	24. Włoszakowice.
12. Leszno.	25. Zakrzewo.
13. Markowo.	

Gdy w liczbie tych 25 parafii, od powiatu Kościańskiego, uchwałą sejmową powyższą do Ziemi Wschowskiej odłączonych, mieszczą się parafie Leszno, Rydzyna i Włoszakowice, z tego wynika, że dawniejsza linia graniczna Ziemi Wschowskiej, tych parafii nie obejmowała.

Na tej to zasadzie prawnej, prostując mapę Zanonięgo, oznaczyliśmy granicę Ziemi Wschowskiej, tak jak artykuł nasz 113 opiewa. Podług teje uchwały, powiat Poznański miał odtąd sejmikować w Poznaniu, w kościele Pojezuickim; Kościański w Kościanie, w kościele farnym; Międzyrzecki w Międzyrzeczu, w kościele farnym; Ziemia Wschowska w Wschowie, w kościele farnym.

4. O ARCHIDYCECZJI GNIEŹNIEŃSKIEJ I POZNAŃSKIEJ.

(Do Art. 149. str. 37.)

Podług dzieła P. Hoffman : *Bevölkerung des Preussischen Staats*, do Archidyecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej, należą kościoły katolickie znajdujące się w departamentach Poznańskim, Bydgoskim, w części departamentu Kwidzyńskiego (dawniej tak nazwany *Netz district* składającej) i w całym departamencie Kozłińskim, wyjąwszy tylko powiatów Lawenhurskiego i Bytowskiego. Nowa ta archidyecezya, po upadku Polski, winna nastanie swoje dzisiejsze bulli papieskiej z dnia 16 lipca 1821. Bulla ta przez papieża Piusa VII wydana, zaczynająca się od wyrazów *De salute animarum*, mówi : « *Archiepiscopum Gnes-*
« *nensem et Posnanensem semper esse et appellari mandamus, eisque*
« *juri Metropolitico Episcopatum ecclesiam Culmensem suffraganeam*
« *assignamus.* » Bulla ta była skutkiem konkordatu zawartego między rządem Pruskim a Stolicą Apostolską, 25 marca 1821. Exekwował ją jako delegatus apostolicus, Józef Hohenzollern, biskup Warmiński i wydał w tym celu dwa dekreta. 1. *Decretum erectionis Capituli metropolitanei Gnesnensis ecclesiae de 25 januarij 1830.* 2. *Decretum Capituli metropolitanei Posnanensis ecclesiae de 25 januarij 1830.* Urządzenia te stwierdzają to cośmy na końcu artykułu 147 (patrz str. 36.) zamieścili, że biskup Chełmiński ulega zwierzchnictwu metropolitalnemu arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Poznańskiego. Ustanowienie to zwierzchnictwa wydał zapewne papież w celu aby była pamiątka władzy, niegdys Gnieźnieńskiej nad tyłu katedrami, i aby tytuł metropolij nie był czczym wyrazem. Bullę i dekreta powyższe, a zarazem przepisy Landrechtu względem kościoła, obejmuje dzieło : *Corpus juris ecclesiastici catholicorum hodierni etc. edidit C. E. Weiss. Gissiae 1833.*

5. O POSŁACH POZNAŃSKICH WIELKIEGO SEJMU.

(Do Art. 186. str. 51.)

Skrzetuski w prawie politycznem Narodu Polskiego, przytacza (Tom I. str. 245, drugie wydanie), że w 1787, połączone wojewódz-

stwa Poznańskie, Kaliskie i Gnieźnieńskie sejmikowały wspólnie w mieście Szrodzie. Jak to urządzenie, uchwałą 2 listopada 1791, zmienione zostało, jak podług nićj, nie tylko każde z trzech województw, ale i każdy powiat osobno miał odbywać obrady sejmikowe, powiedzieliśmy to na końcu przypisu 3. o Ziemi Wschowskiej. Tu załączemy spis posłów województwa Poznańskiego na sejm wielki, obu wyborów, na mocy druku owczesnego urzędowego.

WOJEWÓDZTWO POZNAŃSKIE.

PIERWSZY WYBÓR 1788.

1. Gorzeński podkomorzy Poznański.
2. Zakrzewski chorąży Poznański.
3. Bniński sędzia ziemski Poznański.
4. Moszczeński chorąży Braclawski.
5. Potocki Jan krajczyk koronny.
- 6
7. Lipski generał major W. Kor.; z Ziemi Wschowskiej.
8. Działyński Xawery wojewodzie Kaliski; z Ziemi Wschowskiej.

DRUGI WYBÓR 1790.

1. Mielżyński pisarz wielki koronny.
2. Sokolnicki stolnik Poznański.
3. Raczyński Gen. Maj. W. Kor.
4. Mielżyński starosta Wałecki.
5. Gliszczyński Antoni kasztelan Biechowski.
6. Bolesz ex-stolnik Gnieźnieński
7. Kwilecki Antoni starosta Wschowski; z Ziemi Wschowskiej.
8. Chłapowski Podcz. Wschowski; z Ziemi Wschowskiej.

6. O SZKOŁACH ELEMENTARNYCH.

(Do Art. 310. str. 81.)

Widzieliśmy wyżej w przypisach N. 2. że w departamencie Poznańskim, z ludności ogólnej wynoszącej w 1837 głów 779.595. wypada, co do wieku w klasie od 5 do 14 lat skończonych, głów 160.359. Przyjmując z Hoffmannem że 80 dzieci, przez jednego nauczyciela

nauczać się mogą, powinnyby więc w departamencie Poznańskim bydź szkół elementarnych 2.004. — W departamencie Bydgoskim stosunkowo wypadałoby na ludność ogólną, bez wojskowych 379.013. ludność klasy szkolnej, to jest od 5 do 14 lat skończonych, głów 81.578. szkół elementarnych 1019. — W obu zatem departamentach szkół elementarnych 3.023. — W artykule naszym 310 do którego niniejszy przypis dołącza się powiedzieliśmy, podług Fridricha Darstellung, Alt und neu Polens, str. 565. że w obu tych departamentach jest szkół elementarnych 1.054. Nie masz więc jeszcze połowy tych któreby podług Hoffmana istnieć powinny. Co do liczby dzieci klasy szkolnej, porównanej z dziećmi istotnie szkoły odwiedzającymi, inny cokolwiek choć zbliżony Hoffman okazuje stosunek twierdząc, że jest na 10.000 głów klasy szkolnej, dzieci istotnie uczących się :

W departamencie Poznańskim	6.558.
— Bydgoskim	5.378.
Łącznie w obu departamentach	5.968.

Koszt na utrzymanie szkoły elementarnej jednej, ocenia Hoffman w pieniądzech i produktach, do 200 talarów rocznie, z czegoby wynikło, że w obu tych departamentach koszt potrzebny na szkoły elementarne wyniósłby do roku 604.600. talarów, albo zł. 3.627.600. Gdy się do tego zważy, dodaje Hoffman, strata pieniężna wynikająca z ubytku roboty przez dzieci podczas zajęcia szkolnego wykonywać się nie mogącej a którą tenże autor na grzsz srebrny ocenia dziennie dla dzieci od 8. do 14 lat liczących, a rocznie od 300. dni powszednich na talarów 10. gdy dzieci tego wieku jest w X. Poznańkiem 172.530. — z tych zasad wynika, że wydatek ogólny mieszkańców obu departamentów, wyniósłby do roku, od szkół 3.023. na ich utrzymanie po tal. 200, na rok tal. 604.600. albo złpol. 3.627.600. Straty po 10 tal. od każdego dziecka z klasy, od lat 8 do 14 mających, a których jest 172.530, tal. 1.725.300. albo złp. 10.351.800.

To jest razem tal. 2.329.900. albo złp. 13.979.400.

To jest na każdą głowę ludności ogólnej Xięstwa Poznańskiego przeszło po złp. 12. do roku. Na końcu dodaje Hoffman, że gdy wydatek ten tem jest znaczniejszy im naród jest przemyślniejszy, i im drożej dzień roboczy się opłaca, dziwić się nie trzeba że ludy najcywilizowańsze, jak Francuzki i Angielski, tyle znajdują trudności w rozwinięciu zupełnem elementarno-szkolnej swęj organizacji.

7. O DZIELACH NOWYCH.

(Do ART. 325. str. 84.)

Po wydrukowaniu artykułu naszego 325. nowo wyszłe w Poznaniu i w Lesznie dzieła są następujące :

25. Satyry i Przestrogi Opalińskiego, podług edycyi 1652. Poznań u Stefańskiego, 1840.
26. Roczników Towarzystwa do rozszerzenia wiary na całej kuli ziemskiej, zeszyt pierwszy, Poznań u Reisnera, 1840.
27. Lesefruchte redakcji P. Lubarsch , Poznań 1840. zeszytów trzy-
(Pismo o rzeczach Słowiańskich dla Niemców.)
28. Długosz, tłumaczenie polskie G. Bornemana , zeszyt pierwszy, Leszno u Gunthera 1840.

8. O DZIENNIKU DOMOWYM.

(Do ART. 326. str. 85.)

Dziennika domowego do końca kwietnia 1840. wyszło w Poznaniu numerów 15. głównym jego redaktorem jest N. Kamieński. Czcigodna autorka Pamiątki po dobrej Matce, ulubiony pisarz Powieści Kozackich i biegły starożytnik ojczysty Waclaw Maciejowski najwięcej dotąd do pisma tego tworamii swemi przyłożyli się.

8. DODATKI.

I. O RZEMIEŚLNIKACH.

(Do ART. 270 str. 72.)

Podług faktów przytoczonych w dziele P. Hoffmana die Bevölkerung des Preussischen Staats, uformowaliśmy następującą Tabelę porównawczą o rzemieślnikach zamieszkających w departamencie Poznańskim i Bydgoskim, tudzież w prowincjach innych pod rządem Pruskim zostających.

	NAZWANIE RZEMIEŚLNIKÓW.	LICZBA ICH W PROWINCYI PRUSKIEJ I W KIEŚTWIE PO- ZNAŃSKIM.		LICZBA ICH STOSUNKOWA W KIEŚTWIE POZNAŃSKIM.		NA 100.000 MIESZKAŃ- CÓW WYPADA RZEMIEŚLNIKÓW.				
		SZCZEGÓŁ.	OGÓŁ.	SZCZEGÓŁ.	OGÓŁ.	W Xięgwie Poznańskiem.	W Salasku i Saxonii	W Pomeranii, Brandenb. i Westfalskiej i Niedersak- skiej	W prowincjach Westfalskiej i Niedersak- skiej	W prowincjach Westfalskiej i Niedersak- skiej
Rzemieślnicy główni.	1. Szewcy	22.070		7.693		664	873	798		
	2. Krawcy	14.868		2.178		447	657	696		
	3. Piekarze	4.846	54 633	2.102	16.240	180	227	333		
	4. Rzeźnicy	4.272		1.887		161	179	153		
	5. Cieśle	4.307		1.120		96	314	340		
	6. Malarze	4.270		1.280		110	329	364		
	7. Kowale	11.395		3.965		341	347	357		
	8. Ślusarze, Nóżnicy	3.003		1.045		90	176	459		
	9. Pasmanicy, guzikarze	134		46		4	16	30		
10. Kotlarze	407	15.826		141		5.505	12	16	29	
11. Gisaery	72	25		2		7	11			
Kroszce obrabiający.	12. Kowisarze	59	20	2	5	10				
	13. Blacharze	526	183	16	28	28				
	14. Złotaicy	230	80	7	20	29				
	Pracownicy drzewo.	15. Stolarze, krzeslarze	7.777	2.106	234	387	461			
		16. Bednarze	3.125	15.265	1.087	5,3 11	93	138	159	
	Pracownicy kamienia i ziemi.	17. Kołodzieje, stelmachy	4.363		1.518		130	152	144	
		18. Garnarze, zduny	3.109	3.147	1.081	1.094	93	78	28	
19. Kamieniarze		38		13		1	13	45		
Pracownicy skóry.	20. Garbarze	1.753		610		52	67	106		
	21. Rękawicznicy	201	5.826	69	2.016	6	27	8		
	22. Kuśnierze	1.905		653		56	36	5		
	23. Rymarze, siodlarze	1.967		684		59	96	67		
24. Powoźnicy	1.053	366		31		50	25			
Kosmici	25. Kapelusznicy	650	2.498	226	868	19	28	18		
	26. Introligatorowie	496		172		14	35	30		
	27. Zegarmistrze	299		104		9	22	28		

2. O WSI NAPACHANIU.

(Do Art. 417 str. 115.)

W artykule 417 zamieszczona jest na stronie 115. pod numerem 20. wieś *Napachanie* z ludnością 220 głów, należąca do Moszczeńskiego. O tej wsi mówi Starowolski w dziele swoim *EXATONTAS*, że w niej urodził się roku 1498. *Antoni z Napachania*. Uczony ten, był kapellanem Zygmunta Augusta, professorem w Akademji Krakowskiej i kanonikiem S. Floriana. Znajome jest dzieło wydane przez niego przeciw Luteranizmowi pod tytułem: *Loci comunes fidei Catholicae*. Antoni z Napachania umarł podług tegoż Starowolskiego w roku 1562.

3. O REZULTATACH POPULACYONISTYKI.

(Do Przypisu N. 2. strona 191.)

1. W roku bieżącym P. Bernouilly w dziele swoim świeżo w Ulm wydaném, pod tytułem: *Populationistik oder Bevölkerungs-wissenschaft*, część I, wyprowadza rezultata z liczb ludności i jej ruchu ciągłone, z których niektóre przytaczamy. Podług listy populacyi P. Bernouilly, ludność stosunkowa na 1 mili kwadr. obejmuje mieszkańców. (str. 20)

1. w Niderlandach	6.158	5. Europa cała.	1.427
2. w Okręgu Krakow.	5.475	6. Rossya europejska	604
3. Króles. Pruskie	2.863	7. Szwecja.	293
4. Polska kongresowa.	1.870		

Dla porównania przytaczamy ludność stosunkową następującą :

Departament Poznański cały. 2.424

W NIM POWIATY NAJLUDNIEJSZE.

Poznański. 3.788
Krobski. 3.179

ŚREDNIO LUDNE.

Wrzesiński. 2.511
Bukowski. 2.527

NAJMNIEJ LUDNE.

Międzyrzecki. 1.568
Międzychodzki 1.463

Z tego porównania wyświeca się że w Departamencie Poznańskim, powiat najmniej ludny przewyższa ludność stosunkową Europy; a najludniejszy nie dochodzi do ludności stosunkowej Okręgu Krakowskiego.

2. Podług tegoż dzieła, w Poznańskiem i w Szląsku przypada na milion mieszkańców 816 głuchoniemych. (str. 83).

W Państwie Pruskiem na 1.400 mieszkańców, jeden ślepy, to jest na milion 714. (str. 84).

Stosunek rodzących się do liczby ogólnej ludności jest w jednym roku, w prowincjach Pruskich i Poznańskich 24,7 (str. 96).

3. Podług tegoż w Poznańskiem od 1820 do 1827. przypadało jedno dziecko nieżywo rodzące się na 47 żywych. (str. 110).

Podług tablic 1837. przypada w Poznaniu na 185 mieszkańców, jedno dziecko nieslubne. (str. 126).

4. Gazeta medyczna Berlińska z roku 1836 następującą podaje tabelę. Od 1820 do 1834. było w całych Prusach 1.671.871 par zaślubionych, do której liczby wpłynęło i Xięztwo Poznańskie. Pary te rozdzielały się podług wieku jak następuje :

WIEK MĘŻÓW.	WIEK ŻON.			OGÓL PAR ZAŚLUBIONYCH.
	NIŻEJ 30 LAT.	OD 30 DO 45 LAT.	WYŻEJ 45 LAT.	
	LICZBA PAR ZAŚLUBIONYCH.			
Niżej 45 lat. . .	1.234.168	262.639	23.120	1.519.927
Od 45 do 60 lat	38.071	53.559	24.754	116.384
Nad 60 lat . . .	4.555	9.627	12.324	26.506
Ogół . .	1.276.794	325.825	60.198	1.662.817
Wielki ogół . . .	1.662.817			

Par na wiek nierozdzielonych 9.054

Ogół zgodny . . 1.671.871 (Str. 187).

5. Podług tabel statystycznych P. Bickes okazuje się że w prowincjach poznańskich ze 100 urodzonych żywo, umiera :

Przed 10 rokiem	55,4.
Od 10 do 20 lat	4,4.
Od 20 do 60	22,4.
Nad 60 lat	17,8. (str. 232)

W Xięztwie Poznańskim i w prowincjach Pruskich, od 1820 do 1828 roku to jest w dziewięciu latach.

Urodziło się	1.223.000 dzieci.
Przyszło żywo na świat	1.197.000
Umarło w pierw. roku	201.900
Niedoczekano pięciu lat	362.100
Umarło położnic	11.420

Na 107 rodzących się przypada w Poznańskim jedna matka umierająca : a na 46,7 dzieci żywo urodzonych, jedno umarłe w żywocie matki.

Z liczby urodzonych, 475 doczekuje się pierwszego roku życia, 7710 pięciu lat.

W pierwszych pięciu latach jest o 179. większe niebezpieczeństwo śmierci dla synów, niżeli dla córek, a podobieństwo doczekania roku piątego jest o 1728 niższe. (str. 240)

6. Ważne jest badanie stosunków śmiertelności po za latami dziecinnymi. Na tych rachunkach gruntuja się w dzisiejszych czasach, tak liczne zabiezpieczenia życia mieszkańców.

I tak mówi Bernouilly: jeżeli na 2.160 żyjących osób 30—31 lat mających co rok umiera 20. śmiertelność dla tego wieku wyraża się przez $2160:20=108$. to jest że w tym wieku na 108 osób umiera 1. a zatem 107 osób składać się powinno na zabezpieczony dla zmarłego kapitał.

Przeciwnie jeżeli stosunkowa śmiertelność 30 roku życia = 17108. bezpieczenstwo życia dla tego wieku wyraziłoby się liczbą 108. to jest że w wieku 30 letnim stawic można 107. przeciw jednemu, że osoba 30 letnia w tym roku nie umrze.

7. Pietnasto-letnie tablice śmiertelności w Państwie Pruskiem układanie dowodzą że na 10.000 żywo urodzonych wypada dla każdej klasy wieku przez przecięcie.

W WIEKU.	ŻYJĄCYCH.	UMIERAJĄCYCH.	A ZATEM 1. UMIERAJĄCY NA ŻYJĄCYCH.
Od 20—25	4.712	56	84,1
25—30	4.438	54	82,2
30—35	4.167	55	76
35—40	3.889	58,4	66,5
40—45	3.583	64	56
45—50	3.248	68	47,6
50—55	2.863	78	37
55—60	2.476	85	30
60—65	2.000	106	19
65—70	1.489	98	15,2

Stosownie do tego obrazu, śmiertelność w wieku 40—45 byłaby 1756. bo podług tablic 3.583 osób z 10.000. dochodzi do wieku 40—45 lat. i co rok 64 osób tego wieku umiera. (str. 270)

8. Najdłuższe życie jakiego człowieka doczekał zdaje się być żywot Anglika Jenkins, który w 1670 roku umarł w wieku 169 lat. Listy umarłych okazują w Państwie Pruskiem od 1820—1828 na 10.000 umarłych, 56 nad lat 90 liczących. Najwięcej ich było w Poznańskiem i Prusach, to jest 87,5. najmniej w Szląsku i Saxonii Pruskiej to jest 32,4.

9. W latach 1820 do 1834. na umarłych 10.000 liczone osób nad 90 lat starych.

Mężczyzn	46,7
Kobiet	55,7
W ogóle	51,2 (str. 318)

(Patrz Tygod. Liter. 1840 r. n° 37. 38. 39. 40. 41.)

The first part of the document is a list of names and their corresponding numbers. The names are written in a cursive script, and the numbers are in a simple, blocky font. The list is organized into several columns, with the names on the left and the numbers on the right. The names appear to be surnames, and the numbers are likely identifiers or page numbers.

1810 1811 1812

1813 1814 1815 1816 1817 1818 1819 1820

SPIS ALFABETYCZNY

MIAST I WSI WIĘKSZYCH WOJEWÓDZTWA POZNAŃSKIEGO.

Ol. znaczy Olendry.

Kol. » Kolonia.

Nazwiska Miast większemi literami.

» Wsi mniejszemi.

WYDZIAŁ FIZYKI

WYDZIAŁ FIZYKI I WYDZIAŁ MATEMATYKI

WYDZIAŁ FIZYKI

WYDZIAŁ FIZYKI

WYDZIAŁ FIZYKI

WYDZIAŁ FIZYKI

WYDZIAŁ FIZYKI

SPIS ALFABETYCZNY

MIAST I WSI WOJEWÓDZTWA POZNAŃSKIEGO.

MIASTA, WSIE.	POWIAT.	MIASTA, WSIE.	POWIAT.
A			
Abelin.	Wałecki.	Biedrowo	Szamotulski.
Albertowskie Ol.	Bukowski.	Bieżyno	Kościański.
Alexandrowo Kol.	Szamotulski.	Bilino	Szrodzki.
Andrychowice.	Wschowski.	Binkow	Szremski.
Andrychowice Ol.	Wschowski.	Binino	Szamotulski.
Arcopol.	Wałecki.	Biskupice	Kościański.
		Blakowe Ol.	Szremski.
		Blązejewo	Szremski.
		6 BLEDZEW	Międzychodzki.
		Blenki	Babimostki.
		Elizyce	Wągrowiecki.
		Elociszew	Szremski.
		Blocko	Babimostki.
		Blotnice	Babimostki.
		Bluńskie Ol.	Babimostki.
		BNIN	Szremski.
		Buin Prowent	Szremski.
		Bobelwicu	Międzyrzecki.
		Bobulczu	Szamotulski.
		Bodzewko	Krobski.
		Bodzowo	Krobski.
		Bogay Ol.	Szrodzki.
		Bogdanowo	Obornicki.
		Bogniewo	Obornicki.
		Boguszyn	Kościański.
		Boguszyn	Pleszewski.
		Bojanice	Wschowski.
		BOJANOW	Krobski.
		Bojanowo stare	Kościański.
		Bolechowo	Poznański.
		Bolewice	Bukowski.
		Bolewickie Ol.	Bukowski.
		Bomblin	Obornicki.
		Bonikowo	Kościański.
		Borek	Czarnkowski.
		Borek Ol.	Szremski.
		Borki	Wałecki.
		Borniska hamernia.	Babimostki.
		Bornisz nowy Ol.	Babimostki.
		Bornisz stary Ol.	Babimostki.
		Borowice	Szremski.
		Borowka	Kościański.
		Borowo	Kościański.
		Boroy	Babimostki.
		Boruchowo	Obornicki.
		Boruszyn	Obornicki.
		Bożkowo	Kościański.
		Brakonice	Chodzieski.
B			
BABIMOST.	Babimostki.		
Babin.	Szrodzki.		
Babki	Poznański.		
Babkowice	Krobski.		
Baborowka	Szamotulski.		
Baborowo	Obornicki.		
Bagnisko	Babimostki.		
Bagrowo	Szrodzki.		
Baranowo Ol.	Szremski.		
Barchlin	Kościański.		
Bartodzieje	Wągrowiecki.		
Bartoszewice	Krobski.		
Bednary	Szrodzki.		
Bendlewo	Poznański.		
Belencin	Babimostki.		
Belencin	Wschowski.		
Berenbusz	Wągrowiecki		
Bewerdyżo	Nowo-Szremski		
Biała	Czarnkowski.		
Biała	Czarnkowski.		
Białcz	Kościański.		
Białcz	Międzychodzki.		
Białe Ol.	Bukowski.		
Białężyn	Czarnkowski.		
Białężyn	Obornicki.		
Białokosz	Międzychodzki.		
Białykat	Krobski		
Bieczyno	Kościański.		
Biedruszko	Poznański.		
Bieganowo	Szrodzki.		
Bielały	Szamotulski.		
Bielejewo	Szamotulski.		
Bielewo	Kościański.		
Bielsko	Międzychodzki.		
Bierusatowo	Czarnkowski.		
Biernatki	Szremski.		
Bierzyna	Babimostki.		

MIASTA, WSIE.	POWIAT.		MIASTA, WSIE.	POWIAT.
CZŁOPA	Wałecki.		Dombrowka Leśna	Obornicki.
Cykowka	Kościański.	75	Dombrowka Nowa	Obornicki.
			Dombrowka Ol.	Babimostki.
	D		Dombrowo	Babimostki.
Dachowo	Szremski.		Dombecz	Wachowski.
Dakowy mokre	Bukowski.		Donatowo	Kościański.
Dakowy suche	Bukowski.		Dormowo	Międzyrzeczki.
Dalabuzki	Kościański.		Drahim	Nowo-Szczeciński.
Daleszy	Szremski.		Dranica	Międzyrzeczki.
Daleszynka	Międzychodzki.		Drauow	Wałecki.
Dalewo	Kościański.		Drasko	Czarukowski.
Damlany	Wałecki.		Drobuin	Wschowski.
Damnow	Krobski.		Drogoszewo	Krobski.
Darnów Polski	Kościański.		Droniki	Babimostki.
Darnowo	Kościański.		Drzczkowo	Wachowski.
Dasz, wica	Szremski.		Drzęczewo	Krobski.
Debrzno	Międzychodzki.		Drzewca	Krobski.
Demanczyce nowe Ol.	Poznański.		Drzewca nowe	Wachowski.
Demanczyce stare Ol.	Poznański.		Drzewce średnie	Wachowski.
Dembe	Czarukowski.		Drzewce stare	Wachowski.
Dembice	Poznański.		Drzewica	Międzychodzki.
Dembicz	Szremski.		Drzonek	Szremski.
Dembicz	Szremski.		Drużyna	Bukowski.
Dembina	Szamotulski.		Dryżyna	Wschowski.
Dembnick	Obornicki.		Dubinka	Krobski.
Dembno	Poznański.		Dubiewice	Poznański.
Dembogóra	Poznański.		Dubiewo	Wachowski.
Dembowa	Wałecki.		DUBINY	Krobski.
Dembowa góra	Czarukowski.		Dusina	Szremski.
Dembowa leka	Wachowski.		Duszaiki	Szamotulski.
Dębowa leka średnia	Wachowski.		Dzięcmierowo	Szremski.
Dębowa leka dolna	Wachowski.		Dzięczy	Krobski.
Dembsko	Kościański.		Dzierżno małe	Czarukowski.
Dłoń	Krobski.		Dzierżno wielkie	Czarukowski.
Długa goślina	Obornicki.		Dziwoklucz	Chodzieski.
Długi dwór	Wałecki.		Dzwonowo	Wagrowiecki.
Długie nowe	Wschowski.		Dworek	Wałecki.
Długie stare	Wachowski.		Dyki	Wałecki.
Dłusko	Międzychodzki.			90
Dłusko nowe	Międzychodzki.			E
Dłużyn	Kościański.		Ernestowo Kol.	Międzyrzeczki.
Bobieżyn	Bukowski.		Elgiu (Lgin)	Wachowski.
Dobrojewo	Szamotulski.		Erbernia	Czarukowski.
Dobrzyce	Nowo-Szczeciński.			3
Doderlany	Wałecki.			F
Doktorowo	Bukowski.		Fabianowo	Poznański.
DOLSK	Szremski.		Fafaldy	Międzychodzki.
Domachowo	Krobski.		Faustynowe góry	Babimostki.
Domaradzice	Krobski.		Flachy	Nowo-Szczeciński.
Dombrowa	Poznański.		Flaty	Wałecki.
Dombrowa nowa	Bukowski.		Flot Kol.	Czarukowski.
Dombrowa stara Ol.	Bukowski.		Fraskow	Czarukowski.
Dombrowe	Szremski.		FRYDLANCIK	Wałecki.
Dombrowe Ol.	Szremski.			G
Dombrowka	Poznański.		Gulęczewo	Poznański.
Dombrowka Zalesie	Międzyrzeczki.		Galowo	Szamotulski.
Dombrowka Kona-	Krobski.			
rzew	Krobski.			
Dombrowka Kościel-	Krobski.			
na	Obornicki.			

MIASTA, WSIE.	POWIAT.	MIASTA, WSIE.	POWIAT.
Garaczewo	Poznański.	Gorka Duchowna	Kościański.
Garbatka	Obornicki.	GORKA MIEYSKA	Krobski.
Garby	Poznański.	Gornica	Czarnkowski.
Garby	Szrodzki.	Gorońsko	Międzyrzecki.
Garzyn	Wschowski.	Gorsko	Babimostki.
Gay	Szremski.	Gorszewice	Szamotulski.
Gay Mały	Szamotulski.	Gurzewo	Obornicki.
Gay Wielki	Szamotulski.	Gorzycza Nowa	Międzychodzki.
Gasa wy	Szamotulski.	Gorzycza Stara	Międzychodzki.
Gatki	Szremski.	Gorzycza Wielka	Międzyrzecki.
Gembice	Czarnkowski.	Gorzycze	Kościański.
Gembice	Krobski.	Garzyn	Międzychodzki.
Gembice Ol.	Czarnkowski.	Gościejewice	Krobski.
Gierlachowo	Kościański.	Gościejowo	Obornicki.
Gierlachowo	Krobski.	Gościeszyn	Babimostki.
Giesie	Drańburski.	Goślina Długa	Obornicki.
Glin Ol.	Bukowski.	Goślina	Obornicki.
Glinno	Poznański.	Goślinka	Poznański.
Glinosko	Kościański.	Gostkowo	Krobski.
Głęboczek	Obornicki.	GOSTYŃ	Krobski.
Głęboczek Ol.	Obornicki.	Gostyń Stary	Krobski.
Głodek	Babimostki.	Gowarzewo	Szrodzki.
Głogowka	Krobski.	Goźdzychowo	Kościański.
Głowno	Poznański.	Grabianowo	Szremski.
Głozewo	Międzyrzecki.	Grabonog	Krobski.
Głuchowo	Kościański.	Grabowka	Chodzieski.
Głuchowo	Poznański.	Grabskie Ol.	Międzyrzecki.
Głupień	Bukowski.	Gradowica	Kościański.
Głuszyn	Poznański.	Gradowka	Kościański.
Gnia	Bukowski.	Gradowo	Bukowski.
Gnuszyn	Szamotulski.	GRODZISK	Bukowski.
Godurów	Krobski.	Grodzisk	Krobski.
Godziszewo	Babimostki.	Grodzisko	Wschowski.
Gogolewo	Krobski.	Grodziszczko	Szamotulski.
Gogolewo	Szremski.	Grojec Nowy	Babimostki.
Goiła	Babimostki.	Grolewo	Międzychodzki.
Gola	Krobski.	Gromacki most	Wałecki.
Golejewo	Krobski.	Gromblewo	Bukowski.
Golejewka	Krobski.	Grombkowo	Krobski.
Golencin	Poznański.	Gronowko	Wschowski.
Golin	Wałecki.	Gronowo	Wschowski.
Golina	Krobski.	Grotuk	Wschowski.
Golinka	Krobski.	Grudna	Bukowski.
Gołaszyn	Krobski.	Grudna	Obornicki.
Gołaszyn	Obornicki.	Gruszczyń	Poznański.
Gołembice	Wschowski.	Gransko	Bukowski.
Gołębin	Kościański.	Grzebienisko	Szamotulski.
Gołonice	Wschowski.	Grzybno	Szremski.
Gołuski	Poznański.	Grzybowo	Wagrowiecki.
Gonie	Nowo-Szczeciński.	Grzymałowo	Poznański.
Gora	Czarnkowski.	Grylewo	Wagrowiecki.
Gora	Międzychodzki.	Gryzów	Kościański.
Gora	Poznański.	Guleza	Czarnkowski.
Gora	Szremski.	Gurczyn	Poznański.
Goray	Czarnkowski.	Gurzno	Wschowski.
Goray	Międzychodzki.	Guzdzin Ol.	Babimostki.
Gorezycki	Kościański.		
Gorezyca	Wschowski.		
Goreczki Wielkie	Krobski.		
Górka	Kościański.		
Górka	Obornicki.	Hamernia	Międzyrzecki.
Górka	Szremski.	Hamerskie Ol.	Międzyrzecki.

MIASTA, WSIE.	POWIAT.	MIASTA, WSIE.	POWIAT.
Hamerskie-Lewic. Ol.	Międzyrzecki.	Jezioro małe	Szrodzki.
Hameryzako	Czarnukowski.	Jezioro wielkie	Szrodzki.
Hanki	Wałecki.	Józefowo Kol.	Szrodzki.
Harmale	Wałecki.	Jurkowo	Kościański.
Henryków	Dramburski.	JUTROSZYN	Krobaki.
Hetmałnice	Wachowski.	Izbice	Krobaki.
Hersztup	Międzychodzki.	Izdebuo	Międzychodzki.
Hincze	Wachowski.	Rowiec mały	Szremski.
Huta Szklanna	Czarnukowski.	Rowiec wielki	Szremski.
Huta Szklanna	Czarnukowski.		
Huta Szklanna	Międzyrzecki.		
Hutka	Czarnukowski.		
	41		
		K	
	J	Kaczlin	Międzychodzki.
Jabkowo	Wągrowiecki.	Kadzewo	Szremski.
Jabłonka	Międzyrzecki.	Kakulin	Wągrowiecki.
Jabłonna	Babimostki.	Kalawa	Międzyrzecki.
Jabłonna Stara	Babimostki.	Kaleje	Szremski.
Jabłonowo	Cbodzieski.	Kalędek	Czarnukowski.
Jaglice	Wałecki.	Kaliszany	Wągrowiecki.
Janaszewice	Bukowski.	Kaliszany Kol.	Wągrowiecki.
Janikowo	Poznański.	Kalsko	Międzychodzki.
Janiszewo	Krobaki.	Kalwy	Bukowski.
Janukowice	Poznański.	Kamieniec	Gnieźnieński.
Janowo	Międzyrzecki.	Kamieniec	Kościański.
Janpol	Czarnukowski.	Kamieniec	Czarnukowski.
Janpole	Wałecki.	Kamionka	Obornicki.
Januszewo	Szrodzki.	Kamionka	Cbodzieski.
Jaracz	Obornicki.	Kamionka	Czarnukowski.
Jarogniewice	Kościański.	KAMIONNA	Szremski.
Jaromirz	Babimostki.	Kamniec	Międzychodzki.
Jaromirz Nowy Ol.	Babimostki.	Kandrew	Wągrowiecki.
Jaromirz Stary Ol.	Babimostki.	Kaninko	Wachowski.
Jarostawice	Szrodzki.	Karchowo	Szremski.
Jaroszewo	Wągrowiecki.	Karczewo	Wachowski.
Jaryszewo	Obornicki.	Karczewo	Gnieźnieński.
Jasień	Kościański.	Karczewo Ol.	Gnieźnieński.
Jasień	Międzyrzecki.	KARGOWA	Babimostki.
Jasienice	Babimostki.	Kargowa dolna	Babimostki.
Jasienickie Ol.	Międzyrzecki.	Kargowa górna	Babimostki.
Jasin	Poznański.	Karmin	Kościański.
Jasionne	Szamatulski.	Karne	Babimostki.
Jaskulki	Kościański.	Karpicko	Babimostki.
Jaskulki	Szremski.	Karzec	Krobaki.
JASTROW	Wałecki.	Karznica	Kościański.
Jastrowo	Szamatulski.	Kasnerowe Ol.	Międzyrzecki.
Jastrzebniki	Bukowski.	Kaweze	Krobaki.
Jastrzebskie Ol.	Międzyrzecki.	Kawczyn	Kościański.
Jaszkowo	Szrodzki.	Kazle	Szamatulski.
Jaszkowo	Szremski.	Kaźmierz	Szamatulski.
Jawory	Szremski.	Kąkolewo	Bukowski.
Jędrzejewo	Czarnukowski.	Kąkolewo	Bukowski.
Jędrzejewo	Obornicki.	Kąkolewo	Wachowski.
Jędrzejewskie Ol.	Czarnukowski.	Kąsinowo	Szamatulski.
Jerka	Kościański.	Kąty f.	Kościański.
Jerzyce	Poznański.	Kempa	Szamatulski.
Jezierzyceniemieckie	Wachowski.	Kempa mała	Szrodzki.
Jezierzycapolskie	Kościański.	Kempa wielka	Szrodzki.
Jeziora	Krobaki.	Kęszyce	Międzyrzecki.
Jezioriki	Poznański.	Kiączyca	Szamatulski.
		Kicin	Poznański.

MIASTA, WSIE.	POWIAT.	MIASTA, WSIE.	POWIAT.
KĘBLÓW	Babimostki.	Kopaszewo	Kościański.
Kiekrz	Poznański.	Kopaszyn	Węgrowiecki.
Kielczewo	Kościański.	KOŚCIAN	Kościański.
Kielczyń Ol.	Szremaki.	Kościelec stary	Babimostki.
Kielkowo	Babimostki.	Kosowo	Krobski.
Kielpin	Babimostki.	Koszanowo	Szamotulski.
Kikowo	Szamotulski.	Koszkowo	Szremaki.
Kijewo	Szrodzki.	Koszyce	Wałecki.
Kirany	Wałecki.	Kotowo	Bukowski.
Kiszewo	Obornicki.	Kotun	Wałecki.
Kiszewko	Obornicki.	Kolusz	Kościański.
KISZKOWO	Gnieźnieński.	Koty hamernia	Czarukowski.
Kładynów	Wałecki.	Koty wielkie	Czarukowski.
Klebow	Dramburgski.	Kowalewo	Wschowski.
Klempice	Czarnkowski.	Kowalewo	Kościański.
Kleszczewo	Szrodzki.	Kowalewa	Obornicki.
Kleszczewo	Wschowski.	Kowalskie	Szrodzki.
Kliny	Poznański.	Kowanowo	Obornicki.
Kluczewo	Kościański.	Koziegłowy	Poznański.
Kluczewo	Szamotulski.	Kozisa Ol.	Bukowski.
Kłanie	Wschowski.	Kozłów	Bukowski.
Kławoaze	Nowo-Szczeciński.	Kozmin	Międzyrzecki.
Kłobiecin	Wałecki.	Kozmin	Szamotulski.
Kłoda	Wschowski.	Krajewice	Krobski.
Kłodzisko	Szamotulski.	Kramyko	Wałecki.
Kłowicie	Wałecki.	Kramsko nowe	Babimostki.
Knaki	Wałecki.	Kramsko stare	Babimostki.
Knyszyn	Poznański.	Kraykowo	Szremski.
Kohelnik	Kościański.	Krensko	Międzyrzecki.
Kohelniki	Szamotulski.	Krerowo	Szrodzki.
Kohylec	Wągrowiecki.	Krężole	Obornicki.
Kohyle pole	Poznański.	KROBIA	Krobski.
Kohylina	Poznański.	Krobia stara	Krobski.
Kohylniki	Bukowski.	Krobielewa	Międzychodzki.
Kohylniki	Poznański.	Krobielewo wielkie	Międzychodzki.
Kociaszyn	Międzyrzecki.	Kromolice	Szremaki.
Kocingi	Wschowski.	Krosinek	Obornicki.
Kokorzyn	Kościanki.	Krosno	Wągrowiecki.
Kokoszczyzno	Poznański.	Krosno	Szremski.
Kokoski	Krobski.	Krosin	Obornicki.
Kolno	Międzychodzki.	Krucz	Czarukowski.
Kolumbia	Poznański.	Krucz Ol.	Czarukowski.
Kolaczkowo	Krobski.	Kruszew	Czarnkowski.
Komarzewo	Obornicki.	Krynice Ol.	Międzychodzki.
Komorniki	Poznański.	Krza	Kościański.
Komorniki	Szrodzki.	Krzekotowice	Krobski.
Komorowo	Babimostki.	Krzemieli	Wschowski.
Komorowo	Bukowski.	Kzresiny	Poznański.
Komorowo	Szamotulski.	Kzreszkowice	Szamotulski.
Komorowo Ol.	Babimostki.	Krzycko małe	Wschowski.
Komorowskie Ol.	Bukowski.	Krzycko wielkie	Wschowski.
Konarskie	Szremski.	Krzykowo	Poznański.
Konarskie Ol.	Szremski.	Krzyzkowka	Międzyrzecki.
Konary	Krobski.	KRZYWIN	Kościański.
Konarzewo	Krobski.	Krzywin	Wałecki.
Konarzewo	Poznański.	Krzywy las	Bukowski.
Konopad	Kościański.	Krzyżanki	Krobski.
Konin	Szamotulski.	Krzyżanowo	Szremski.
Koninko	Szamotulski.	Krzyże	Babimostki.
Konino Brzostowska	Bukowski.	Krzyżowniki	Poznański.
KOPANICA	Babimostki.	Krzyżowniki	Szrodzki.
Kopanki Ol.	Bukowski.	Kuczyna	Krobski.

MIASTA, WSIE.	POWIAT.	MIASTA, WSIE.	POWIAT.
Kuligowo	Międzyrzecki.	Ludomy Dąbrowka	Obornicki.
Kanickie Ol.	Międzyrzecki.	Ludomy Ol.	Obornicki.
Kunowo	Szremski.	Lulin	Obornicki.
Kunowo	Szamotulski.	Lusowko	Poznański.
Kurnatowo	Międzychodzki.	Lusowo	Poznański.
KURNIK	Szremski.	Lutolek mokry	Międzyrzecki.
Kurowo	Kościański.	Lutolek suchy	Międzyrzecki.
Karowo	Bukowski.	Lutom mały	Międzybodzki.
Kursko	Międzyrzecki.	Lutom wielki	Międzychodzki.
Kuslin	Bukowski.	Lutomysł stary	Bukowski.
Kuszanowo	Kościański.	Luskowo	Kościański.
Karza góra	Kościański.	LWOWEK	Bukowski. 51
Kurza góra Ol.	Kościański.		
Kwiecie stare	Czarnkowski.		
Kwiecie nowe	Czarnkowski.		
Kwiecie	Dramburgski.		
Kwilcz	Międzychodzki. 191		
L			
Lasek Ol.	Poznański.	Łacno	Walecki.
Lasocice	Wachowski.	Łagiewnik	Kościański.
Lebionka	Walecki.	Łagiewniki	Poznański.
Lecblin	Wagrowiecki.	Łagiewniki	Szrodzki.
LESZNO	Wachowski.	Łagiewniki kościelne	Gnieźnieński.
Leszczyńsko	Wachowski.	Łagowice	Międzyrzecki.
Lewice	Międzyrzecki.	Łagowo	Kościański.
Libikowo	Międzychodzki.	Łagwy	Bukowski.
Linie	Bukowski.	Łaskoń	Obornicki.
Lipa Kol.	Obornicki.	Łaskownica wielka	Wagrowiecki.
Lipie	Krobski.	Łaszczyno	Krobski.
Lipka mała Ol.	Bukowski.	Ławica	Poznański.
Lipka wielka Ol	Bukowski.	Łaziska	Wagrowiecki.
Lipnica	Szamotulski.	Łąg	Szremski.
Lipno	Kościański.	Łąki	Babimostki.
Lipówka	Szremski.	Łąka	Krobski.
Lisowki	Poznański.	Łęczno	Międzyrzecki.
Lubiatowo	Szremski.	Łęczyca	Poznański.
Lubiechowo	Kościański.	Łęgowo	Wagrowiecki.
Lubin	Kościański.	Łęka mała	Krobski.
Lubin mały	Czarnkowski.	Łęka wielka	Krobski.
Lubin wielki	Czarnkowski.	Łęki małe	Kościański.
Lubnica	Kościański.	Łęki wielkie	Kościański.
Luboń	Poznański.	Łęskie Ol.	Bukowski.
Luboń	Wachowski.	Łęczec	Międzychodzki.
Lubosin	Szamotulski.	Łęczeczek	Międzychodzki.
Lubosz	Czarnkowski.	Łobiec	Walecki.
Lubosz	Międzychodzki.	Łódź	Krobski.
Lubosz nowy Kol.	Kościański.	Łódź	Poznański.
Lubosz stary	Kościański.	Łokacze	Czarnkowski.
Luboszczesnica	Szamotulski.	Łomnica	Czarnkowski.
Lubonice	Szrodzki.	Łomuice	Międzyrzecki.
Lubonice Ol.	Szrodzki.	Łonicwo	Wachowski.
Lubow	Nowo-Szczeziński.	Łopiszewo	Obornicki.
Lubowice	Walecki.	Łopuchowo	Obornicki.
Lubowice małe	Gnieźnieński.	Łosiniec	Wagrowiecki.
Lubowo	Szamotulski.	Łowencin	Poznański.
Lucin	Szremski.	Łowiu	Międzyrzecki.
Ludomy	Obornicki.	Łubieńskie Ol.	Międzyrzecki.
		Lubno	Walecki.
		Lukowo	Obornicki.
		Lukowo	Wagrowiecki.
		Lupiec	Babimostki.
		Lysiny małe	Wachowski.
		Lysiny wielkie	Wachowski. 45

MIASTA, WSIE.	POWIAT.	MIASTA, WSIE.	POWIAT.
M		Mudrze	Poznański.
		Mokrzec	Międzychodzki.
		Moraczewo	Wschowski.
Machcin	Kościański.	Norańsko	Poznański.
Machlin	Wałecki.	Morka (Murka)	Szremski.
Małachowo	Szremski.	Morkowo	Wschowski.
Małuwieś	Babimostki.	Mosiejewo	Międzychodzki.
Małuszkło	Wałecki.	Mościszki Kol.	Kościański.
Małpino	Szremski.	MOSINA	Szremski.
Mańieczki	Szremski.	Motylewo	Chodzieski.
Maniewo	Obornicki.	Mrowio	Poznański.
Marcinów	Wałecki.	Mszczyzn	Szremski.
Markowice	Kościański.	MUROWANA GO-	
Markowice	Szrodzki.	ŚLINA	
Marlewo	Wągrowiecki.	Muchocin	Obornicki.
Marszewo	Szremski.	Murzynowo lesne	Międzychodzki.
Marta	Wałecki.	Mykoszki	Szrodzki.
Martnowo	Czarnkowski.	Myliń	Kościański.
Maryanowo	Babimostki.	Myśliwo	Międzychodzki.
Maryanowo	Czarnkowski.	Myski	Wałecki.
Marynowo Kol.	Międzyrzecki.	Myszki	Gnieźnieński.
Maryi Gay	Czarnkowski.	Myszkowo	Szamotołski.
Marylin	Czarnkowski.		
Masłowo	Krobski.	N	
Masłowo	Szremski.	Nacław	Kościański.
Mączniki	Szrodzki.	Nadnia	Międzyrzecki.
Mączniki Kol.	Szrodzki.	Nadstawem Ol.	Krobski.
Mechlin	Szremski.	Nagradowice	Szrodzki.
Mężyk	Czarnkowski.	Napachanie	Poznański.
Miałła	Czarnkowski.	Naramowice	Poznański.
Michałca	Gnieźnieński.	Nawisk	Obornicki.
Michorzewek	Bukowski.	Nehlin	Nowo-Szczeciński.
Michorzewo	Bukowski.	Niałek wielki	Babimostki.
Miechcin	Krobski.	Nieborze	Babimostki.
Mieczewo	Szremski.	Niechlód	Wschowski.
Miedzybórz	Szremski.	Nieczajno	Obornicki.
MIĘDZYCHOD	Międzychodzki.	Niegielewo	Bukowski.
Międzychód	Szremski.	Nielegowo	Kościański.
MIĘDZYRZECZ	Międzyrzecki.	Nieluszkowo	Chodzieski.
Mielęcin	Wałecki.	Niemarzyn	Krobski.
Mieligość	Wałecki.	Niemiecko-Czeskie Ol.	Międzyrzecki.
Mierzewo	Wschowski.	Niemiszczkowo	Obornicki.
Mierzyn nowy	Międzychodzki.	Niemierzewo	Międzychodzki.
Mieścisk	Szamotołski.	Niemierzyce	Bukowski.
Mikołajewo	Czarnkowski.	Niepert	Krobski.
Mikołajewo Ol.	Wągrowiecki.	Nirpruszewo	Bukowski.
Milcz	Chodzieski.	Niesłabin	Szremski.
Milcze Ol.	Chodzieski.	Niesławskowo	Kościański.
Milkowo	Czarnkowski.	Nieświatowice	Wągrowiecki.
Miłoszówo	Międzychodzki.	Nieszawa	Obornicki.
Miunikowo	Poznański.	Nietoperek	Międzyrzecki.
Mirostów	Chodzieski.	Nietrzunowo	Szrodzki.
Mirostowski	Poznański.	Niewiez	Szamotołski.
Moldawsko	Szamotołski.	Niewińko Ol.	Chodzieski.
Młodzikowo	Szrodzki.	Niezamysł	Szrodzki.
Młyniewo	Bukowski.	Nikocin	Czarnkowski.
Młynkowo	Obornicki.	Ninino	Obornicki.
Młynkowo	Szamotołski.	Nochowo	Szremski.
Młyńskie Ol.	Międzychodzki.	Nojew	Szamotołski.
Mnichy wielkie	Międzychodzki.	Nowamysł	Obornicki.
Mochy	Babimostki.	Nowa róża	Bukowski.
Mochuacz	Międzychodzki.		

MIASTA, WSIE.	POWIAT.	MIASTA, WSIE.	POWIAT.
Nowa wieś	Babimostki.	Ostoja	Krobski.
Nowa wieś	Czarukowski.	Ostrobudki	Krobski.
Nowa wieś	Międzyrzecki.	OSTORÓG	Szamotulski.
Nowa wieś	Międzyrzecki.	Ostrowieczna	Szremski.
Nowa wieś	Poznański.	Ostrowka	Chodzieski.
Nowa wieś	Szamotulski.	Ostrowo	Szremski.
Nowa wieś	Szamotulski.	Ostzy	Międzychodzki.
Nowa wieś	Wschowski.	Otorowo	Szamotulski.
Nowa wieś	Wschowski.	Owce głowy	Obornicki.
Nowa wieś	Wschowski.	Owiezki	Obornicki.
Nowa wieś	Nowo-Szczeciński.	Owinka	Poznański.
Nowe	Wągrowiecki.		
Nowe gólee	Walecki.		
Nowiec	Szremski.		
Nowograhskie Ol.	Międzyrzecki.		
Nowosielsk Kol.	Międzyrzecki.		
Nowo-Silneuskie Ol.	Międzyrzecki.		
Nowy dwór	Kościański.		
Nowy dwór	Międzychodzki.		
Nowy dwór	Nowo-Szczeciński.		
Nowy dwór	Walecki.		
Nowy dwór	Walecki.		
Nowy dworek	Czarukowski.		
NOWYLUTOMYSŁ	Bukowski.		
NOWY MOST	Szamotulski.		
Nowystaw	Czarukowski.		
	63		
	O		
Oberzysko	Kościański.	Pacholewo	Obornicki.
OBRZYCKO	Szamotulski.	Paczkowo	Szrodzki.
Objezierze	Obornicki.	Pakosław	Szamotulski.
OBORNICKI	Obornicki.	Pakosław	Bukowski.
Obra	Babimostki.	Pakosław	Krobski.
Obra nowa Ol.	Babimostki.	Pakosław	Krobski.
Obra stara Ol.	Babimostki.	Pakowka	Krobski.
Obrowo	Szamotulski.	Pałędzie	Poznański.
Ochadza	Wągrowiecki.	Pamiętków	Bukowski.
Ocieczyń	Obornicki.	Pastronie Ol.	Międzyrzecki.
Oczkowice	Krobski.	Paradyś	Obornicki.
Olbrachcice	Wschowski.	Partkovo	Kościański.
Oleśnica	Chodzieski.	Parzęczewo	Poznański.
Olszewo	Szrodzki.	Pawłowice	Wschowski.
Olusz	Bukowski.	Pawłowice	Wągrowiecki.
OPALENICA	Bukowski.	Pawłowo	Szremski.
Oporowko	Wschowski.	Peeno Ol.	Walecki.
Oporowo	Wschowski.	Peeynek	Szremski.
Oporowo	Szamotulski.	Pełczyn	Krobski.
Ordsyn	Szamotulski.	Pempowo	Czarukowski.
Orkowo	Szremski.	Penskowa	Babimostki.
Orle	Międzychodzki.	Perkowo	Krobski.
Orzeszkowo	Międzychodzki.	Pianowice	Czarukowski.
OSIECZNO	Wschowski.	Pianowka	
Osiec	Kościański.	PIASECZNA GÓRA	
Osiec	Krobski.	albo Piaski	Krobski.
Osiłonia	Babimostki.	Piaski	Babimostki.
Osowa siew dolna	Wschowski.	Piaski	Międzyrzecki.
Osowa siew górna	Wschowski.	Piechanio	Kościański.
Osowa siew średnia	Wschowski.	Piekary	Poznański.
Osowo	Kościański.	Pienkowskie Ol.	Międzychodzki.
Osowo stare	Obornicki.	Piersko	Szamotulski.
		Pierwoszewo	Szamotulski.
		Pierzchno	Szremski.
		Pierzno	Szrodzki.
		Pierzyn	Międzyrzecki.
		Pieski	Międzyrzecki.
		Pietrowo	Obornicki.
		Piętłowice	Szrodzki.
		Pilnepole	Walecki.
		Piłskie Ol.	Międzychodzki.
		Piła	Chodzieski.
		Piła	Czarukowski.
		Piła	Obornicki.
		Pinow	Nowo-Szczeciński
		Piotrkowka	Szamotulski.
		Piotrkowice	Kościański.
		Piotrowice	Wschowski.

P

MIASTA, WSIE.	POWIAT.	MIASTA, WSIE.	POWIAT.
Piotrowo	Poznański.	Promnice Ol.	Poznański.
Piotrowo	Szamotulski.	Prosna	Chodzieski.
Piotrowo	Kościański.	Prusca	Wągrowiecki.
Plaga	Walecki.	Prusiuwo	Czarukowski.
Pląskowo	Wągrowiecki	Prusiuwo	Sremski.
Pletnica	Walecki	Prusiny	Międzychodzki.
Plewiska	Poznański.	Pruska wieś	Walecki.
Plączki	Szrodzki.	Pruszkowo Ol.	Kościański.
Plączkowo	Krobski.	Przeclaw	Obornicki.
Plawce	Szrodzki.	Przeclawek	Poznański.
Plawno	Obornicki.	Przement	Babimostki.
PNIEWY	Szamotulski.	Przemetska wieś	Babimostki.
Pniewy	Szamotulski.	Przepodowo	Obornicki.
Podania	Chodzieski.	Przesieki	Czarukowski.
Podgórze	Krobski.	Przyborowka	Szamotulski.
Podgradowice	Babimostki.	Przyborowo	Krobski.
Podlesie	Obornicki.	Przyborowo	Szamotulski.
Podlesie kościelne	Wągrowiecki.	Przybin	Waschowski.
Podlesie wysokie	Wągrowiecki.	Przybroda	Poznański.
Podpuławki Ol.	Szamotulski.	Przybyszew	Waschowski.
Podrzewia	Szamotulski.	Przychodzkie Ol.	Międzyrzecki
Podrzyce	Krobski.	Przyczyna dolna	Waschowski.
Podatolice	Chodzieski.	Przyczyna górna	Sremski.
Pokrzywnica	Szremski.	Przylepki	Bukowski.
Pokrzywnica Ol.	Wągrowiecki.	Przylęg Ol.	Międzyrzecki.
Policko	Międzyrzecki.	Przypostynie	Kościański.
Polsko-Czeskie Ol.	Międzyrzecki.	Przysiedka Niemiecka	Kościański.
Poladowo	Kościański.	Przysiedka Polska	Wągrowiecki.
Polajewo	Obornicki.	Przysieka	Wągrowiecki.
Polażajewo	Szrodzki.	Przysieka Ol.	Szamotulski.
Polubice	Wągrowiecki.	Przystanki	Międzychodzki.
Pomarzanki	Wągrowiecki.	Przytoczna	Obornicki.
Pomarzany kościelne	Gnieźniński	Prybkowo	Szamotulski.
Pomikowo	Waschowski.	Paarskie	Szremski.
Pomocna	Krobski.	Paarskie Ol.	Szamotulski.
PONIEC	Krobski.	Paarskie Ol.	Fornański.
Ponia	Kościański.	PSZCZEW	Międzyrzecki.
Popielce Kol.	Chodzieski.	Ptaszkowo małe	Bukowski.
Popowka	Obornicki.	Ptaszkowo wielkie	Bukowski.
Popowo	Międzychodzki.	Pudliszki	Krobski.
Popowo	Obornicki.	Pulwica	Szrodzki.
Popowo kościelne	Wągrowiecki.	Puszczkowo Ol	Szremski.
Popowo Kol.	Wągrowiecki.	Puszczkowo nowe	Szremski.
Popowo Ol.	Szamotulski.	Pysznca	Szremski.
Popy Niemieckie	Kościański.		
Popy Polskie	Kościański.		
Porażyu	Bukowski.		
Pusadowo	Bukowski.		
Posadowo	Krobski.		
Posmuchy małe	Babimostki.		
Posmuchy wielkie	Babimostki.		
Potarzyce	Krobski.		
Potrzanowo	Obornicki.		
Potrzanowo Ol.	Obornicki.		
Potrzbowo	Waschowski.		
Powodowo	Babimostki.		
POZNAŃ	Poznański.		
Pożarów	Szamotulski.		
Pozegowo	Szremski.		
Prelwice	Walecki.		
Prochnow	Walecki.		
Prochy	Kościański.		
		Racat	Kościański.
		Raczkowo	Wągrowiecki.
		Raczyu	Chodzieski.
		Radogoście	Międzychodzki.
		Radajewo	Poznański.
		RADOLIN	Czarukowski.
		Radom	Obornicki.
		Radomice	Kościański.
		Radomierz	Babimostki.
		Radoszew	Czarukowski.
		Radosz Ol.	Międzychodzki.
		Radzewo	Szremski.
		Radzewo Ol.	Szremski.

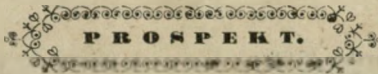
MIASTA, WSIE.	POWIAT.	MIASTA, WSIE.	POWIAT.
Radzyń	Szamotulski.	Rybuśkał	Gnieźnieński.
Raków	Nowo-Szczeciński.	Rybnoradzim	Gnieźnieński.
Rakojady	Wągrowiecki.	Rybojady	Międzyrzecki
RAKOWIEC	Babimostki.	RYCZYWOŁ	Obornicki.
Rakowice	Babimostki.	RYDZYNA	Wschowski.
Rakowia	Obornicki.	Rydzynski zamek	Wschowski.
Roszewy	Krobski.	Ryga	Walecki.
Rutaje	Poznański.	Ryzim	Międzychodzki.
Rutay	Babimostki.	Rzeczyu	Szamotulski. 81
RAWICZ	Krobski.		
Rakliu	Babimostki.		S
Rakliu Ol.	Babimostki		
Rembowo	Krobski.	Sady	Poznański.
Reńsko	Kościański.	Salmy	Walecki.
Repów	Dramburgski.	Samoleż	Szamotulski.
Rgielsko	Wągrowiecki.	Sapowice	Poznański.
Robaczyn	Kościański.	Sarbia	Czarnkowski.
Robakowo	Szremski.	Sarbia	Szamotulski.
Robczyśko	Wschowski.	Sarbia	Wągrowiecki.
Rodrzyca	Walecki.	Sarbinów	Krobski.
Rogaczewo małe	Kościański.	Sarbinowo	Szrodzki.
Rogaczewo wielkie	Kościański.	Sarnowka	Krobski.
Rogalin	Szremski.	SARNOWO	Krobski.
Rogalinek	Szremski.	Sączkowo	Kościański.
Rogowo	Krobski.	Sepienko	Kościański.
Rogoziniec	Międzyrzecki.	Sepno	Kościański.
ROGOZNO	Obornicki.	Sędziny	Szamotulski.
Rogożewo	Krobski.	Sękowo	Szamotulski.
Rojewice	Wągrowiecki.	Sękowski Ol.	Bukowski.
Rojewo	Międzyrzecki.	Siedlce	Babimostki.
Rojewo Ol.	Bukowski.	Siedlce	Krobski.
Rokitnica	Poznański.	Siedlisko	Czarnkowski.
Rokitno	Międzychodzki.	Siekiel	Kościański.
Rokosowo	Krobski.	Siekiera	Nowo-Szczeciński.
Romanowo Kol.	Czarnkowski.	Siekierki małe	Szrodzki.
Rombiu	Kościański.	Siekierki wielkie	Szrodzki.
Rościano	Wągrowiecki.	Siekowka	Kościański.
Rosnowo	Poznański.	Siekown	Kościański.
Rosnowo Ol.	Poznański.	Sielce	Krobski.
Roskowo	Czarnkowski.	Sielichow	Czarnkowski.
ROSTARZEWO	Babimostki.	Sielichow hamerua	Czarnkowski.
Rostempiewo	Krobski.	Siemowo	Krobski.
Rostworowo	Poznański.	Sieniawa	Babimostki.
Roszkowo	Krobski.	Sieniawa	Walecki.
Roszkowo	Wągrowiecki.	Sienuo	Wągrowiecki.
Rozbitek	Międzychodzki.	SIERAKOW	Międzychodzki.
Ruznowo	Obornicki.	Sierakowka	Obornicki.
Roża	Bukowski.	Sierakowo	Kościański.
Roża	Walecki.	Sierakowo	Krobski.
Rożopole	Walecki.	Sierackie Ol.	Międzyrzecki.
Ruchocica	Babimostki.	Siercz	Międzyrzecki.
Rudek	Szamotulski.	Sierniki	Kościański.
Rudnia	Babimostki.	Sierniki	Wągrowiecki.
Rudnica	Wągrowiecki.	Sierosław	Poznański.
Rudnicze	Bukowski.	Sierpowo	Kościański.
Rumianek	Poznański.	Sikorzyn	Krobski.
Rurow	Czarnkowski.	Silino	Bukowski.
Rurowo	Szremski.	Silna	Międzyrzecki.
Rurowo	Wągrowiecki.	Skarbka	Wągrowiecki.
Rusocin	Szremski.	Skocza góra	Walecki.
Ruszcza	Walecki.	SKOKI	Wągrowiecki.
Rutki Ol	Szamotulski.		

MIASTA, WSIE.	POWIAT.	MIASTA, WSIE.	POWIAT.
Wachabuo	Babimostki.	Wolsztyu	Czarnkowski.
WĄGROWIEC	Wągrowiecki.	Wółkowo	Kościański.
Wąsowo	Bukowski.	Wurdel	Walecki.
Wetna	Obornicki.	Worow nowy	Nowo-Szczeciński.
Werdom	Obornicki.	Worow stary	Dramburgski.
Wesołow	Walecki.	Woyciechowo	Babimostki.
Wesołow nowy	Czarnkowski.	Woyciechowo	Międzyrzecki.
Węgielce Ol.	Bukowski.	Woyciechowo Ol.	Wągrowiecki.
Węgierskie	Szrodzki.	Woynice	Kościański.
Węglow	Chodzieski.	Woynowice	Bukowski.
Węgorzewo	Gnieźnieński.	Woynowice	Wachowski.
Wiałtrowo	Wągrowiecki.	Wąsowo	Babimostki.
Widawy	Krobski.	Woynowo	Obornicki.
Widzim nowy	Babimostki.	Wozniki	Bukowski.
Widzim stary	Babimostki.	Wroblewo	Szamotołuski.
Więckowice	Poznański.	Wronczyn	Poznański.
Wielboki	Walecki.	WRONKI	Szamotołuski.
WIELEŃ	Czarnkowski.	Wronstawy	Babimostki.
Wieleń	Babimostki.	Wrzyszczyzna	Czarnkowski.
WIELICHOWO	Kościański.	WSCHOWA	Wachowski.
Wielka wieś	Bukowski.	Wulka	Wachowski.
Wielka wieś	Poznański.	Wycisłowo	Szremski.
Wielkie	Poznański.	Wydzierzewice	Szrodzki.
Wielonek	Szamotołuski.	Wyewo	Wachowski.
Wielowieś	Międzychodzki.	Wygnaninice	Wachowski.
Wierzbo	Międzychodzki.	Wyrzeka	Kościański.
Wierzchaczewo	Szamotołuski.	Wyrzy	Poznański.
Wierzchocin	Szamotołuski.	Wyskocz	Kościański.
Wierzeja	Szamotołuski.	Wysoczka	Bukowski.
Wierzeuica	Poznański.	Wysogotowo	Poznański.
Wierzonka	Poznański.	Wysoka	Międzyrzecki.
Wieszczyczyn	Szremski.	Wysoka	Wągrowiecki.
Wieszkowo	Kościański.	Wysoki kamień	Walecki.
Wilcze Kol.	Babimostki.	Wysznowo	Międzyrzecki.
Wilezyn	Szamotołuski.	Wyszyn	Chodzieski.
Wilda dolna	Poznański.	Wyszyn Ol.	Chodzieski.
Wilda górna	Poznański.	Wyszyn nowa wieś	Chodzieski.
Wilkonice	Krobski.	Wytomyśl	Bukowski.
Wilkoniczki	Krobski.		106
Wilkowo	Kościański.		
Wilkuwo	Szamotołuski.		X
Wilkowo Niemieckie	Wachowski.		
Wiluchow	Międzychodzki.	XIĄŻ	Szremski.
Wilkowice	Szamotołuski.	Xiązek Ol.	Szremski.
Winiary	Poznański.	Xięgiutki	Szremski.
Wizna	Szrodzki.		3
Wiorek	Poznański.		Z
Wisutki	Walecki.		
Witkowo	Walecki.		
Witohel	Poznański.	ZABOROWO	Wachowski.
Witołdowo	Krobski.	Zaborowo	Babimostki.
Witosław	Kościański.	Zaborowo	Szremski.
Witowa góra mała	Walecki.	Zabrowo	Wachowski.
Witowa góra wielka	Walecki.	Zachadzkie Ol.	Międzyrzecki.
Wiżany	Czarukowski.	Zacharyn mały	Nowo-Szczeciński.
Władysławów	Czarukowski.	Zacharyn wielki	Walecki.
Wławie	Kościański.	Zadory	Kościański.
Włoskiejewki	Szremski.	Zajaczkowo	Szamotołuski.
Włoskiejew Ol.	Szremski.	Zajęcza góra	Walecki.
Włostowa	Szrodzki.	Zakówka	Wachowski.
Włoszakowice	Szremski.	Zakrzew	Gnieźnieński.
WOLSZTYN	Babimostki.	Zakrzew	Krobski.

MIASTA, WSIE.	POWIAT.	MIASTA, WSIE.	POWIAT.
Zakrzew Ol.	Szremaki.	Zielona wieś	Krobski.
Zakrzewka	Międzyrzecki.	Zielonowo	Czarnkowski.
Zakrzewko	Szamotulski.	Ziembin	Krobski.
Zakrzewo	Babimostki.	Ziemin	Kościański.
Zakrzewo	Szremaki.	Ziarnice	Nowo-Szescziński.
Zakrzewo Ol.	Poznański.	Złotkowo	Poznański.
Zalaszewo	Poznański.	Złotniki	Poznański.
Zalesie	Krobski.	Zrenica	Szrodzki.
Zatun nowy	Międzychodzki.	Zwalno Ol.	Szremski.
Zatun stary	Międzychodzki.	Zypuow	Wałecki. 55
Zamborz	Nowo-Szescziński.		
Zamek	Czarnkowski.		
Zamarze Ol.	Szamotulski.		
ZANIEMYSŁ	Szrodzki.		
Zaorla	Krobski.	Żabikowo	Poznański.
Zawady	Obornicki.	Zabno	Szremski.
Zawady	Krobski.	Zabno Ol.	Szremski.
Zawory	Szremski.	Żegowo	Bukowski.
ZBĄSZYN	Międzyrzecki.	Żegrowo	Kościański.
Zbęchy	Kościański.	Żelazno	Kościański.
Zbiecka	Wągrowiecki.	Żelice	Wągrowiecki.
Zborzewo	Wschowski.	Żemsko	Bukowski.
Zbrudzewo	Szremski.	Żemsko	Międzychodzki.
Zdroy	Bukowski.	Żerniki	Szremski.
Zdziechowice	Szrodzki.	Żodyn	Babimostki.
Zegrze	Poznański.	Żołędziec	Krobski.
Zemlowo	Bukowski.	Żółkowo	Krobski.
Zgierzynka	Bukowski.	Żółwin	Międzyrzecki.
Zielencin	Kościański.	Żukowo	Obornicki.
Zielądkowo	Obornicki.	Żychlewo	Krobski.
Zielomysli	Międzyrzecki.	Żydowo	Poznański.
Zielona góra	Szamotulski.	Żylca	Krobski.
Zielona Kol.	Czarnkowski.	Żymnino	Szrodzki.
		Żytowiecko	Krobski. 20

OMYLKI DRUKU.

Strona.	Linia.	Zamiast.	Czytaj.
3	15	Langenpbul	Langenpbul
—	—	Wolsztyn	Wolsztyn
16	8	Szrodzkim	Szrodzkim
23	5	małych cząstek	małe cząstki
—	17	Powiat Walecki	Powiat Walecki prawie cały
24	5	Wągrowieckiego 18.038	Wągrowieckiego 17.089
—	6	Obornicki 38.153	Obornicki 38.155
—	6	Chudzieskiego 17.089	Chodzieskiego 18 038
42	27	a jego	jego
48	38	Polarzycki	Polarzycki
53	31	Ostrorog	Ostrorog
56	43	Kodex Dypl.	Codex Dipl.
58	12	Szrodzki	Szrodzki
—	31	Część Nowoszcecińskiego	części N.woszczecińskiego, Belgardzkiego i Dramburskiego
60	1	Szrodzie	Szrodzie
62	8	Podskarbiem	Podskarbiom
64	29	Haupt Steuer-amter	Haupt Steuer-Aemter
67	21-22	podwajały	podwyższały
69	13	Rienlle	Rieulle
75	1	Kustrin	Küstrin
—	4	Poznańskiego	Województwa Poznańskiego
80	21	ciągłych	ciągłych
—	24	utrzymanie	utrzymaniu
81	1	on	ku
111	37	Martinna	Martinus
114	9	sprawadzonemi	sprawadzonemi
127	39	Kodex	Codex
134	25	Mieżyńska	Mielżyńska
—	31	Soletz	Solec
135	34	17.96	17.96
144	12	od Poenzia	od Poznania
165	11	Łakła	Łakta
—	18	50	,50.
—	29	25	,25
168	25	przerobione	przerobiony
—	28	w Wągrowcu rezydencja	w Wągrowcu jest rezydencja
172	4	dobroczonej	dobroczyńcy
—	31	Stouen	Stoven
173	5	Studzín	Studzín
174	4	Cyce	Ciec
—	36	Walcza	Walcza
181	2	do Callies w Brandeburskiem i Falkenburga w Pomorskim	do Callies i Falkenburga w Pomorskim
185	23	Altewalde	Altenwalde
188	9	Kozlanskiego	Kozlińskiego
189	19	Nowoszzskim	N.wo-Szczecińskim
199	przy	Garbarzab Rękawicznikach Kusznierzach Rymarzach i Siodlarzach	Obcigający skóry Obrabiający skóry

ŻYWOT TOMASZA OSTROWSKIEGO,

MINISTRA RZECZYPOSPOLITEJ

PÓŹNIEJ

PREZESA SENATU

KSIĘSTWA WARSZAWSKIEGO I KRÓLESTWA POLSKIEGO.

ORAZ

RYS WYPADKÓW KRAJOWYCH

OD 1763 ROKU DO 1817.

PRZEZ

ANTONIEGO OSTROWSKIEGO

SENATORA WOJEWODĘ.

TOMOW DWA, IN-8^{wa} (468 — 664).

(Cena na welin. pap. fr. 25, na ord. 20 fr.)

SPIS MATERJI I^o TOMU.

CZĘŚĆ I.

	Str.
Koniec Panowania Augusta III. Wstąpienie na tron Stanisła- wa Poniatowskiego (1763 — 1764)	8
Konfederacja Radomska 1764 r	16

	Str.
Konfederacja Barska 1768 r.	21
Pierwszy rozbiór Polski 1772 r.	28
Przeciąg lat 12 ^{tych} od końca Sejmu delegacyjnego aż do począt- ku Sejmu czteroletnim zwanego (1775—1788 r.)	31
Kilka słów o stosunkach Ostrowskiego z Stanisławem Augu- stem i o wieku owego obyczajach.	57
Stan Europejskiej polityki ze względem na losy Polski od 1773 do 1788	69
Sejm czteroletni 1788 r.	73
Dalszy system polityczny Europy. Konfederacja Targowicka. Dalszy ciąg czteroletniego sejmu. Limita.	80
Naród zdradzony przez Króla. Akces Stanisława do Targowi- cy 1792	87
Sejm Grodzieński. 2 ^{gi} podział kraju 1793 r.	97
W jakim położeniu zostawali podówczas Patryoci wierni Kon- stytucji 3 ^{go} maja	107
Powstanie Kościuszki 1794.	110
3 ^{ci} Podział Polski 1795	129
Prywatne zatrudnienia Ostrowskiego po rozbiórce kraju . .	131
<i>Nota A.</i> do stronicy 119. Czy podobna, wśród walki o nie- podległość, myśleć zarazem o uwłaszczeniu i uobywateleniu mass ludu?	141
Co zdziałała dla ludu ustawa 3 ^{go} maja? co powstanie Ko- ściuszki?	143
Aby zaś wiedzieć z czego się reformować, jak zaradzić złemu, przekonać się naprzód należy z kąd ono wzięło początek .	148
Jakie zasady praktyczne doprowadzą do tego pożądanego za- miaru, by lud uwłaszczyć, uobywatelić?	151
Pomysły względem projektu do Prawa, o uwłaszczeniu ludu Polskiego.	155
Do czytelnika	161
<i>Nota B.</i> do stronicy 128.	161
Z kąd to pochodzi, iż Polacy obok przyrodzonej waleczności którą świat słusznie podziwia, i mimo że tak uporczywie placu bitew dotrzymują, przed osiągnięciem przecież celu, wojować przestają? i jakby temu zaradzić?	161
Décret Impérial qui détermine les cas, où les généraux ou commandants militaires peuvent capituler, et la manière dont seront jugés ou punis ceux qui capituleraient, hors le cas où la capitulation est permise	170

CZĘŚĆ II.

Epoka porozbiorowa od 1785 do 1806.	171
Legiony Polskie 1795, 1796, 1797, 1798, 1799, 1800, 1801. .	182

	Str.
NAPOLEON 1801 do 1806	226
NAPOLEON w Polsce. Księstwo Warszawskie od r. 1806 do r. 1812	229
Początek wojny z Prussami i Rossją 1806 1807	232
Uwaga	246
Wojna na Polskiej ziemi (1806 i 1807 r.)	248
Obłężenie Gdańska	260
Dalsza wojna	263
4ty Podział Polski 1807 r. Pokój Tylżycki	271
Konstytucja Księstwa Warszawskiego	271
Stan Europy. Napoleon Polaków wysłał do Hiszpanii 1808 r.	282
Stan Księstwa Warszawskiego i pierwszy Sejm 1809 r.	296
Wojna w Niemczech i w Polsce 1809 r.	318
Wojna z Austryakami, w Księstwie Warszawskim 1809 r.	339
<i>Nota</i> Rozkaz dzienny Józefa Księcia Poniatowskiego do wojska Polskiego z wyrażeniem opinii Napoleona o takowém	341
Zakończenie o wojnie 1809 r.	388
Niektóre dowody i rozkazy dzienne z kampanii 1809 r.	390
Pokój między Austryą i Francją w Schönbrunn zawarty. 5ty Podział Polski 1809 r.	404
Europa i Księstwo Warszawskie 1810—1811 r.	410
Wypadki na Półwyspie od 1809 do 1812 r. Portugalia, Hiszpania w 1809 r.	414
Rok 1810	429
Słowo o Hiszpańskich Gieryllasach	439
Rok 1811 i wypadki w Portugalii	442
Dalszy ciąg 1811. Rok w Hiszpanii	444
Księstwo Warszawskie od 1810 do 1811 r. włącznie	449
Chronologiczny wyciąg z Dziennika Praw, niektórych ważniejszych z Epoki Księstwa Warszawskiego postanowień	457

KONIEC SPISU MATERII TOMU PIERWSZEGO.

SPIS MATERII II° TOMU.

CZĘŚĆ III.

Str. 1. część ta III od której się poczyna tom drugi, obejmuje w sobie głównie następujące przedmioty : wstęp do wiekopomnej

epoki 1812 r. wiadomość jakie były usposobienia Tomasza Ostrowskiego i w powszechności Polaków pod koniec bytu Ks. Warszawskiego — o wypadkach pierwszej połowy 1812 r. owczasowy stan Europy; przygotowania do drugiej wojny; generalna konfederacya Polski — wojna 1812 r. zajęcie Ks. War. przez wojska rossyjskie; zakończenie o konfederacyi i o Ks. War. kampania i wypadki polityczne 1813-1814, upadek Napoleona : jego powrót z wyspy Elby i studniowe panowanie w 1815 r. Waterloo : powtórna abdykacya ; losy wojska Polskiego i sprawy polskiej, w ciągu wspomnianych trzech lat ostatnich włącznie do VI Polski podziału; czyli aż do kongresu Wiedeńskiego.

	strona.
<i>Wstęp.</i>	1
Niektóre jeszcze charakterystyczne rysy Tomasza Ostrowskiego.	6
Słowo o charakterystyczności Polaków w epoce o której rzecz.	14
Jaki był wpływ wielkości i jęmiuszu Napoleona nad Polakami? Oraz o potrzebie odnowienia w sobie starożytnéj dumy narodowej.	15
Czy pod koniec Ks. War. było w tym kraju jakowe republikanckie stronnictwo, i czy Ostrowski był republikaninem ?	22
Czem była ostatnia, z czasów Ks. War. przed konfederacyina sejmowa opozycya ?	33
Nietrwalność Traktatu Szonbrunskiego.	37
Napoleon sposobi się do drugiej wojny polskiej, a dla jakich powodów Polski zapiera się.	39
Dyplomacye <i>Francuzka</i> i <i>Rossyjska</i> , uwodzą się wzajemnie, aż do wybuchu wojny 1812 r.	42
Jakim się w owej epoce przed wojną względem sprawy Polskiej i Polaków okazywał ALEXANDER.	43
Coraz większe karesowanie Polaków przez ALEXANDRA przed wojną 1812 r. NAPOLEON zaś obojętnie insynuacyi nie szczędzi, aby się ciż armowali i też ich po swojemu ujmuje.	49
W skutku jakowych to okoliczności, co Ks. Adam CZARTORYSKI wplątany został, w stosunki bliskie z ALEXANDREM ?	50
Księstwo Warszawskie, jego stolica przed wojną, wyborny wtedy duch Polaków.	58
Paryż, NAPOLEON.	67
Jakie były przyczyny doznanego zawodu ze strony Partyi i Szwecyi ?	75
Szwecya nie łączy się z Napoleonem i dla czego ?	80
Coraz bliższa chwila początku wojny. Ks. PONIATOWSKI z przedstawieniami wysłan do Paryża.	89
Zakończenie o 1811 r. Początek 1812 r. co się podówczas działo w Hiszpanii. Pozorne zerwanie stosunków dyplomacyi francuzkiej z rossyjską, opuszczenie Paryża przez Ambasadę tego mocarstwa.	95
NAPOLEON opuszcza Paryż 9 Maja 1812 r. NAPOLEON w Drcznie, Pradt ambasadorem do Polski mianowany.	101

NAPOLEON w Poznaniu 30 Maja	114
Przeglądy i dalsze ruchy armii francuskiej.	120
Dalsze przez cesarza wojsk przeglądy.	125
Ambassada francuska w stolicy Polski. KONFEDERACYA JEN. POSŁKI w sejmie Ks. War. w 1812 r. zawiązana.	12
Zwołanie sejmku. Zawiązanie KONFEDERACYI w tymże, w mie- siącu Czerwcu 1812 r.	135
Ogłoszenie KONFEDERACYI JEN. POLSKI w Warszawie	145
Akt konfederacyi generalnej.	150
Discours du Sen. Palatin WYBICKI, Président de la Députation, prononcé à l'audience solennelle du 14 Juillet 1812 à Vilna devant l'Empereur NAPOLEON.	171
Réponse de l'Empereur NAPOLEON au discours du palatin Wy- bicki.	173
Dalsze czynności RADY KONFEDERACYI.	175
Akces Króla Saskiego Ks. War. do konfederacyi.	176
Rozmaite Akcessa do téjże konfederacyi.	177
Marszałek konfederacyi czyni wezwanie do polaków aby po- rzucali służbę obcą.	182
HIERONIM Król Westfalski w Warszawie.	184
Ogólny obraz siły zbrojnej Ks. Warszawskiego w 1812 roku. z początkiem kampanii wykazujący siłę armii francuskiej w dniu 23 Czerwca jako dniu przejścia za Niemen	187
Wypadki wojenne od czasu przejścia W. armii przez Niemen, aż do czasu w którym NAPOLEON Wilno opuścił i naprzód postąpił.	190
NAPOLEON w Wilnie. Zaprowadzenie rządu tymczasowego tamże i formacja pułków litewskich.	195
Jeszcze słów kilka o rządzie Litewskim.	203
Jeszcze niektóre o pobycie NAPOLEONA w Wilnie szczegóły.	206
Dalsza kampania.	209
Bitwa pod OSTROWNEM 25 27 28 Lipca.	212
Działania 2 i 10 korpusu przez miesiąc Lipiec i Sierpień. Bitwa pod JAKUBOWO, batalia pod KLIASICAMI i DRYSSĄ. Mar- szałek Macdonald bije nieprzyjaciela pod ECKAU i SZŁOK.	217
Ruchy W. armii ku Smoleńskowi.	221
Dalszy pochód W. Armii francuskiej do Smoleńska.	222
Bitwa pod KRASNEM : batalia pod SMOLENSKIEM. Wzięcie miasta 17 Sierpnia	224
Walna bitwa pod WALUTINO 19 Sierpnia	228
Bitwa pod SWOLNĄ. Batalia pod POŁOCKIEM. Bitwy GRAFEN- THAL, OLAJ.	231
Dalsze działania Ks. SZWARTZENBERGA i 7 korpusu.	232
Stan Warszawy i Wilna w miesiącu sierpniu i następnych, aż do powrotu NAPOLEONA z Moskwy, przejazdem do Pa- ryża.	233
Dalszy ciąg kampanii. Pochód W. armii do Moskwy. Batalia pod MOSKWĄ, czyli pod BORODINO i pod MOŻAJSKIEM 7 wrze- śnia zaszle.	240

NAPOLEON W MOSKWIE , główna kwatera w Krecmlinie dnia 14 września. Spalenie Moskwy : pożar trwa do 18 *.	248
Ks. PONIATOWSKI bije Moskali pod CZERYKOWEM 29 września.	
Bitwa pod WINKOWO . Dalszy polityt w Moskwie NAPOLEONA : nieszczęśliwe negocyacye.	253
Ciąg działań 25° i 10° korpusu . Bitwa pod GAROSEN .	254
Wyprawa jenerała Erlta na Litwę. Jenerał DOMBROWSKI .	255
Połączenie się armii nieprzyjacielskich Wołyńskiej i Mołdawskiej . Odwrot Ks. SZWARTZENBERGA . Admirał Czyczagów nad Bugiem .	256
Bitwy pod WINKOWO, WORONOWO i TARUTINO 17 października.	
— Odwrot armii Francuzkiej z Moskwy 19 października.	259
Batalia pod MAŁO-JAROSŁAWCEM .	262
Pochód armii Francuzkiej do SMOLEŃSKA . Wielka bitwa pod WIAZMĄ 3 listopada. Glód, mróz, rozpacz, ciągle z tyłu i z flanków napady , niszczą do reszty W. armią . NAPOLEON 9 listopada powtórnie w SMOLEŃSKU .	263
Batalia pod POŁOCKIEM 19 października. Bitwa pod BONONIA, CZASNIKAMI , wzięcie WITEPSKA przez jen. WITTGENSTEINA	268
Dalszy ciąg działań armii Wołyńskiej i Mołdawskiej , wzięcie BORYSOWA i odebranie onegoż przez marszałka Oudinot . Bitwa pod NIEMANICĄ .	270
Odwrot od Smoleńska , pierwsza i druga bitwa pod KRASNEM 15 i 16 listopada.	273
Trzecia bitwa pod KRASNEM 17 listopada. Piękny odwrót marszałka NEV .	274
Odwrot dalszy armii Francuzkiej , co się działo wtedy na Litwie, nad Dzwiną ; domiar katastrofy nad BEREZYNĄ zbliża się.	276
Bitwa zacięta pod SMOLANAMI .	277
Saken kilkakrotnie pobity pod WOLKOWYSZKAMI .	278
Przeprawa przez BEREZYNĘ i batalia tamże 26, 27, 28 listopada.	279
Dalszy odwrót rozprzężonej armii od 1 do 16 grudnia.	281
Odwrot Ks. Szwartzenberga i Macdonalda . Zdrada Prusaków .	287
Bitwa pod LABIAU 3 stycznia. Korpus Ks. Tarentu (Macdonalda) . Piękne wojenne wspomnienia o Władysławie synie Tomasza Ostrowskiego P. S. Zdrada Prusaków .	288
Przejazd NAPOLEONA przez Warszawę 10 grudnia 1812.	291
Uniwersał Rady Konfederacyi jen. zwołujący POSTPOLITE RUSZENIE 20 grudnia 1812 roku.	299
Dalszy ciąg wypadków w Ks. Warszawskiem , oraz ruchów wojennych aż do udania się RZĄDU i RADY KONFEDERACYI do KRAKOWA — roku 1812-1813.	305
Dalszy odwrót i położenie armii Francuzkiej i sprzymierzonej z końcem 1812 roku , a początkiem 1813.	308
Kapitulacya twierdzy Torunia, Szpandau i Częstochowy .	314
Dalsza wojna w roku 1813 . NAPOLEON udaje się do wojska.	

Walna bitwa pod WEISSENFELS 1 maja. Batalia pod LUTZEN 2 maja.	315
Jakie były z dniem 1 maja 1813, w czasie bitwy pod LUTZEN, siły NAPOLEONA, przedstawia obraz następujący.	317
Armia Francuzka z pod Lutzen idzie naprzód i zajmuje DREZNO.	320
Batalia pod BAUTZEN i WURSCHEM 21 maja.	322
Zawieszenie broni.	325
Rząd i rada Konfederacyi w Krakowie w 1813 roku. — Tymczasowe zawieszenie Rady Konfederacyi Jeneralnej. Korpus Polski pod dowództwem Ks. JÓZEFA PONIATOWSKIEGO opuszcza Ojczyznę.	326
Zawieszenie działań Konfederacyi Jen. K. P.	341
Dalsze wypadki nad Elbą, i negocyacye.	344
Dalsza wojna i siły nieprzyjaciela.	349
Bitwa 26 i 27 sierpnia nad KATZBACHĄ.	352
Atak na DREZNO i batalia pod tém miastem 26 i 27 sierpnia.	353
Batalia pod KULM 30 sierpnia.	360
Niepomyślne działania 4, 7 i 12 korpusu na BERLIN, pod dowództwem marszałka Oudinot. Przegrana pod GROSS-BEEREN od dnia 21 sierpnia do 3 września.	362
Batalia pod JUTERBOURG 6 września, Francuzi mocno porażeni. Wypadki téj części armii do 27 września.	363
Działania dalsze wojenne w Luzacyi i na granicach Czech. Partyzanci nieprzyjacielscy na tyłach W. armii. Działania marszałka DAVOUST nad niższą Elbą, — od 5 ^{go} do końca września.	365
Armia W. i armia koalicyi od 1 października.	368
Batalia WACHAU i LIPSKA 16, 17, 18 do 19 października 1813 roku.	371
19 Października, wzięcie szturmie LIPSKA. Zgon PONIATOWSKIEGO. Odwrót armii Francuzkiej.	380
Reszty wojska Polskiego po bitwie Lipskiej dalszy los armii Francuzkiej dzielają.	392
Batalia pod HANAU 30 i 31 października.	399
Działania ku niższej Elbie. Kapitulacja Drezna, 11 listopada, Torgawy 6 grudnia, Zamościa 22 grudnia, Modlina etc.	400
Oblężenia i kapitulacya GDAŃSKA. — Polacy, Władysław syn Tomasza OSTROWSKIEGO i tu sławą się okryli.	402
Rzut oka na wypadki wojenne w Hiszpanii, Portugalii i we Włoszech w ciągu 1812 i 1813 roku.	415
Rok 1813. Wypadki wojenne we Włoszech.	424
Dalsze wypadki i wojna na Francuzkiej ziemi z końcem 1813 i w 1814 roku.	426
Bitwa pod ST.-DIZIER 27 stycznia 1814 roku.	433
Bitwa pod BRIENNE 29 stycznia.	433
Batalia DE LA ROTHIERE 1 lutego, niepomysłna Napoleonowi.	433
Pomysłna bitwa pod CHAMP-AUBERT 10 lutego.	436
Batalia wygrana pod MONTMIRAIL 11 lutego.	436

Szczęśliwa bitwa pod VAUX-CHAMPS 14 lutego.	436
Wygrana bitwa pod MONTEBEAU 18 lutego. Chwilowe ocalenie Paryża.	438
Bitwa pod MÉRÛ 22 lutego.	439
Bitwa pod MEAUX 27 lutego.	441
6 i 7 marca batalia pod CRAON.	442
Bitwy BAR i LA FERTÉ, BAR-SUR-SEINE, ciągle walki. Bitwy de FÈRE-CHAMPENOISE, PLANCY, MÉRÛ i ARCIS; Paryż po trzeci raz zagrożony. Miesiąc marzec.	445
Czynności armii Włoskiej od pierwszych dni stycznia do marca 1814 roku.	449
Czynności armii południowo-zachodniej od pierwszych dni stycznia do końca marca 1814 roku.	450
Działania armii Pirenejskiej, styczeń i luty 1814.	452
Batalia pod ORTHEZ. Bitwa pod THARBES.	452
Wypadki wojenne armii Katalońskiej w styczniu 1814 roku.	453
Dalsze wypadki wojny i układów ostatecznie losem cesarstwa Francuzkiego stanowiące.	454
Ostatnie ruchy armii Napoleona przegrana pod FÈRE-CHAMPENOISE.	456
Wzięcie PARYŻA przez sprzymierzonych.	458
Batalia PARYŻKA — 30 Marca.	460
Koniec wypadków wojennych, w Marcu i Kwietniu.	466
Domówienie o wypadkach wojennych aż do pierwszego upadku NAPOLEONA.	467
Jeszcze NAPOLEON.	468
Los wojska polskiego, po okupacji Paryża i abdykacji Napoleona.	470
Odjazd NAPOLEONA na wyspę Elbę: powrot do Francji, STUDNIOWE PANOWANIE: stanowcza bitwa pod WATERLOO, dnia 18 Czerwca 1815. Ostateczne zejście z sceny politycznej świata Cesarza Francuzów, uwięzienie go na wyspie Świętej Heleny.	479
Dzień 18 Czerwca.	486
Tenczasowe rządy rossyiskie w Ks. Warszawskiem przed utworzeniem Królestwa Polskiego kongresowego. Komitet cywilny pod prezydencją WOJEWODY TOMASZA OSTROWSKIEGO, i komitet konstytucyjny podobnie.	490
Delegacya do Cesarza ALEXANDRA pod przejazd jego przez Ks. Warszawskie na kongres do Wiednia. Puławy. Zasady do konstytucyi.	495
O formacyi wojska polskiego, po powrocie onego z Francji do kraju: komitet ad hoc, przez Cesarza ALEXANDRA, pod prezydencją W. Ks. Konstantego mianowany. Ciekawa misysa WŁADYSŁAWA OSTROWSKIEGO do Petersburga.	511
Dowody odnoszące się do organizacyi armii polskiej i do negocjacyi wiedeńskich w miesiącu Grudniu 1814 r.	524
Odpowiedź W. Ks. Konstantego komitetowi wojskowemu, na jego oświadczenie z dnia 27 Listopada 1814 r.	526

Opinia każdego z członków komitetu wojskowego polskiego nad odezwą W. Ks. Konstantego z dnia 21 List. (3 Grud.), 1814 r. dana w odpowiedzi na pismo komitetu z dnia 27 List. tegoż roku. 531

KROLESTWO KONGRESOWE 533

MIANOWICIEJ DO 1817 ROKU.

CZĘŚĆ IV.

- KONGRES WIEDEŃSKI mianowiciej co do sprawy polskiej z roku 1814—15. 535
- Zkąd zrazu tak wielki interes dla niepodległości Polski okazany na kongresie? Słowo także o kwestyi Sławiańskiej. 541
- Kilka słów o usposobieniach gabinetu francuzkiego na kongresie. 563
- Dalsza wiadomość o utworzeniu w kongresie komitetu Polsko-Saskiego. 565
- Ostateczne rozwiązanie kwestyi saskiej: traktat między Rosją i Austryą o Ks. Warszawskie: podobny traktat z Prusami. Traktat o niepodległość Krakowa. Uwagi. 575
- Następujące noty, wyjaśniają jeszcze niektóre okoliczności kongresu i jego skutków dotyczące. Treść traktatów. 575
- Niektóre jeszcze szczegóły kongresu wiedeńskiego dotyczące Cesarz ALEXANDER zawiadamia Tomasza OSTROWSKIEGO P. S. Ks. War. o roztrzygnięciu losu Polski. 587
- Instalacja rządu TEMCZASOWEGO, Królestwa Polskiego. 594
- Deputacya homagiarna do Cesarza jako już do KRÓLA POLSKIEGO wtedy znajdującego się w Paryżu. 596
- Pierwszy* w Warszawie pobyt Cesarza i Króla. NADANIE KONSTYTUCJI KRÓLESTWU POLSKIEMU 604
- Duch i treść *Ustawy konstytucyjnej Alexandrowskiej*. Uwagi. 610
- Ogłoszenie konstytucyi 1815 r. co wyrzekł OSTROWSKI. Błogie rozwijanie z razu konstytucyi. 625
- Zawód mieszkańcom Litwy, początki zobopólnej reakcyi w K. Polskiem i na Litwie. 630
- Dalsza organizacya rządu konstytucyjnego. Wybór Namiestnika. Ks. CZARTORYSKI popada jakoby w niełaskę. OSTROWSKI potwierdzony Prezesem Senatu K. P. Rozmaite szczegóły. 635
- Piąty Lutego 1817. r. przejście do żywota wiecznego, TOMASZA OSTROWSKIEGO. 651
- Mowa Senatorska Linowskiego przy zamknięciu trumny zawierającój zwłoki ś. p. TOMASZA OSTROWSKIEGO P. S. 655

KONIEC SPISU MATERJI.

SPIS MATERYI.

W DZIELE

POMYSŁY O POTRZEBIE REFORMY TOWARZYSKIĘJ W OGÓLNOŚCI.

(Cena franków sześć.)

	strona.
PRZEDMOWA.	1
WSTĘP. Czas zasiedlenia żydów w Polszcze	10
UWAGI OGÓLNE. Prawa dla żydów.	11
CZĘŚĆ PIERWSZA.	45
Dzisiejszy stan żydów w Polszcze.	
IZRAELICI pod panowaniem Rosssyjskiem.	48
Pod panowaniem Austryackiem.	50
Pod rządem Pruskim.	51
W księstwie poznańskiem.	51
W królestwie kongressowém Polskiem.	51
W OGÓLNOŚCI.	51
Terażniejszy stan ludności starozakonnej w prowincyach Rzeczypospolitej polskiej.	
TABELLA STATYSTYCZNA.	52, 53
REKAPITULACYA.	54
Wyciąg z pamiętników moich z epoki rewolucii z roku 1830 i 1831, mianowiciej	
1 ^o O gwardji narodowej Warszawskiej, tyle, co do izraelitów.	
2 ^a O straży bezpieczeństwa.	
3 ^o O gwardji miejskiej starozakonnych.	56
GŁOS Generała D. N. G. Nar. War. Ostrowskiego, do Starozakonnych ktorzy do gwardji nar. po wykwalifikowaniu stosownie do praw zaciągniętymi zostali, miany w dniu 24 stycznia 1831 r. w czasie lustracji.	61
ADRES Członków gwar. nar. Warsz. wyznania Mojżeszowego, do jęj dowódczy Gener. Senatora Ostrowskiego.	63
Utworzenie w stolicy gwardyi miejskiej starozakonnych.	72

Uwagi nad obyczajami, usposobieniami i charakterem żydów polskich.	81
Tomaszow Mazowiecki, jakie były główne powody do zakładania osad i rozkrzewiania przemysłu w dobrach Tomaszowskich.	
CZEŚĆ DRUGA.	105
Bliższe o zakładach moich rolniczo przemysłowych wiadomości.	125
Zasiedlenie Tomaszowa ludem naprzód ubogim. Żydzi.	
Przybycie ludzi majątnych tamże.	133
Podział osad Tomaszowskich na trzy główne kategorie	
A. Tomaszow i Antolin osady fabryczno handlowe.	159
B. Osady rolniczo przemysłowe.	158
C. Osady rolnicze.	159
D. Osady dla żołnierzy.	160
Zasiedlanie się w Tomaszowie różnego rodzaju i powołania ludzi.	161
Ostatnie w tym piśmie słowo o statystyce i urządzeniu Tomaszowa i osad okolicznych.	169
Porównanie niektórych zagranicznych oznaczeń rozciągłości z miarami polskimi.	190
Porównanie miar i objętości.	191
Tysiąc polskich funtów wynoszą.	191
Tysiąc gary polskich wynosi.	192
Ewaluacja niektórych monet.	192
Jeszcze jeden obraz Tomaszowa Mazowieckiego jakim tenże w nocy.	195
Dokończenie o potrzebie i środkach polityczno ekonomicznej reformy gospodarstwa polskiego.	204
Kilka słów o potrzebie prawa przechodniego, czyli o transycji.	236
Słowo o tym, jakie minimum i maximum posad włościańskich ustanowić?	243
O potrzebie kodexu karnego gospodarskiego.	244
Jedno słowo o początku własności i szlachectwa w Polsce.	253
Niektóre jeszcze warunki i skutki polityczno gospodarskiej Reformy. Edukacja popularna, propaganda.	265
Odpowiedźmy na zapytanie A. czyli obok reformy dzisiejsi właściciele niebędą pozbawieni chleba, B. wygodnego życia, zatem wszelkiego majątku.	274
I co obok konieczności reformy pozostaje człowiekowi rozu-	

	strona.
innemu do przedsięwzięcia ?	287
Nakoniec słowo wzniosłej pociechy.	289

CZEŚĆ TRZECIA.

Niektóre myśli jeszcze, jakimi środkami można Izraelitów polskich upożytecznieć i stopniowo obywatelić.	291
Zakończenie o starozakonnnych.	305

CZEŚĆ CZWARTA I OSTATNIA.

O POLITYCE REFORMY.	322
Co jeszcze wstrzymuje postęp wolności i Reformy.	336
Jakie są warunki prawdziwego apostołstwa towarzyskiej Reformy, aby usiłowania pomyślny uwieńczył skutek.	342
Nasza najlepsza polityka religijna.	346
Dobrą jest polityką dobrze zasłużona popularność.	349
W OGÓLNOŚCI.	351
W KONTYNUACYI: Domniemalna statystyka rozmaitych opinji, na które się dzieli towarzyskość naszej Emigracyi, i analogicznie Narodu Polskiego.	353
Główniejszych politycznych stronnictw naszych znamiona.	355
Rozmaite spowinowacenia opinji.	357
Bilans opinji.	360
W KONKLUZYI.	363
Jeszcze słowo o arystokracji.	364
UWAGA.	369
Uprzejma do czytelnika prośba.	372

INNE DZIEŁA TEGOŻ AUTORA.

- Głos Senatora Wojewody Ostrowskiego, miany na uroczystym obchodzie piątej rocznicy 29 Listopada 1835 roku. c. 10.
- Wojewoda Ostrowski do Rodaków w tułactwie; czyli projekt do prawa Emigracji polskiej, składający się z Aktu Zjednoczenia i Ustanowienia Władzy, razem wyznania Wiary, w Paryżu dnia 1 Stycznia 1838. Stronnic 16. c. 75.

721.

WYPOŻYCZA SIĘ
TYLKO
DO CZYTELNI

802